

JÓSIKA ANTAL KOLOZSI FŐISPÁN TEVÉKENYSÉGE ÉS ÍRÁSAI

---

SPECULUM HISTORIAE DEBRECENIENSE 19.  
(A Debreceni Egyetem Történelmi Intézete Kiadványai)

*Sorozatszerkesztő:*

PAPP KLÁRA



*A Debreceni Egyetem  
kolozsvári díszdoktorainak,  
Benkő Samunak és Egyed Ákosnak ajánljuk*

# **Jósika Antal kolozsi főispán tevékenysége és írásai**

A tanulmányokat írta:

PAPP KLÁRA

A forrásszövegeket gondozta:

PAPP KLÁRA és TÓTH ORSOLYA

Jósika Antalnak a katolikusokról szóló, latin nyelvű írását  
átírta és a szöveget fordította:

TÓTH ORSOLYA

Debrecen, 2015

A DEBRECENI EGYETEM TÖRTÉNELMI INTÉZETE KIADÁSA

*A borítót tervezte:*

GYARMATI IMRE

*grafikus*

*A kötet előlapján kéziratlap*

*a katolikus ifjúság neveléséről szóló munkából és Jósika Antal pecsétje,  
a hátlapon a kolozsvári Szent Mihály templom belseje*

*A kötetet lektorálta:*

OROSZ ISTVÁN akadémikus

VAJDA MÁRIA történész-néprajzkutató

*Technikai szerkesztő:*

HERMÁN ZSUZSANNA

*A kutatásokat és a kötet kiadását támogatta:*

az OTKA K 83521 számú pályázata,

a „Fejedelmi udvar és társadalom a 16–18. századi Erdélyben” című

kutatóegyetemi kutatócsoport,

a Debreceni Egyetem Történelmi Intézete,

a Debreceni Egyetem Történelmi és Néprajzi Doktori Iskolája,

a Debreceni Akadémiai Bizottság Történelmi Munkabizottsága

ISSN 2060-9213

ISBN 978-963-473-826-8

© Debreceni Egyetem Történelmi Intézete

© Szerzők

Nyomta a Kapitális Kft., Debrecen

Felelős vezető: Kapusi József

## TARTALOM

PAPP KLÁRA: Jósika Antal kolozsi főispán pályája, kapcsolatai .....	7
PAPP KLÁRA: Jósika Antal írásairól .....	33

### JÓSIKA ANTAL ÍRÁSAI

Jósika Antal kéziratának átírása .....	69
A catholikus ifjúság nevelésiről való gondolkodások (1790–1791) .....	73
Jósika Antal Hunyad és Zaránd vármegye gyűlésén tartott beszéde (1792) .....	125
Planum qua ratione defectus sacerdotum catholicorum in Transylvania pleni possit (TÓTH ORSOLYA) .....	129
Tervezet a római katolikus papok létszámhiányának pótlására Erdélyben (1797) (latinból fordította TÓTH ORSOLYA) ....	141
Hadi segedelem (1797).....	155
Az adózásnak módgyáról (1797).....	157
Mértékegységek .....	177



## JÓSIKA ANTAL KOLOZSI FŐISPÁN PÁLYÁJA, KAPCSOLATAI

Jósika Antal (1745–1803) családja a 16. század végéig vezetheti vissza a család eredetét s a karrierek útját. A család előnevét adó Branyicska – amely előzőleg Szalánczi Lászlóé volt – 1595-ben lett a karánsebesi bánaságból Erdélybe költözött Jósika István kancellár adománybirtoka, amit Báthory Zsigmondtól kapott, ám 1598-ban el is veszített, s azt csak fia, Jósika Zsigmond szerezte vissza.<sup>1</sup> Mostohaapjukkal, Sarmasághi Zsigmonddal együtt előbb Jósika Zsigmond és Gábor is ellentétbe került Bethlen Gáborral, az ellene támadó Homonnai mellé állt, majd Jósika Gábor olyannyira szembekerült a fejedelemmel, hogy III. Ferdinánd oldalán vállalt 14 évnyi katonai szolgálatot.<sup>2</sup> Kőváry László úgy tudta, hogy bár a család tagjai –

---

<sup>1</sup> Báthory Jósikát 1598-ban Szatmáron végeztette ki. Jósika Zsigmond (1580–1616) felesége Báthory Anna volt, akitől elvált. Az ő fiának, Gábornak (1640–1668) lánya volt Jósika Judit, aki a grófi címet szerzett Csákyak erdélyi ágának megalapítójához, Csáky Lászlóhoz ment feleségül. Kőváry László: *Erdély nevezetesebb családai*. Kolozsvár, 1854. 131–132. (továbbiakban Kőváry, 1854.) Második felesége Füzi Borbála, a tragikus sorsú fejedelmi főkamrás, Gyulai Pál özvegye lett. (Uo. 96.) Szamosközy szerint fiának és feleségének Gerend várát adták adományba. Szamosközy István: *Erdély története 1598–1599, 1603*. Sinkovics István bevezetőjével, 2000. 34. <http://maghon.weebly.com/uploads/2/0/0/3/20035969/szamoskozy-istvan-erdely-tortenete.pdf> (letöltve 2015. május 31.)

<sup>2</sup> Jósika István özvegye Sarmasághi felesége lett. Dézsi Lajos: *Jósika Miklós, 1794–1865* 33. lábjegyzetében idézi a hitbizományi levéltárban fennmaradt kérelmet a bárói címért, amelyben az ősök hősi tetteit emlegetik: „a kancellárról azt írja, hogy az «fidesm suam et promptitudinem erga Rudolphum Secundum gloriosae memoriae satis fuerat contestatus.»” A munka online változata: <http://mek.oszk.hu/05800/05804/html/02.htm#footnote-31> (letöltve 2015. április 22.)

Gábor utódai – már 1698-ban rangemelésben részesültek, a bárói címet csak 1701-től Jósika Gábor maroszszéki királybíró, Dániel és Imre – később tordai főispán – kezdte használni.

Jósika Antal apja, László Hunyad vármegye főispánja volt, aki-nek egy Mária nevű lánya, (később Béli Antal<sup>3</sup> felesége) és egy fia született.<sup>4</sup> A források tanúsága szerint a fiatalember 1759–1761 között a kolozsvári jezsuita gimnáziumban, majd az akadémián tanult,<sup>5</sup> ahol a vicerectori tisztelet is betöltötte, s tanulmányai után – általunk ismeretlen okokra hagyatkozva, egyetlen fiúgyermekként – a jezsuitákhoz csatlakozott. Írásából tudjuk, hogy Székesfehérváron tanított, s Nagyszombatban tanult. Arról, hogy a jezsuiták szemléletét

<sup>3</sup> Uzoni Béli Antalt a királyi hivatalosok között sorolja fel az 1790. évi országgyűlés jegyzőkönyve. „Az Erdélyi Három Nemzetekből Álló Rendeknek 1790-dik Esztendőben ... Kolozsvárra hirdettetett, ... közönséges ... Gyűléseikben lett Végezéseknek és foglalatosságoknak Jegyző Könyve.” Nyomtatott Kolozsváron a Királyi Lyceum betűivel, 1832. 12. A fenti munka online változata megtalálható – [https://books.google.hu/books?id=UcdeAAAacAAJ&printsec=frontcover&hl=hu&source=gbs\\_ge\\_summary\\_r&cad=0#v=onepage&q&f=false](https://books.google.hu/books?id=UcdeAAAacAAJ&printsec=frontcover&hl=hu&source=gbs_ge_summary_r&cad=0#v=onepage&q&f=false) (továbbiakban 1790. jkv.)

<sup>4</sup> Jósika László báró, Hunyad vármegye főispánjának felesége Kun Katalin volt. A családi genealógia: <http://www.parragh.nl.hu/keret.cgi?/eucsafa/genealogy.euweb.cz/hung/josika2.html> (letöltve 2013. szept. 1.) Az apai birtokra vonatkozó iratok egy része Jósika Mária, Béli Antal felesége révén került a Béliék bodolai levéltárába. Jakó Zsigmond közleménye pontosítja a családi levéltár helyét: Jelentés a levéltár 1943. évi működéséről. = *Erdélyi Múzeum*, 1944. 18.

<sup>5</sup> A jezsuiták Erdélyben elsősorban Kolozsváron erősítették oktatási pozíciójukat, ahol jelentős építkezések nyomán egy egész oktatási komplexum jött létre: a jezsuita templom mellett nemesi konviktus, a gimnázium fölé az akadémia, amely 1753-ban Mária Teréziától egyetemi rangot kapott. Emellett működött még gimnázium Székelyudvarhelyen, Marosvásárhelyen, Gyulaféheváron (a két utóbbi helyen kisgimnázium, vagyis négy osztályos képzés), valamint Szebenben és Brassóban egy tanáros kisebb iskola. Varga Júlia: *Katolikus közép- és felsőoktatás Erdélyben a 17. századtól a 19. század közepéig*. Bp., 2007. (kézirat) 195. <http://doktori.btk.elte.hu/hist/vargajulia/dissert.pdf> (letöltve 2014. január 25., továbbiakban Varga, 2007.) 110–111. Apó István mellett, (aki alapítványával alapozta meg a képzést) a jezsuita oktatást több katolikus nemesi család támogatta, többek között Csáky István és László, Jósika Gábor, Haller István, Kálnoky Sámuel, Pekry Lőrinc, Mikes Mihály stb. Uo. 114.



nem mindenben osztotta, később, a katolikus oktatás átszervezésével kapcsolatos tervezetében maga is megemlékezett. Írásának több helyén említette, hogy voltak konfliktusai rendtársaival. A jezsuiták szerepéről így emlékezett: „Kinek köszönhetjük aztat, hogy midőn a francia, angylus, olasz és az Imperiumba a német /mert az Austriai Ditiókba ők is olyanok voltak, mint mű/, a maguk nyelveket oly sokra vitték, mű pedig a mű magyar nyelvünket porba heverni hadtuk? Valósággal nem másnak, hanem a jezsuitáknak, akik a régi mellett maradtak örökké, és a deák nyelvbe szedték minden tudományukat, az előljárók voltak az öregek, a régi tudományokba meg-rögzödtek. Ha az ifjú az hibát észrevette is, annak mozdulni semmibe szabad nem volt. A jezsuiták között voltak valósággal nagy emberek, amint közkatonák között is derék katonák vadnak, de a glédában állván, a vezérjek tudatlan, vén, vagy félénk lévén, vitézségeket ki nem mutathatták.”<sup>6</sup>

Jósika Antal életpályája Mária Terézia döntését követően – amelynek alapján 1773. szeptember 21-én a királynő is kihirdette a jezsuita rend feloszlataásáról szóló pápai brevét – egészen új fordulatot vett.<sup>7</sup> A rendből kilépve az akkor 28 éves fiatalember ugyanis

---

<sup>6</sup> Lásd még a jelen munka 90–91. oldalán található fejtegetést a jezsuiták szerepéről az oktatásban.

<sup>7</sup> A jezsuita rend működését XIV. Kelemen pápa 1773. július 21-én kiadott *Dominus ac Redemptor* kezdetű brevéje alapján szüntette meg, de egyrészt a portugál, spanyol és a francia uralkodó már ezt megelőzően feloszlatta országában a rendet, másrészt nem minden európai uralkodó fogadta el a pápai döntést, mint pl. II. Katalin, vagy II. Frigyes. Így Mária Terézia kihirdetése az általános nyugat-európai folyamatot erősítette. Babarzi Dóra: *A Jézus Társasága feloszlataása-1773-ban* <http://www.jezsuita.hu/2007-06-28/jezus-tarsasaga-feloszlataasa-1773-ban> (letöltve 2015. május 31.) A breve szövege igen egyértelműen fogalmazott a rend jövőjét és a rendtagok sorsát illetően, amit az uralkodónó, feltehetően diplomáciai okokból is – lányának, Mária Antoinette-nek (1755–1793) házasságára (1770) figyelve a francia trónörökössel, a későbbi XVI. Lajos királlyal (1774–1792) –, végül elfogadott: „... az említett társaságot megszüntetjük, elnyomjuk, elpusztítjuk mindenemű hivatalaikat, kormányzatukat, iskoláikat, kollégiumaikat, raktáraikat, összejövetei helyeiket. Minden birodalom minden tartományában megszüntetjük, felfüggesztjük generálisaiknak, provinciálisaiknak, vizitátoraiknak adott mindennemű hatalmat mind egy-

kötött egy jónak ítélnélhető házasságot Teleki Ferenc testvérével, Mária Josephával.<sup>8</sup>

Élete ettől kezdve egy arisztokrata nagybirtokos politikai pályája, amelyet azonban Jósika neveltetése, műveltsége és kapcsolatai jelentősen meghatároztak. Jezsuita rendtagsága után sem váratlan, hogy Jósika Antalt ott találjuk az erdélyi első szabadkőműves páholy-tagok sorában. Tervezetei közül éppen a katolikus oktatásról leírtak alapján érzékelhető, hogy műveltsége nyitotta tette őt a változtatásokra, érzékennyé a környezetében tapasztalható jelenségekre. A szebeni Szent András páholynek 1778-ban Bánffy György<sup>9</sup> és Bánffy Farkas után lett tagja, hozzájuk csatlakozott Aranka György, Teleki Ádám, Esterházy János, a későbbi kincstartó, Bethlen József, vagy a szebeni lapkiadó, Martin Hochmeister is.<sup>10</sup> Abafi Lajos úgy tudta,

---

házi, mind világi tekintetben, s ezt a hatalmat az illető helyek megyéspüspökeire ruházzuk.” Kulcsár Árpád: *Miért oszlatták fel a Jézus Társaságot?* [http://www.hetek.hu/hit\\_es\\_ertekek/201304/miert\\_oszlattak\\_fel\\_a\\_jezus\\_tarsasagot](http://www.hetek.hu/hit_es_ertekek/201304/miert_oszlattak_fel_a_jezus_tarsasagot) (letöltve 2015. május 31.)

<sup>8</sup> Kazinczy szerint „Eltöröltetvén a szerzet, visszatérek a világba, s elvevé Gróf Teleki Ferencnek testvérét, Josephát...” Kazinczy, aki erdélyi utazásai során Jósika Antal fiát, Jánost személyesen is meglátogatta, s igen jó benyomásokat szerzett annak családjáról, különösen nagyműveltségű feleségéről, Csáky Rozáliáról. Lásd: Kazinczy Ferenc: *Erdélyi levelek*. In: Kazinczy Ferenc utazásai. (Kazinczy Ferenc eredeti munkái. II. k. Utazások.) Budán, 1849. XV. 289. [http://books.google.hu/books?id=NFQAAAAcAAJ&pg=PA289&lpg=PA289&dq=Jósika+Antal+kolozsi+főispán&source=bl&ots=4a\\_L5d2\\_NO&sig=fEu1T2KXuCnBg](http://books.google.hu/books?id=NFQAAAAcAAJ&pg=PA289&lpg=PA289&dq=Jósika+Antal+kolozsi+főispán&source=bl&ots=4a_L5d2_NO&sig=fEu1T2KXuCnBg) (továbbiakban Kazinczy, 1849.)

A feleség, Teleki Mária Josepha (1749–1815) apja, széki Teleki Pál (1719–1773) volt, anyja Haller Borbála (1719. szeptember 11., Árokalja – 1770). Lásd: *Gróf Teleki Sámuel erdélyi kancellár úti naplója 1759-1763*. Sajtó alá rend. ifj. Biás István. Bev. írta Imre Sándor. Marosvásárhely, 1908. <http://issuu.com/buksi/docs/09924>; valamint Sas Péter: *A kolozsvári piarista (egykori jezsuita) templom sírfeliratai*. Lymbus Magyarisztudományi Közlemények, 5. évf. (2007) 149–178. <http://epa.oszk.hu/01500/01500/00005/pdf/10sas.pdf> (továbbiakban Sas, 2007.)

<sup>9</sup> Bánffy György 1787. január 9.–1822. július 5. között volt Erdély gubernátora

<sup>10</sup> A szabadkőművesek közzé tartozott Samuel von Brukenthal gubernátor (1777. július 16.–1787. január 9.) is. *Erdély története 1606-tól 1830-ig*. (Szerk. Makai László és Szász Zoltán) Bp., 1986. (továbbiakban Erdély története II.)

hogy Jósikát – akkor még kormányhatósági titkárként – a páholy 1778. június 22-én történt beiktató ünnepségén avatták testvérré.<sup>11</sup>

Jósika Antal pályája 1775-ben a főkormányshéknél indult, ahol előbb fogalmazó, majd titoknok lett.<sup>12</sup> Az 1780-as évek közepén, amikor az akkori kolozsi főispán, Csáky János a Horea-felkelés visszaszorításában vállalt szerepe miatt kegyvesztett lett az udvarnál,<sup>13</sup> s ezért visszatért felvidéki birtokaira, a megye első tisztét Jósika Antal kapta, amelyet 1803-ban bekövetkezett haláláig töltött be.<sup>14</sup> A családi levelezés azt tanúsítja, hogy Jósika feltehetően elfogadható viszonyban volt főispán elődjével, az legalábbis egy Kassáról, 1799-ben írott levelében „lelkem jó barátom”-nak nevezve jó szívvel emlékezett rá: „eszembe juta igaz hív barátságod, hozzám mindenkor bizonyított szívességed, (s arra kérte) ... régi hív bará-

---

1070. Jósika Antal Teleki Sámuel sógora és bizalmasa volt, aki könyvei ügyében levelezett vele. Deé Nagy Anikó: *A könyvtáralapító Teleki Sámuel*. Kolozsvár, 1997. 179.

<sup>11</sup> Abafi Lajos: A szabadkőművesség története Magyarországon. [https://books.google.hu/books?id=5K55AgAAQBAJ&pg=PT120&lpg=PT120&dq=Szeben+t%C3%B6rt%C3%A9net&source=bl&ots=lvGB4ooSom&sig=p5WvIzuSbvKh1xVyZxc5KR18\\_h4&hl=hu&sa=X&ved=0CCcQ6AEwAjqUahUKEwixx6\\_wY3GAhWJvxQKHQwRAG8#v=onepage&q=Szeben%20t%C3%B6rt%C3%A9net&f=false](https://books.google.hu/books?id=5K55AgAAQBAJ&pg=PT120&lpg=PT120&dq=Szeben+t%C3%B6rt%C3%A9net&source=bl&ots=lvGB4ooSom&sig=p5WvIzuSbvKh1xVyZxc5KR18_h4&hl=hu&sa=X&ved=0CCcQ6AEwAjqUahUKEwixx6_wY3GAhWJvxQKHQwRAG8#v=onepage&q=Szeben%20t%C3%B6rt%C3%A9net&f=false) (letöltve 2015. június 13.)

<sup>12</sup> Kőváry, 1854. 133.

<sup>13</sup> Csáky János a nemesi felkelést kívánta mozgósítani a parasztlázadás ellen, amit a hadsereget bevetni kívánó II. József nem vett jó néven. Csákyknak feleségével is megromlott a viszonya, aki később elvált tőle, ezért nyilván nem csupán a katonai-politikai szerepvállalás vitte őt vissza a családjához. Részletesen Papp Klára: *Az erdélyi Csákyak*. Kolozsvár, 2011. (továbbiakban Papp K., 2011.)

<sup>14</sup> Csáky János évekkal később a következőképpen idézte barátjának: „emlékeztek meg azon esetre, mely által Erdélynek rabja, s végétére koldusa lettem, meg-gondolván, hogy Hora idejiben készebb voltam vagyonomat felszentelni, magamot a sok költség mia adósságban, az által a gyalázatos sequestrumba vetni, hogy se rühes pallos alá oláhnak engedni...”. A Román Országos Levéltár Kolozs megyei Igazgatósága, Kolozsvár (Arhivele Naționale ale României, Direcția Județeană Cluj) (továbbiakban ROL KmIg), a Jósika család hitbizományi levéltára. (továbbiakban Jósika hitb. lt.) No. 142. 1799. június 11-én Kassáról írott levele szerint erdélyi adósságait ekkorra tudta csak megfizetni.

toznak, hív szolgádnak szolgálhatnál.”<sup>15</sup> Azt követően, hogy Csáky visszaköltözött felvidéki birtokaira, erdélyi kapcsolatait nagyrészt megszakította. Jósikával is hasonló volt a helyzet, maga emlékezett meg erről levelében, amikor lejegyezte: „két levelénél többet nem vettem”.<sup>16</sup>

Jósika Antal fennmaradt levelei alátámasztják barátja kedvező megítélését. Wass Sámuelnek – Bethlen Rozália második férjének – ugyanis megírta, hogy egy alkalommal, szebeni tartózkodása idején Csákyt, akit hitelezője fenyegetett, megmentette a börtöntől: „... ebéd után a kereskedő Francesco két város hajdújával hozzám gyött, hogy fogságba vigye. Nem engedhetvén, hogy szállásomról fogságba vitessék, kezes lettem érte, és adósságát kifizettem.”<sup>17</sup>

Csáky János arra kérte barátját, hogy az általa felsorolt erdélyieket (pl. gróf Bethlen Ádámot, a kolozsvári minoriták konventusát, Kendeffy Rafael grófot, összesen 12 urat és asszonyságot) győzze meg, hogy hagyják nála árendába a jószágot, amit az adósságok fejében kínált fel nekik, ő pedig megfizeti érte az éves árendát. Úgy képzelte, hogy Barta Mózes kolozsvári procurator, mint a megnevezettek plenipotenciáriusa – akinek jómaga már megírta a fenti ajánlatot – beleegyezik, hogy éves fizetés fejében szoros árendás szerződést kössenek, ennek ellenértékeként saját jószágait hajlandó lekötni adósainak.

A fiatal Jósikának a rendből kilépve a családi birtokkal is foglalkoznia kellett, bár ifjú éveire, a gazdálkodás kezdeteire kevés forrás utal. 1775. július 22-én ezer forintért zálogba vette sógorának, Béli Antalnak kuretyi (Zaránd vm.) részbirtokát,<sup>18</sup> majd július 24-én bir-

---

<sup>15</sup> Jósika hitb. It. No. 142. Csáky János Jósika Antalhoz küldött levele 1799. június 11-én. Nem ismert, hogy Jósika tett-e valamit az ügy érdekében, azt csak feltételezzük.

<sup>16</sup> Jósika hitb. It. No. 551. Jósika Antal levele 1802. január 16-án Bethlen Rozáliához.

<sup>17</sup> Jósika hitb. It. No. 551. Jósika Antal levele Wass Sámuelhez.

<sup>18</sup> Három jobbággal és egy zsellérrel, amit annak testvére, Kemény Simonné tart a kezében „sorte divisionis jutott nékem, de ... kedves testvérem elfoglalván,

tokosztály tettek testvérével, Jósika Máriával. Eszerint Budatelkén 9 jobbágy 17 fiával jutott neki (amely két fordulóban 194 köből földet és 21 szekér szénára való rétet jelentett), Szentmártonban egy zsellér, Mezöcsánban 7 zsellér (valamint „398 köből vetés, mind az két fordulón, 346 szekér szénára való rét”), s Marosvásárhelyen is egy nemes fundus, amely 3 köből vetést, 3 szekér szénára való rétet és ugyanannyi majorsági szőlőterületet tett ki.<sup>19</sup> Azt nem tudjuk, mikor lett zálogbirtokká az ekkor átvett, s jelentős értéket képviselő csáni birtok, de a későbbiekben az 1790-es évek végén, a birtokgyarapítások során olvashatunk a számadásokban a visszaváltásra fordított pénzüsszeg előteremtéséről.

Egészen bizonyos, hogy voltak nehézségei az uradalmak megszerzésében és a gazdálkodás útnak indításában, de a fiatal Jósikát már első intézkedései is a problémák megoldásán munkálkodó embernek mutatták. Branyicskán 1772. május 22-én vettek fel egy tanúvallomási jegyzőkönyvet egy malom építéséről. Kiderült, hogy a malom Jósika Antal úrfi földjén épült fel, azt Jósika Dániel építtette, aki arra kényszerített egy Asztalos Ávrám nevű jobbágyot, hogy cseréljen vele földet, bár – ahogyan az vallotta – „csak valami béka tót adott” érte. A Magura nevű helyen épült malom gátja is Jósika Antal földjén épült, maga a malom pedig „az egész falunak notabilis kárt tett.” Jósika Antal nem hagyta annyiban a dolgot, 1777. szeptember 24-én az inquisitoria hivatkozva törvény elé idéztette Jósika Dánielt, mondván: a birtokos tudta nélkül nem lehet a jobbágyot földje elcserélésére kényszeríteni.<sup>20</sup>

---

mostan birja.” Béli a birtokért „jó folyó ezüstben” kapta meg a pénzt. Jósika hitb. lt. No. 149.

<sup>19</sup> Jósika Mária és Antal 1775. évi birokosztályát 1775. július 24-én, Kiskenden kötötték. Jósika hitb. lt. No. 149.

<sup>20</sup> Uo. Az ügyben 1777. november 22-én tették meg az első lépést, de még 1780. április 28-án sem fejezték be. Jósika Mózesnek három fia (Imre, Dániel és István) közül lehetett a középső az ügyben jelzett személy, aki a Jósikák másik ágából való. Az első fiú, Imre felesége Bornemissza Annamária volt, Csáky Kata grófnő első házasságából származó lánya. Az ő Miklós nevű fiának gyermeke lett a regényíró Jósika Miklós. A családnak erről az ágáról bővebben: Papp K. 2011.

A hitbizományi levéltár iratai között maradt fenn egy iratcsomó, amely szerint – természetesen hitelezőktől kölcsönvett pénzen – az ifjú Jósika komoly birtokgyarapításba fogott, s igyekezett pontosan rögzíteni a birtokok terményeinek eladását, a kölcsönvett és kölcsönadott pénzeket, s azt is, hogy mikor, milyen birtokrészek megszerzését vette tervbe, illetve hajtotta végre.

A Jósikához írott levelek is közöltek tényeket erről a folyamatról. Ilyen adatokat kaphatunk Zejk Dánieltől,<sup>21</sup> aki Marosvásárhelyről 1780 tavaszától novemberig tartó levelezésében sürgette Jósika Antalt a neki nyújtott adósságok megfizetésére.<sup>22</sup>

Jósika gondosan számontartotta adósságait, s igyekezett azokat megfizetni. A fennmaradt források tanúsága szerint az enyedi református kollégiumtól 1500, a kolozsvári református kollégiumtól 240 német forintot kölcsönzött, Teleki József gróftól 600 forintot, a préposttól 21 600, Nalácz Józsefnétől 14 500, a Bethlen familiától 4000, a káptalantól 7200 forintot, a „katolikus fundációtól” 4128 forintot, s további kisebb pénzüsségeket kért 6% kamatra. A Csáni jószág kiváltására<sup>23</sup> pl. Kelemen Mártontól kölcsönzött 500 rhénes (rajnai) forintot, s 1801 decemberében már feljegyezte kimutatására, hogy „ki van fizetve”.<sup>24</sup> Időnként még saját taxásaitól is kért kölcsön. Ilyen eset Mityityel Alberté is, aki „egy havasért, vagy még inkább egy darabocská mezőért” tíz évre előre adott 100 német forintot, amelyet szintén a Csáni jószág kiváltására fordítottak, olyan megállapodással, amely szerint az a mező csak tíz év múlva kerül

---

<sup>21</sup> Zejk Dánielt 1790-ben a királyi főigazgató tanács tagjaként sorolták fel, ahol első helyen maga a gubernátor, Bánffy György szerepelt. 1790. jkv. 9.

<sup>22</sup> Jósika hitb. lt. No. 142. 1780. április 24-én írott levélre vonatkozó utalással indul a levelezés, s november 30-án keltezett levelet is találunk.

<sup>23</sup> A helynévkönyv szerint Torda vármegyében két Csán nevű helység is található. Vistai András János: *Tekintő – erdélyi helynévkönyv* I. k. 179. [http://www.lorincz-veger.hu/documents/erdelyi\\_helynev\\_A-H.pdf](http://www.lorincz-veger.hu/documents/erdelyi_helynev_A-H.pdf) (letöltve 2015. június 15.) Az 1775. évi osztály szerint *Mezőcsán* Jósika hitb. lt. No. 149.

<sup>24</sup> Jósika azt is feljegyezte, hogy Kelemen, míg ő az adósságot le nem teszi neki, „semmi szolgálatot nem téssen”. Azt azonban még nem sikerült kideríteni, hogy hitelező és adósa miféle viszonyban állott egymással.

vissza Jósika birtokába.<sup>25</sup> Egy Bél Péter nevű taxásától is három évre előre kérte az évi 70 német forintot, hogy az előbbi jószág kiváltásához hozzájárulhasson.

Jósika több kortársához hasonlóan gazdasági naplót, diáriumot vezetett gazdasága állapotáról.<sup>26</sup> Eszerint a branyicskai birtokon 1798 szeptemberétől 1799 októberéig 3343 ft és 31 krajcár aktívum, vagyis bevétel keletkezett, amibe azonban nem számította be annak az 50 sajtnak az árát, amelyeket egy bizonyos Vajda Lajosnak eladni átadtak. Ugyancsak hiányzott az összesítésből 40 véka kalotaszegi borsónak, vagy pl. 5 mázsa sónak az ára, amit eladásra küldetett oda. A Mikesről készített kimutatás nagyarányú pálinkafőzésre utal. Ehhez a szomszéd birtokról hozták az alapanyagot: 1789-ben pl. Budatelkéről<sup>27</sup> 56 véka rozstot „pálinkát főzni”, 106 véka búza „pálinkának való”, majd ismét 60, 80 és 175 véka, s Motsról is 312 véka, azaz összesen 733 véka búza került a pálinkafőzőhöz.<sup>28</sup> Mikesről viszont Branyicskára vittek 40 véka kalotaszegi borsót (amiről az ottani kimutatásban leírta, hogy hiányzik), s Budatelkére 20 véka rozstot. Az előző évi pálinka eladásából jött be 230 német ft, ezévből 11 ft, 11 krajcár, majd ismét 4 ft és 4 krajcár (összesen 245 ft és 15 krajcár), fa eladásának árából 212 ft és 1 krajcár, „bőrek árából” 31 ft 31 krajcár. Az itteni bevételből 36 ft és 36 krajcár

---

<sup>25</sup> Itt az a megjegyzés szerepelt, hogy még 12 forint hátralékuk maradt. Mária Terézia 1750. évi rendelete értelmében 1 konvenció forint = 60 konvenció krajcár, 1754-től 1 dél-német forint = 60 dél-német krajcár volt lásd <http://ecopedia.hu/konvencios-penzlab> (letöltve 2015. június 15.)

<sup>26</sup> Jósika hitb. It. No. 142. Jósika Antal naplójegyzetei gazdasága állapotáról. Csáky Kata (Bethlen Miklós erdélyi kincstartó felesége) 1779-től vezetett gazdasági naplót a nagyalmási birtok állapotáról, amelynek első lapját jó katolikusként egy fohással indította. Jósika hitb. It. No. 542.

<sup>27</sup> Kolozs vármegyei helység

<sup>28</sup> Jósika hitb. It. No. 142. Ugyancsak Budatelkéről egy hízlalni való ökröt és egy tehenet is a méhesi pálinkafőzőhöz vittek, ahogy a lovak számára 10 véka zabot és 30 urna ecetet.

adósságot fizetett ki. 1799-ben és 1800-ban Budatelkéről Hévizre<sup>29</sup> összesen 274 veder és 2 kupa pálinkát vittek eladni.

Csanádi Sándor nevű tisztjének 1799. április 30-án hozzá írott levele is a gazdálkodás teendőire és eredményeire utal. Megtudhatjuk belőle, hogy Jósika felesége vette át a tisztartótól a birtokosnak járó, Kolozsvárra neki hozott pénz egy részét, amelyről levélben adott igazolást, de – ahogyan Csanádi megjegyezte – „a többiről quietanciám nincsen”.<sup>30</sup> Ezért a biztonság kedvéért a levélíró utólag kért írást a birtokosnak hozott pénzről, mondván, „mert mulandó az ember, meg találnék halni, a szegény feleségem miattam ne lássan bajt...”.<sup>31</sup> A tiszt pontosan informálta Jósikát a birtok állapotáról, arról, hogy Langodáron<sup>32</sup> 55 véka törökbúzáat, 180 véka zabot, 32 véka árpát vetett, Hévizen hasonlóan hét és fél véka törökbúzáat, 140 véka zabot, de az utóbbi helyen még maradtak vetetlen részek. Ugyancsak leírta neki terveit, hogy egy Brassó melletti Brán nevű helyre vinné a törökbúzáat eladni, s azt kérte, írna az ottani harmincadosnak, maga pedig küld oda egy embert, hogy megtudja a vásár idejét, s „hogyan jár ottan a gabona”.<sup>33</sup>

Az 1801-ben készített „Status Activus” kimutatásaiban a gazdálkodás jellegére utalt Jósikának az a megjegyzése, hogy 230 német forintot fektetett be abba, hogy „tavasszal száz veder pálinka és két-

<sup>29</sup> Valószínűleg a Brassó megyében lévő Olthévíz, mivel Bethlen Kata grófnő a Teleki Józseffel kötött házassága idején élt itt. Mivel Jósika felesége Teleki lány, a birtok így kerülhetett a családhoz.

<sup>30</sup> quietancia – nyugta

<sup>31</sup> Jósika hitb. lt. No. 142. Csanádi Sándor 1799. április 30-i levele Jósika Antalhoz. A gazdasági feljegyzésekben (Uo.) 1801-ben is szerepelt egy 200 forintos tétel „feleségemnek”, s egy 51 ft 45 krajcáros a „fiának” megjelöléssel, azaz a családban a későbbiekben is elfogadott volt, hogy a tiszt a családfőn kívül feleségének, vagy fiának fizették ki a Jósikának hozott összegeket.

<sup>32</sup> Langodár, vagy Longodár Kolozsvár-ban, Köhalomtól délnyugatra fekvő helység.

<sup>33</sup> Jósika hitb. lt. No. 142. Úgy tudta, hogy a törökbúza vékája négy susztákon eladható. A suszták a lengyel hatos garas népi neve volt, erdélyi értelmezését nem ismerjük. Lásd Buza János: lengyel és magyar váltópénz Alsó-Ausztriában. = *Numizmatikai Közöny*, XC – XCI. (1991–1992) 134.



száz veder bor gyűjen Budatelkére”.<sup>34</sup> Ugyancsak akkor jegyezte fel, hogy ugyanott szilvapálinka főzéséért 173 német forintot és 20 krajcárt fizetett ki.

1798/99-ben a két év összesített bevételeiként valamennyi tételt számba véve 13 582 ft és 9 krajcárt kapott. Eközött szerepelt a mikesi tisztartó befizetése fa és pálinka áraban, ez 522 német ft és 11 krajcárt tett ki, a mikesi erdőért (amiből még az erdőőr bére nincsen kifizetve) 36 ft és 36 krajcár, bőrök áráért 32 ft, a szamosfalvi árenda 110 ft, a longodári sertések ára hasonlóan 110 ft. A valkói tisztartó az 1798. évi árenda címén 60 forintot fizetett be a havasi taxaként, a valkói erdő ára 139 ft és 19 krajcárt tett ki, a fa ára 40 forintot. 1200 forintot kaptak a deszka eladásáért, s ugyancsak nagyobb összeget, 3000 forintot egy bizonyos Szabó Andrástól, akiről később kiderült, hogy egy kereskedő volt,<sup>35</sup> akinek a báró pénzt adott kereskedésre. Erdő áraban különböző helyeken 524 forint és 20 krajcár, pálinkáért 36 forint és 15 krajcár, kocsmajövedelemből 137 forint és 56 krajcár jött be.

Saját fizetését is a bevételek közzé számította, amiből 1798/99-ben négy különböző részletben 623 forintot és 30 krajcárt számlált össze.<sup>36</sup>

1801-ben a bevételek összesítése 11 903 német forintot és 29 krajcárt tett ki. Ebben a „fizetésemből” tétel négy részletben (egy-egy alkalommal 342 forint), összesen 1368 forintot jelentett. Pálinkáért előbb 285 forint és 19 krajcárt írt fel, azután külön egy hordó pálinkáért 109 forint és 24 krajcárt, majd Budatelkéről 293 ft 7 krajcárt, s végül több alkalommal számolt bevételt házi pálinkáért, 209 ft és 2 krajcár értékben, azaz összesen 963 ft és 52 krajcárt kapott. Édes borból 48 forint bevétele lett, s ezen kívül a szamosfalvi kocsmáros 159 forint 30 krajcárt, a budatelki pedig 67 forintot adott, azaz összesen 274 forintot és 30 krajcárt fizettek be a kasszába. Ez

---

<sup>34</sup> Az italoknak Vajda Lajos kezébe kellett jönnie.

<sup>35</sup> 1799-ben azt írta kimutatásába, hogy 1800 forintja van „Szabó Andrásnál kereskedésbe”.

<sup>36</sup> A négy részlet összege a következő: 42 forint, 75 ft és 30 krajcár, 300 ft, 306 ft.

azt jelenti, hogy 1801-ben a különféle szeszes italok eladása (1238 ft 22 krajcár) csaknem annyit hozott neki, mint a hivatalviselésből származó fizetése.

A birtok népeitől a longodári tűzifáért 128 forintot kapott, a mikesi, a topai erdő használatáért 137 forintot és 20 krajcárt, a havasi taxa fejében 252 forintot és 24 krajcárt adtak be a tisztek.<sup>37</sup> De volt némi bevétele zszindely árából (62 ft 10 krajcár), „gyapatért” 11 ft 2 krajcár, szénáért (520 ft 28 krajcár). A búza értékesítéséből – azaz „a budatelki tiszt a longodári búza áráért” – az év során több alkalommal összesen 2638 ft és 39 krajcár, törökbúzából 312 forint 30 krajcár,<sup>38</sup> a felesége által eladott vajból<sup>39</sup> 146 forint és 39 krajcár bevételhez jutott. Állatok eladását csak elvétve találjuk, a hat budatelki tehén 192 ft 15 krajcárt, a berbécsekből való nyereség 107 ft 42 krajcárt jelentett. 1802-ben némiképp változott a helyzet, hiszen akkor a hévizi négy béres ökörért és bikáért, valamint a budatelki hat tehénért 367 német forint és 40 krajcár bevételt számoltak el.<sup>40</sup>

Mindezekon felül a tisztektől pénzbefizetésként – részletezés nélkül – a következő összegeket tüntette fel:

Tisztektől kapott befizetés	1798/1799		1801	
	német forint	krajcár	német forint	krajcár
hévizi	731	31	162	6
budatelki	1417	10	931	31
mikesi	144	–	652	20

<sup>37</sup> A havasi taxa ellenértékét a valkói tiszt két részletben fizette.

<sup>38</sup> Törökbúzáat 1801-ben Budatelkéről és Mátéről adtak el.

<sup>39</sup> A „feleségem a vajból” megfogalmazás 1801-ben hét alkalommal szerepelt a bevételek kimutatásában.

<sup>40</sup> A tisztek 1802-ben a budatelki hat tehénért 192 német forintot és 15 krajcárt, a budatelki bikáért 48 forintot, a négy béres ökörért 127 forintot és 25 krajcárt számoltak el.

Tisztektől kapott befizetés	1798/1799		1801	
	német forint	krajcár	német forint	krajcár
longodári	1568	25	2410	2
valkói <sup>41</sup>	974	12	68	24
branyicskai <sup>42</sup>	1840	25		
szamosfalvi <sup>43</sup>	–	–	20	–
<b>Összesen</b>	<b>6675</b>	<b>18</b>	<b>4244</b>	<b>23</b>

A kiadások is összetettek voltak. Visszatérő tétel volt benne 1798/99-ben a feleségének járó havi 200 német forint, valamint a fiának, Jánosnak Bécsbe küldött pénzek (1799-ben pl. két ízben, összesen 842 német forint, szarvasbőr, keszkenő stb. vásárlására, vagy a hazahozatalához adott 324 német forint), de a legjelentősebb összeg a különféle felvett adósságok kamatának, (interesének) visszafizetése volt. 1798/99-ben Teleki Sámuel gróf úrért 3 aranyat fizetett ki a kővágónak (ezt 16 német forintban és 10 krajcárban számolta el), majd kövei faragásáért ismét 63 forint 30 krajcárt.<sup>44</sup> 1800-ban a lányáért adott a klastromba 300 német forintot, a többi negyedévben pedig 240 forintot.

Az uradalmi tisztek vásárlásaira is adott (pl. a budatelki tiszttárnak fuszujka és kender vásárlására 110 német forint és 8 garast költött, a tégláért, tutajokért, mészért, vagy „bor vásárlására a mikesi tisztnak”), de a doktornak (60 német forint), a felesége gyöngyé-

<sup>41</sup> Magyarvalkó Kolozs vármegyében.

<sup>42</sup> A Maros jobbpartján, Dévától északnyugatra fekvő birtokközpont.

<sup>43</sup> Szamosfalva Kolozs vármegyei település.

<sup>44</sup> Teleki Sámuel erdélyi kancellár (1791-től) a felesége révén rokona volt, aki 1802-ben megnyitotta könyvtárát a nagyközönség előtt. Teleki éppen az 1790-es évek végén hajtott végre átalakítást marosvásárhelyi házában, amelyhez az adatok alapján Jósika is hozzájárult. Vistai András János: Tekintő – erdélyi helynévkönyv pdf. 2. k. 659.

ért (660 forint), a postáért (16 német forint 22 garas) és kocsáért (72 német forint) is fizetett. 1799-ben Szabó Andrásnak 1800 forintot, 1801-ben „az új mikesi tisztnek” 120 német forintot adott kereskedésre, 50 német forintot pedig gabona vásárlására. A hévizi tisztnek ebben az évben pálinkafőző építésére 64 német forintot és 53 krajcárt, hat tehén vásárlására 114 forintot és 36 krajcárt, berbécésre 105 forintot, ökrökre 200 forintot adott.

Kolozs vármegyében két sessiót is vásárolt. 1801-ben egy 40 forint értékű sessiót (Sziligeten) a fiának adott át, de Szamosfalván (206 forint), Budatelkén (1411 forint), Mikesen (903 forint) és Valkón (782 forint) is vett telkeket. Az uradalmak alkalmazottainak fizetése is kiadásait gyarapította (erdő pásztornak 30 német forint 10 garas – „minden német forint után egy garas” –, kövágónak stb.).

Amikor 1799-ben „Status Activust” készített, a 95 153 forint és 1 krajcár activummal 69 521 forint és 9 krajcár passzívum állt szemben, azaz 25 631 forint és 42 krajcár maradt felhasználásra. Ebben az activumban a birtokvásárlások voltak a legnagyobb tételek: a mikesi jószág 33 286, a budatelki,<sup>45</sup> mátéi stb. 17 550, a longodári<sup>46</sup> 18 000, a kolozsvári ház 12 240, s a Branyicskához<sup>47</sup> való acquisitumok 1410 forintot jelentettek. 1801-ben a mikesi jószághoz számított még több kisebb szerzeményt is (Zejkéktől öt sessiót, Kabos Jánostól egyet, Szamosfalván egy széna rétét, amelyet néhai Székely Dávidtól váltottak, a felső járásban Wesselényi Farkastól „exequáltatott két sessio”, Kémeren vásárolt szőlők), ami egyértelműen azt mutatja, hogy a birtokgyarapítást kisebb tételekben is folytatta.<sup>48</sup> A mátéi jószágról szintén az utóbbi kimutatásban derült ki, hogy Jósika Antal addig Haller Gábor grófnak évi 300 német forint

<sup>45</sup> Budatelke Doboka és Kolozs vármegye határán, Nagysármástól északra fekvő település.

<sup>46</sup> Longodár, Langodár (román Dăișoara, német Dahl): a 18. században Felső-Fehér vármegyéhez, Trianon előtt Nagy-Küküllő vármegye Kőhalmi járásához tartozott. Ma Brassó megye közigazgatási egységéhez sorolják. A megépített malommal együtt értékelhető a fenti összegre.

<sup>47</sup> Branyicska (román Brănișca) Hunyad vármegyei település.

<sup>48</sup> A mikesi jószágot ekkor 33 284 forintra értékelte.

árendát fizetett érte, de 1801-ben a gróf adósságát fizette,<sup>49</sup> ami túlfizetést eredményezett. A branyicskai szerzeményt, amit átadott a fiának, ez utóbbi évben már 2050 német forintra értékelte, amely Valelunján egy váltott sessiót, a Déván vásárolt házat, a Kurecsán vett négy sessiót jelentette. A csáni jószágot akkor már 6000 forintért kiváltottnak jelezte.

A Rétseinétől vett ezüstben is számolt 980 forintot, s néhány kihelyezett pénzről is számot adott: nemcsak Szabó Andrásnál volt a kereskedésében 1800 forint, Bálintit Ferencnél 2000 forint, Boér Istvánnál 140 forint, hanem még más adósoknál is 213 forint. Készpénzt Branyicskán, Mikesen, Budatelkén 5186 forint és 60 krajcárt tartott.

Amikor 1800. szeptember 8-án Jósika Antal a fiának, Jánosnak átadta a branyicskai jószágot,<sup>50</sup> a tartozás, vagyis status passivus – amelyen szintén megosztottak – a következőket jelentette: a prépostnak 21 600 forint, a Bethlen familiának 4000, a katolikus alapnak 4128, az unitárius kollégiumnak 2700, az enyedi kollégiumnak 1000, gróf Wassnének<sup>51</sup> 1200, Kemény Lászlónénak 1800, Béli Vencelnek 2883, azaz összesen 39 311 forint.<sup>52</sup>

A családtagok Jósika Antalra – talán éppen az elnyert főispáni méltóság tekintélye miatt – szívesen bízták ügyeiket. Wesselényi

---

<sup>49</sup> A kancellisták kimutatása szerint 24 Rft-ot Kolozsváron, a másik quietancia szerint – ami vagy Kolozsváron, vagy Budatelkén a tisztartónál fellelhető – 333 Rft, s így 53 német forinttal többet adott, s még egy 100 Mft-ról szóló quietanciája is van Haller grófnak, amit a következő évben szintén le kell majd vonni az árenda összegéből.

<sup>50</sup> Az 1800. november 1. és 1801. december 3. közötti időszak activumai között szerepeltette a Jósika Jánosnak átadott branyicskai részt, amit 6391 német forintra és 2 krajcárra értékelt.

<sup>51</sup> Helyesen Wass Sámuelné, Bethlen Rozália, aki Jósika nászasszonya lett, hiszen János nevű fia elvette Csáky Rozáliát, Bethlen Rozália lányát.

<sup>52</sup> Az activum 90 759 forint és 15 krajcár, a passivum 39 311 forint és 9 krajcár volt, a felhasználható különbözet ezért 51 448 forint és 8 krajcárt tett ki. Azt fennmaradt források hiányában nem tudjuk, hogy 1803-ra, Jósika Antal halálának évére ez a tartozás mivel növekedett 67 313 forint és 42 krajcárra.

Farkasnak egy 1788. február 25-i, Kolozsvárról keltezett levele tanúsítja: az elhunyt Rhédei Zsigmondné<sup>53</sup> (Wesselényi testvérnémnek írja) is rábízta az iratait, ezért kérte Jósikát saját személyes leveleinek visszaadására, s bizonyos, – Rhédei Mihályt érintő – iratok ügyében arra is, hogy Marosvásárhelyre ebben az ügyben, márciusra egy megbeszélést szervezzenek.<sup>54</sup>

Cserey Farkas Jósika Antal fiáról, Jánosról úgy tudta, hogy „Ez oskoláit itt [Kolozsvárt] végezte, azután Bécsbe az udvari Cancellarian practisalt, onnan le jöven, utazni ment Olasz országba...”. Kazinczy Ferenc szimpatizált a főispán fiával, Jósika Jánossal és családjával, hiszen úgy értesült: az apa, Jósika Antal kolozsi főispán a magyar színjátszást támogatta,<sup>55</sup> János pedig „... egy magyar nyelvű erdélyi újság kiadásán fáradozott”.<sup>56</sup> Barátja apjáról mindenkitől azt hallotta, hogy olvasott, művelt ember volt, ezért részletesen tovább tájékozódott róla, s a közölni kívánt információkhoz még azt is

---

<sup>53</sup> Rhédei Zsigmondné Wesselényi Katáról (1735–1788) van szó, a 18. század egyik könyvgyűjtő asszonyáról, aki Wesselényi Ferenc és Rhédei Zsuzsánna lánya volt, s 1751-ben ment férjhez Rhédei Zsigmondhoz. Férje, majd fia halála után végrendeletében a marosvásárhelyi Rhédei házat Teleki Sámuel feleségének, Bethlen Zsuzsannának hagyta, s majd ehhez építette hozzá Teleki Sámuel a könyvesházat. Deé Nagy Anikó: *Könyvgyűjtő asszonyok a XVIII. században*. <http://mek.oszk.hu/03100/03148/html/bethlen13.htm> (letöltve 2015. június 14.)

<sup>54</sup> Uo. Jósika Wesselényi Farkas szerint Teleki Sámuelné plenipotenciáját kapta meg, amit a tudomása szerint neki – vagyis Jósika Antalnak – küldött, kancellár úrtól (Teleki Sámueltól) kapott levél is tanúsíthat. A találkozó halasztódott, mert március 7-én már a húsvét utáni remélt találkozót egyeztetették.

<sup>55</sup> Kazinczy ismeretei pontosak voltak, ugyanezt közli a „*Játékszini Koszorú, mellyben a két magyar hon nemzeti színjátszó társaság eredete, körülállása, eddig való fenn állása, a játékszín holléte, száma, épülése, módja; könyvtárának mennyisége – szerzők és fordítók nevei foglaltatnak.*” Szerkeszteté s kiadá: Könyves Máté ... Pesten, 1834. 98.

<sup>56</sup> Enyedi Sándor: *Kazinczy Ferenc és Jósika János levelezése. = Irodalomtörténeti Közlemények*, 103. 1999. 1–2. 205–210.

hozzátette: „Élte örömeit olvasásban találta. Nevezetes számú könyveit a Hora és Closka társai elégették, széthordták.”<sup>57</sup>

A családi levelezés részint igazolja a főispán széles körű olvasottságát, másrészt teljes mértékben alátámasztja a fia taníttatásával kapcsolatos értesüléseket. Jósika János 1792-ben Kolozsváron tanult, s innen tudósította a birtokra utazott apját az új rektor megérkezéséről, s arról, hogy számára a kért újságokat elküldte.<sup>58</sup>

A szebeni szabadkőműves páholytag apa tudatosan igazította fia lépéseit az előrehaladás útján. Fontosnak tekintette, hogy nyelveket tanuljon, jó kapcsolatokat építsen, gyakorlati tapasztalatokat szerezzen. Jósika, mint felvilágosult személyiség, elméletileg is foglalkozni kívánt a nevelés ügyével, s erről a témáról írt egy összefoglalót is „A Catholikus Ifjúság Nevelésiről való gondolkodásak” címmel.<sup>59</sup>

A Jósika Jánosnak apjához írott levelei között 1799-ből már a korban szokásos utazásról, egy délvidéki és itáliai útról maradt fenn leírás. Július 3-án Péterváradon, majd Karlovácon jártak, ahol a „rácز érsek” fogadta az együtt utazó négy ifjút, s onnan vették útjukat Eszék felé.<sup>60</sup> Július 26-án már Zágrábban a bánnál és a püspöknél vendégeskedtek, de a városban is alaposan szétnéztek: „Zágráb egy meglehetősen régi város, amelyben a commerciumok, nevezetesen a magyar és ausztriai produktumokra nézve tízszerre nagyobbnak képzeltem.” Postakocsival mentek tovább Carlstadton<sup>61</sup> keresztül Fiuméba, amely köves, nehéz és viszontagságos út egy hétig tartott:

---

<sup>57</sup> Kazinczy, 1849. 289.

<sup>58</sup> Jósika hitb. It. No. 142. Jósika Antalhoz írott levelek. 1792. szeptember 21-én keltezett levél. Arról is beszámolt apjának, hogy a lábán keletkezett „valamely fokadék” miatt nem tud csizmát húzni, s ezért panaszkodott arra: „három iskolát el is mulattam”.

<sup>59</sup> Jósika hitb. It. No. 141. (1797)

<sup>60</sup> Jósika hitb. It. No. 142. Jósika János 1799. júliusi levelei. Egy Vajda nevű urasági tisztet innen fordított vissza, mivel szerinte „itt létele a branyicskai jószágoknak hátramaradásával lenne..., s a világon semmi nyelvet nem tudván, nem is lehet hasznát venni...”

<sup>61</sup> Károlyváros

„Postán jöttünk, mégsem kaptunk egyebet ökörnél és úgy fizettünk, mint a postalovát, még azért is négy-öt órát várakoztatunk.” Jósika Fiumében is találkozott magyarokkal, többek között egy bizonyos Szögyényi úrral, aki kísérőjévé vált, s elvitte a gubernátorhoz, majd a vicegubernátorhoz, Orlandóhoz is. Természetesen a tenger jelentette az utazóknak a legnagyobb élményt, amit a szállásukról is látni lehetett, s amelyről apjának a következőképpen lelkendezett: „aki soha nem látta, legelsőbbben rendes sensatiót csinál”. A tengeri szél is nagy hatással volt rá, mert a mormolástól igen jól aludt, másrészt úgy látta, hogy egy kis tengeri szellő is nagyobb „zengést tett, mint akármely branyicskai szél, amint a habok a kősziklát csapdosták”. Jártak az isztriai Pulában is, ahol tudósa szerint „szebb amphiteatrum vagon, mint Veronában”, majd onnan Triesztbe mentek.<sup>62</sup>

Jósika János szüleihez írott leveleiben mindig kedvesen köszöntötte testvérét, Borbálát (a levelek megszólítása szerint Birit), akít a szülők Szebenbe, az apácákhoz küldtek tanulni.<sup>63</sup> A fiatal lánynak 1800. szeptember 29-én apjához és anyjához írott soraiból is érezhető a testvéri szeretet: „A kedves bátyámat, a legszívesebb indulattal ölelem.” A levélhez mater Rozália is kiegészítést tett, amelyben megerősítette a „kisasszonyka” közléseit „frissen vagon, tanol szorgalmatosan.”<sup>64</sup> A két testvér még magyarul levelezett, de Biri ősszel elkezdett franciául tanulni, s klavírozni és decemberben már arról tudósította bátyját, hogy „tudok már egynéhány nótát...”<sup>65</sup> Az iskolában hozzá hasonló rangú fiatal lányokkal tanult, akiket minden levélben említett: Béli Borbálával, Torma Klárával és egy bizonyos Anicskával,

<sup>62</sup> Jósika különösen a kereskedelmi forgalom csökkenéséről és az egyes árucikkek árváltozásairól tudósította apját.

<sup>63</sup> Valószínűleg az Orsolya-apácáról van szó, akiknek temploma 1447-ben épült, s ma is Szeben látnivalói közé sorolják. A templom eredetileg a domonkosoké volt, az Orsolya-nővérek 1733-ban kapták azt meg.

<sup>64</sup> Jósika hitb. lt. No. 142. Jósika Borbála 1800. szeptember 29-én kelt levele., Jósika hitb. lt. No. 146. Jósika János 1803. május 14-én, szombaton este Cegéről írott levele szerint „Mater Rosali megholt Szebenben.”

<sup>65</sup> Uo. Biri szüleinek küldött szeptember 19-i, és bátyjának írott december 12-i levelei.



akinek családjára nem tett több utalást. A fiatal lánynak egyik nagy élménye is hozzájuk fűződött, ugyanis decemberben együtt próbáltak szerencsét és nyertek is „egy aranyat a loterján”.<sup>66</sup>

Biri 1801 júliusában azt kérte apjától, hogy küldjön neki a birtokról, Budatelkéről gyümölcsöt, mert szívesen enne, ha volna. Az iskola hasznosságát egyre inkább értékelve arra is próbálta rávenni, hogy: „hagyjon benn Natsád még egy tél esztendeig még ezen kívül, mivelhogy sokhoz fogtam, és ennyi rövid idő alatt félek, hogy perfectióra nem mehetek...”<sup>67</sup> Csáky Rozáliának egy 1802-ben anyósához küldött levele szerint a lány még akkor is ott töltötte idejét, mert Rozália éppen azt szorgalmazta, hogy „siessen ide, valahogy Szebenbe ne maradjon apácának, mert ha idejön, mind krepp fátyolba fektetem.”<sup>68</sup> 1804-ben Biri már ismét anyjánál lakott, mert egy Kolozsvárról küldött levélben őt és Mimit is üdvözölték.<sup>69</sup> Rozália láthatóan szimpatizált férje húgával, szemmel tartotta, 1805 márciusában egy ezüst rojtot küldött neki „ha valami hasznát vehetné”.<sup>70</sup>

Jósika Borbála 1806 előtt ment férjhez gróf Kálnoky Jánoshoz.<sup>71</sup> Ekkor ugyanis Jósika János már az ő és férje érdekében tett lépésekről írt anyjának. Egy bizonyos Röliktől szerezte vissza nekik a köröspataki birtokot – a grófi család ősi, előnevet adó földbirtokát –,

<sup>66</sup> Uo. Biri levele Szebenből anyjának Budatelkére, 1800. december 12-én.

<sup>67</sup> Uo. Biri 1800. július 2-i levele apjához.

<sup>68</sup> Uo. Csáky Rozália levele anyósához, 1802. augusztus 2-án.

<sup>69</sup> Uo. Csáky Rozália 1804. május 12-i levele Kolozsvárról.

<sup>70</sup> Jósika hitb. lt. No. 146. Csáky Rozália 1805. március 20-i levele, Kolozsvárról.

<sup>71</sup> Köröspataki gróf Kálnoky Lajos és Blumegen Eleonóra házasságából két fiú született: Henrik, a morvaországi ág megalapítója, és János, az erdélyi ág alapítója, aki császári királyi kamarás és vezérőrnagy volt, s Brassóban halt meg, 1833. jan. 3-án. Az ő felesége lett Jósika Borbála (Jósika Antal és széki Teleki Mária Jozefa lánya, aki 1789-ben született, s 1863. március 25-én halt meg.) A házaspár gyermekei: Kálnoky Eleonóra (1809), György (1810), Pál (1814), Jozefa (1816), Imre (1822), Bódog – Felix (1824). Kálnoki Lexikon, Forrás: Pallas Nagylexikon: [webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:GAF7ngWiKTUJ:www.kislexikon.hu/kalnoky.html+Josika+Borbala&cd=3&hl=h u&ct=clnk&gl=hu&client=firefox-a](http://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:GAF7ngWiKTUJ:www.kislexikon.hu/kalnoky.html+Josika+Borbala&cd=3&hl=h u&ct=clnk&gl=hu&client=firefox-a)

amely „szép és ép, mint a tojás”, s amelyet az Kálnokyéktól szerzett meg, szerződés alapján, azaz Jósika minden bizonnyal a zálogba adott jószág visszavételét intézte el. Nagyon meg volt elégedve sikereivel, mert „olyan ép jószágot adott vissza, hogy ritkállom, azon kívül elég mobiliákat is hagyott...”. Jósika azért aggódott, nehogy Biri és férje, Jankó sokat költsön házasságuk első éveiben, mert elronthatják a sikeres kezdetet, akkor pedig „se én, se más nem segíthet rajtok”. Úgy vélte, ha „Jankó szavamat fogadná, nem többet, tsak 300 és egynehány forint interreset fizet, a többtől megszabadul, a jószág pedig úgy ezer forintat béhoz. Ha okosok lesznek, két-három esztendő alatt egy krajcár adósságok sem lészen, de már oda nékiek kell eszesnek lenni, s nevezetesen Biri asszonynak.”<sup>72</sup>

Jósika Jánosnak 1801 júniusából egy, a branyicskai birtokról keltezett levele is fennmaradt, amely szerint a főispán apa a családi birtok rendbetételét bízta fiára.<sup>73</sup> A gazdasági feljegyzésekből vált világossá, hogy 1801-ben a fiatal Jósika nem egyszerűen egy lehetőséget kapott, hanem apja megosztozott vele, átadta neki a branyicskai birtokot. A fiú október 15-én, Kolozsvárról küldött levele szerint apjának „foglatatosságai” kötötték le, ami miatt nem tudott anyjához, Budatelkére kimenni. Az apa tehát maga mellé vette fiát, aki kellő komolysággal látta el feladatait. A gazdasági feljegyzések szerint az apai megbízás alapján bort (Szászsebesen pl. tizenegy hordóval, amelyek egyenként harminc vedresek voltak), szalonnát és zsákot vásárolt, amelyről pontosan elszámoltak.<sup>74</sup>

Jósika főispán fia és Csáky János, előző kolozsi főispán lánya, Csáky Rozália 1802-ben kötött egymással házasságot. A kolozsvári városközpontban, a két család háza egymás mellett állott, ezért a

---

<sup>72</sup> Jósika hitb. lt. No. 142. Jósika levele anyjához Marosvásárhelyről 1806. május 3-án.

<sup>73</sup> Jósika hitb. lt. No. 142. 1801. június 16-án Branyicskáról Kolozsvárra küldött levele.

<sup>74</sup> Jósika hitb. lt. No. 142. A száz zsák 30 német forintot ért, a 3 szalonnát 34 forint 10 krajcárért vette. A fiával való elszámolás végére Jósika Antal odaírta, hogy az általa vásárolt négy ló ára még hiányzik a computusból.

megismerkedés nemigen okozott a két fiatalnak problémát.<sup>75</sup> Gyermekkorában Rozáliát – Csáky Jánostól különélő, majd elvált – anyja, Bethlen Rozália a nagyanyjához, Csáky Katához adta, hogy nagyobbrészt a nagyapja, Bethlen Miklós erdélyi kincstartó által megszerzett küküllővári kastélyban, vagy a buzai kúriában nevelkedjen. A mélyen vallásos, de kiváló gyakorlati érzékkel bíró, jól gazdálkodó Csáky Kata grófnő unokáitól komoly tanulást és hasznos foglalatosságokat kívánt.

Rozália Csáky Kata 1794-ben bekövetkezett halála után már biztosan anyjával lakott.<sup>76</sup> Ezért több időt töltött Kolozsvárt, de feltételezhetően a bécsi rokonságnál (nagyapjának testvére, Bethlen Gábor Khevenhüller Jozefát vette feleségül) is megfordulhatott. Jellemének formálódására minden bizonnyal nagy hatással volt nagyanyja, anyjával viszont éppen fiatal lányként került konfliktusba. Bethlen Rozália ugyanis – Jósika Antalnak az első férjével, Csáky Jánossal való jó kapcsolata miatt – nem támogatta egyértelműen a korábbi években felvetődött, s akkor még általa is elfogadhatónak vélt tervet, hogy a fiatal Jósika János vehesse el a lányát.<sup>77</sup>

---

<sup>75</sup> A kolozsvári házat még Csáky Kata grófnő vásárolta 1775-ben „a piacznak napnyugati során” Rhédey Mihály és Jósika Mózes házai szomszédságában, amihez 1780-ban megvette a szomszédos Ábrahám Ábrahám kereskedő házat is. 1828-ban egy emeletet Jósika János építtetett a közös házra, amelynek homlokzatán két bronz oroszlán (Csáky Rozália készítette) között a Jósika címert találjuk. Lásd bővebben Papp K., 2011. 186–187.

<sup>76</sup> 1794 márciusában azonban még biztosan nagyanyjával volt, mert a 10-én írott levélben így szól a híradás: „Rosali vagy két nap köhögött, de már jobban vagy.” Az öreg grófnő utolsó levele március 22-én, Küküllővárt kelt, mivel már nem tudott járni, feltehetően az előző, hely megjelölése nélküli levelet is onnan küldte.

<sup>77</sup> Bethlen Rozália már a nyolcvanas években kezdeményezte a válást a felvidéki birtokra visszaköltözött férjétől, amit a kilencvenes évek közepére pápai jóváhagyással ért el. Ekkor kötött második házasságot a református Wass Sámuellel. „*Minden örömöm elegyes volt bánattal*” *Csáky Kata levelezése*. Összeállította, a szöveget gondozta és a bevezető tanulmányt írta: Papp Klára, *Az Erdély-történeti Alapítvány és a Debreceni Egyetem Történelmi Intézetének kiadása, Debrecen, 2006.* (továbbiakban Papp K., 2006.) 36.

A kor szabályai szerinti leánykérésre 1801-ben került sor. Jósika Antal levelében úgy írt Bethlen Rozáliának, hogy igen bölcsen az asszony nevelését is nagyon megdicsérte: „a mi kedves fiúmat tegye Nagyságod kisasszonyával boldoggá. Részünkről bizonyosan soha teendő lépését meg nem fogja bánni, mert mind én, mind feleségem éppen olyan atyai s anyai szeretettel fogjuk szeretni s ölelni, mint tulajdon gyermekünket és soha köztük semmi különbséget nem tészünk, el lévén hitetve az iránt, hogy *Nagyságod derék nevelése által egy okos anya, jó háztartó asszony, férjének igaz baráttya léssen.*”<sup>78</sup>

Egy szenvedélyes és megbántódottságot tükröző levélváltás után második férjének, Wass Sámuelnek állásfoglalása és Jósika Antal nyugodt tárgyilagossága végül meggyőzte Bethlen Rozáliát, hogy a házasság mindkét családnak előnyös, s ezért nem tehetnek gyermekeik boldogulása ellen.<sup>79</sup> Jósika Antal őszintén leírta neki, hogy aggodalma alaptalan, hiszen Csáky Jánossal – annak szélsőséges viselkedése miatt – már évekkel ezelőtt teljesen megszakította kapcsolatait, sőt az eltávolodásnak éppen a Bethlen grófnő iránti tisztelet volt az egyik oka: „némely helyt válaszába Nagyságod ellen kikölt, erre én néki olyan választ írtam, hogy felejtette velem többet correspondálni ...”<sup>80</sup>

1802. június 26-án Rozália a házasságkötéskor megkapta anyjától a Doboka vármegyei buzai birtokot, a hozzá tartozó feketelaki, bálványosváraljai, pecsétszegi és budatelki portiókkal és a mócsi szénafüvel. A hozományba kapott ékszerek, asztali eszközök és ruhák hozzávetőleges értéke (74 tétel): 10 414 Rft volt. A hozomány-

---

<sup>78</sup> Jósika hitb. lt. No. 146.

<sup>79</sup> A házasságkötést megelőző levélváltást s annak következményeit „Az erdélyi Csákyak” című könyvemben (Kolozsvár, 2011.) bővebben tárgyalom. Bethlen Rozália fiának, Józsefnek házassági tervét sem támogatta, aki 1813-ban Bánffy György gubernátor árva unokáját, Rhédey Teréziát vette feleségül. Két gyermekük megszületése, s nagyapja 1822-ben bekövetkezett halála után azonban az asszony elhagyta férjét, mással élt, sőt már 1826-ban válást is kezdeményezett. Jósika hitb. lt. No. 640.

<sup>80</sup> Jósika hitb. lt. No. 146.

ba kapott értékekről készített jegyzéket – minden további konfliktus elkerülésére – Bethlen Rozália a következő szöveggel íratta alá a lányával: „Hogy ezeket az anyám önagysága grátiájából kezemhez vettem, bizonyítom ezen írásommal: Csáky Rozália”.<sup>81</sup>

A két fiatal házasságkötése után Bethlen Rozália grófnő – feltehetően saját meggyőződése, valamint második férje józan megítélése és hatása nyomán – igyekezett megbékélni a nászával, Jósika Antallal, majd annak 1803-ban bekövetkezett halála után feleségével is.



*Csáky Rozália (1784–1850)*

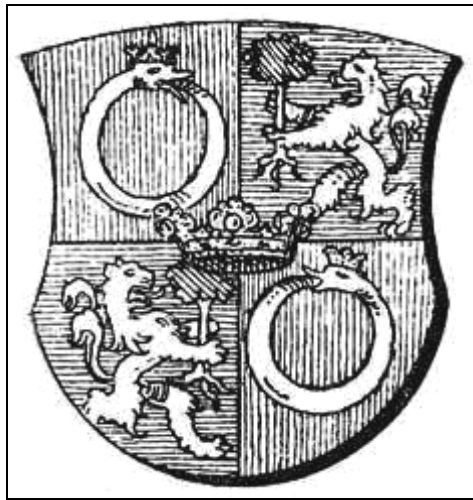


*Jósika János (1778–1843)*<sup>82</sup>

<sup>81</sup> A dokumentum elejére felírták: „Anno 1802 Die 26-a Juny férjhez adtam Rozália leányomat, adtam véle ezeket...” Jósika hitb. It. No. 408.

<sup>82</sup> Magyar Unitárius Egyház Kolozsvári Gyűjtőlevéltára. Pákei Lajos hagyaték. VII. B.- XVIII. Köszönöm Dáné Veronkának, hogy segítségemre volt a képek felkutatásában, és Molnár Lehel levéltárosnak, a tényleges megtalálónak, aki értesített a képek lelőhelyéről, sőt a róluk készült fotót is rendelkezésemre bocsátotta. Jósika Antarról és feleségéről nem rendelkezem korabeli festmény, vagy rajz másolatával.

Jósika 1803. január 16-án, Kolozsváron hunyt el, s január 20-án Martin Hochmeister betűivel már ki is adták azt a búcsúverset, amelyben Mártonfi János emlékezett a diákság nevében is a királyi iskolák igazgatójára.<sup>83</sup> A verses búcsú az ország szép fényének, sok szívek reményének, a törvények hív oltalmazójának, árvák gyámolítójának nevezte az elhunyt főispánt, akinek várában „... Minervának, a szép Tudománynak, le-rakott kincsei voltak s erköltsei...”. Mártonfi példaadó személyiségnek tekintette Jósikát, akinek érdemei és kegyelmei emlékezetre méltók, megőrzendők. Véleményét a kortársak is osztották, amit a következő kolozsi főispán, Haller József beiktatásakor tapasztalt reagálások híven tükröztek.



*Jósika családi címer*

<sup>83</sup> *Kesergő versek, melyekkel mélt. branyitskai I. báró Jósika Antal kolozvármegye főispányának és a kolozvári királyi iskolák főigazgatójának önagságának, 1803-dik Esztendőben Jan. 16-dik napján történt halálát a kolozvári tanuló n. iffiúság sirattya.* Nyomtatott Hochmeister Márton betűivel.

Az elhunyt főispánt annak a kolozsvári jezsuita templomnak az altemplomában temették el, amely a katolikus nemesség támogatásából épült fel, s amelybe jeles képviselői közül többen nyugszanak.<sup>84</sup>

Jósika János 1804 januárjában részt vett Kolozsváron az új kolozsi főispán beiktatásán s igen vegyes érzésekkel teli tudósítást küldött róla az anyjának. Bár magát az installációt saját szavai szerint „cifraságnak” tartotta,<sup>85</sup> nagyon jól esett neki, hogy Cserei a hosszú oratióban „szegény atyámat ugyan megdicsérte és Haller Józsefnek, mint követésre méltó példát elejébe tette”, amit igyekezett is Csereinek megköszönni.

---

<sup>84</sup> Később, 1810-ben, illetve 1811-ben ide temették fiának, Jósika Jánosnak két nagyon fiatalon elhunyt gyermekét: Antalt (6 éves) és Rozáliát (3 éves), majd 1815-ben Jósika 65 éves korában elhunyt özvegyét, széki Teleki Mária Josefát is. Sas, 2007. 166. és 168.

<sup>85</sup> Jósika János 1804. január 21-i levele Kolozsvárról, Jósika hitb. It. No. 146. A levél szövegéből inkább az derült ki: nem tetszett neki, hogy kevés embert hívtak, akik a szűk helyen mozogni is alig tudtak, de az asztalokkal, mondván „elég szépek voltak” és a bállal, mégis elégedett volt.





## JÓSIKA ANTAL ÍRÁSAIRÓL

A Jósika család hitbizományi levéltárában maradt fenn néhány fogalmazvány, amelyeket Jósika Antal (1745–1803) különböző időpontokban írt, s amelyeket fia, Jósika János „édesatyám némely plánumai” felirattal tett egy iratcsomóba.<sup>86</sup>

Valamennyi kézirat fogalmazvány, ahol a szöveget több helyen betoldások, lehúzások tarkítják, készítője logikusan felépítve, de szemmel láthatóan első ötleteit, elképzeléseit vetette benne papírra.

A legjelentősebb terjedelmű tervezet a katolikus oktatásról szóló elemzés, amelyből hiányzik az írótól származó, pontos utalás az írás születésére.<sup>87</sup> Amikor arra keressük a választ, mikor keletkezhetett Jósika kézírata, vizsgálni szükséges, melyek azok a kéziratban leírt események, amelyek a datálásra alkalmasak. A szerző fejtegetéseinek sorában előkerült a jezsuita rend feloszlata utáni időszak megítélése, amelyről Jósika kéziratában azt olvashatjuk, hogy „A jesuiták elosztása után mind itten Kolosvárat, mind más Gymnásiu-mokban a tanítást által vették a világi papok, azaz a Status Ecclesiasticus. Valósággal nagy szerencséje volt akkor Erdélynek abban, hogy főként a felső iskolákban a jesuiták között, akik felosztattak,

---

<sup>86</sup> Jósika hitb. It. No. 141. A következő írások elemzésénél szereplő idézetek ebben a levéltári fondban találhatóak.

<sup>87</sup> A téma feldolgozásának első variációja a Papp Imre tiszteletére készült ünnepelő kötetben jelent meg Papp Klára: Jósika Antal kolozsi főispán tervezete az erdélyi katolikus ifjúság neveléséről. In. *A francia história nagykövete. Ünnepi kötet Papp Imre 65. születésnapjára*. Debrecen, 2013. 145–158.

és ecclesiasticussá lettek, derék emberek voltak, de amellet az erdélyi jesuiták is sokan Magyarországról haza kívánkoztván, itten hivatalt felvállaltak, s igazán beszélve a Kolosvári Académia jobb tanyítókából, mint akkor, nem állott. A Theológiában is válogatott ecclesiasticusok ide tétetvén, és a publikum is nagyérdemű gróf Bánffy Dienes<sup>88</sup> által mind a tanyítás, mind a tanulás módgyába belé tekintvén.” Ezt követően azonban azt közli, hogy Mária Terézia gróf Kornis Mihály tanácsára „egyszeribe a piaristákat a Kolosvári Académiára tanítónak hozza bé...”, amely lépést az egykori jezsuita, Jósika Antal természetesen egyértelműen rossz döntésnek tartott.

Eltekintve attól, hogy igaza van-e ebben a kérdésben, világos, hogy kéziratát 1776–78, azaz a piaristák kolozsvári tényérése után írhatta.<sup>89</sup> Jósika felvetései között volt még egy, ami lehetne kormeghatározó. Azt írja „*Hogy az ifjúságnak a tanulásra minden módgya adassék, a mostani Bibliothecát, publice Bibliothecának kellenék tenni*, de ez igen tsekély Bibliotheca, amint hallám, azért a püspök öexcellentiája igen nagy kegyességet cselekednék az erdélyi ifjúsággal, ha a maga Bibliothecáját, főként ha a guberniumé itten maradna, akkor maga is élhetvén vele, ide által hozná, hátha még az erdélyi ifjúságnak hagyná, örök emlékezetet tenne magának.” Mivel tudjuk, hogy a kolozsvári nyilvános közkönyvtár felállítását Mária Terézia 1778-ban rendelte el, ez a Jósika kézirat megvalósítását dokumentálná.<sup>90</sup> Mégis el kell vetnünk a felvetést, mivel annak a könyvtár-

---

<sup>88</sup> Bánffy Dénes római szent birodalom-béli kamarás, főlovászmester, Kolozsvármegye főispánja. Bánffy Dénes lányát, Ágneszt 1767-ben a frissen katolizált Bethlen Miklós raboltatta el, s térítette erőszakosan katolikus hitre, hogy megakadályozza házasságát Teleki Sámuellel. Papp K., 2011. 170.

<sup>89</sup> Mária Terézia az 1770-es években felvetette egy katolikus vezetés alatt álló felekezeti akadémiának létesítésének lehetőségét is, amelyet a protestáns egyházak nem támogattak. Lásd Gaál György: *Egyetem a Farkas utcában*. A kolozsvári Ferenc József Tudományegyetem előzményei, korszakai és vonzatai. Kolozsvár, 2001. <http://mek.oszk.hu/01800/01864/01864.htm#2>

<sup>90</sup> Jósika hitb. lt. No. 141. A Jósika kéziratban a gondolat kifejtése a következő: „Ezen Bibliothecának minden nap bizonyos órájában nyitva kellene lenni, ahol minden, akinek tetszik, olvashatna benne, de hogy új, arra érdemes könyvek megszereztesse, legalább ötszáz forintokat kellene minden évben reá szánni.”

nak a létesítésében nem játszott szerepet a fenti idézetben szereplő püspöki könyvtár.

A kéziratban végül megtaláltam azt az utalást, amely közelebb vitt a keletkezés időpontjának meghatározásához. Mivel az a Gyarmathi Sámuel hunyadi orvos-nyelvész, akinek magyar nyelvtankönyvéről Jósika igen elismerően nyilatkozott, 1787 és 1791 között töltötte be a Hunyad vármegye főorvosa tisztét, a kézirat megszületését erre az időszakra, nagyobb valószínűséggel 1790–1791-re valószínűsítem.<sup>91</sup>

Jósika Antal életpályáján később is foglalkozott oktatási kérdésekkel. Kolozs vármegye főispánjaként az 1791. évi országgyűlés LXIV. cikkelye alapján tagja volt az úrbéri és a tanügyi rendszeres bizottságnak.<sup>92</sup> A halálakor készített visszaemlékező beszédekből tudjuk, hogy még abban az évben is betöltötte a kolozsvári királyi iskolák főigazgatói tisztét.<sup>93</sup>

---

<sup>91</sup> *Okoskodva tanító magyar nyelvmester.* Kolozsvár és Szeben, 1794. Két kötet. Szabó T. Attila szerint „megteremtette az első olyan magyar leíró nyelvtant, amely a magyar nyelv rendszerét a latin nyelvtől függetlenül s különleges nyelvi sajátosságok figyelembevételével mutatja be”. <http://lexikon.kriterion.ro/szavak/1272/> (letöltve 2015. június 13.)

<sup>92</sup> Jósika az 1790. évi decemberi, kolozsvári országgyűlésen a főtisztek között, mint Hunyad vármegye igazgatója és Kolozs vármegye kinevezett főispánja szerepelt. 1790. jkv. 10.

<sup>93</sup> Ernszt Ernő: *Kesergő versek, melyekkel mélt. L. báró Jósika Antal, Kolos vármegye főispánjának és a kolozsvári kir. iskolák főigazgatója ő nagyságának 1803. január 16. történt halálát a kolozsvári tanuló ifjúság siratja.* Kolozsvár (A kézirat a Kolozsvári Egyetemi Könyvtár kéziratárában). 1776-tól a kolozsvári egyetem felügyeletét a rektor mellé rendelt királyi igazgató látta el, s 1794–1818 között annak személye azonos volt a kolozsi főispánéval, így Jósika főispáni tisztsége alapján töltötte be a tisztet. (Előtte Bánffy Dénes, Bánffy György és Csáky János volt igazgató, utána pedig főispáni utóda: Haller József.) Varga, 2007.

Az 1791. évi 64. cikkely szerint Gróf Teleki Ádám, gróf Eszterházy János, Mártonffi József kanonok, báró Jósika Antal, báró Wesselényi Farkas, gróf Haller József, báró Josintzi Sándor, Aranka György, Fekete Ferenc, Sárosi Sámuel, Cserei Sándor, Rosenfeld Frigyes, Tartler János, Cserei József, Kováts József, Szatmári Mihály, Bauer Márton, Pákei József, Sontag András voltak az



*Gyarmathi Sámuel (1751–1830)  
orvosdoktor, nyelvész  
(Petri Mór: Szilágy vármegye monográfiája)*

A fennmaradt kézirat-töredék tehát olyan érdeklődésről ad számot, amely a bárót életének hosszabb szakaszán végigkíserte: az ifjúság oktatásáról, az oktatás szerepéről, az átalakítás lehetőségeiről és feltételeiről, s az oktatás irányításának és finanszírozásának kérdéseiről. Olyan ember írta, aki maga is tapasztalatokkal rendelkezett az ifjúság tanításáról, sőt mondhatni sikerei fűződtek az oktatói tevékenységhez. A helyzet ellentmondásosságára utal ugyanakkor, s egyúttal a kézirat szerzőjének szemléletét jól jellemzi az, hogy a sikerélmények éppen a jezsuitaként eltöltött évek során születtek, amikor, ahogyan maga megvallotta, nehéz volt a magolás (memoriter tanulás) helyett az olvasásra szoktatni tanítványait: „sok bajom

---

országos tanulmányi bizottság (deputatio litteraria) tagjai. <http://mek.oszk.hu/04700/04736/html/finaczyujkori0020/ftn549.html> (letöltve 2015. június 7.)  
Török István: *A kolozsvári ev. ref. kollégium története*. Kolozsvár, 1905.

volt a vén jezsuitáktól, akik azt állították, hogy ha az ifjú leckét nem tanul, semmit sem tanul.”

Az a kézirat, amely „*A catholikus ifjúság neveléséről való gondolkodásak*” címet viseli, s valamikor szintén az 1790-es évek elején készülhetett, jóval több, mint elképzelés egy oktatási rendszer felállításáról. Szerzője azért írta le gondolatait, hogy a nevelés fontosságáról értekezhesen egy társadalom életében, s elgondolkozhasson azokon a módszereken, amelyek hozzájárulhatnak az eredményességhez, azokon a változtatásokon, amelyek közelíthetik az oktatás tartalmát a nyugati országok képzéseéhez, s az irányítási mechanizmuson, amely működőképesebbé teheti az intézményeket.

A terjedelmes kézirat (65 lap, azaz 130 oldal) minden felvetésére jelen tanulmány keretében nem áll módomban kitérni, ezért néhány meghatározó problémát vizsgálok.

Már a kézirat első mondata a távlatokra utaló: „Amint egy mesteremberrel, midőn valami épületet akar fel vinni, arra kelletik legszükségesebben vigyázni, hogy... kemény fundamentumot tégyen, úgy egy polgári társaságnak is, midőn a maga polgári állapotját állandóvá, s virágzóvá akarja tenni, azon kelletik főbb tekintetet tenni, hogy a közönséges társaságnak oly tagokat neveljen fel, akiken valaha a polgári társaság, mint erős fundamentumon éllyen.”

Bár ezt követően maga fogalmazta meg, hogy a „sok rendbéli hivatalokra kívántató” nevelés módja különböző lehet, s e tekintetben három részre osztotta az erdélyieket: az elsőbe sorolva a fő kormányshéki, vármegyei, széki szolgálatot tévőket, a saját „tulajdon gazdaságokat folytatókat, papi rendet és több olyanokat, akiknek szükséges, hogy minden tudományokba magokat gyakorolják”, a másodikba a kereskedőket, mesterembereket, kántorokat, nótáriusokat, mint olyanokat, akiknek nem szükséges az előbbi gyakorlatot megszerezni, s a harmadikba a falusiakat és a „városi alább való” embereket; mégis úgy vélte, hogy mindenféle ifjúság nevelését „tellyes igyekezettel” kell végezni, „hogy egy polgári test légyen, szükséges, hogy ennek tagjai is épek és tökéletesek legyenek...”.

Jósika Antaltól, az egykori jezsuitától természetes lenne annak hangoztatása, hogy szükséges: „a *religió*nak tudományát megtanulni, minden legalacsonyabb gyermeknek is, a *tagadhatatlan*, mivel *ettől mind világi, mind örökké való boldogsága függ*. A világi azért, hogy kicsi korától megtanulja, és gyökeret verjen belé, hogy a rosszszat ne világi hatalmasságoktól, szabad büntetés félelmétől, hanem azért kerülje, hogy magában rossz és az isteni felségnek nem tetszik, másként példák bizonyítása szerént is, ha nagyot nő, csak az olyan rosszszat elkerülni, melynek büntetésétől rajta kapása után félhet, az örökké való boldogsága pedig ennek megtanulásától, hogy függjön, nincsen miért bővebben megmagyarázzam.” Az érvelés további része azonban egyértelműen meggyőzhet bennünket arról, hogy Jósika a valóságos erdélyi helyzetből kiindulva vélte úgy: „*amint az arany a tűzbe próbáltatik meg, úgy Erdélybe a hit dolga az ellenkező vallások ellenkező példáival próbakőre tétetik...*”, vallásában tehát sokkal szilárdabbnak kell lennie az ifjúságnak ahhoz, hogy – amint írja – „meg ne tántorodgyék”.

A hitbéli meggyőződéshez szerinte erőteljesebb támogatást kell kapnia egy ifjúnak tanítójától, az egyháztól, a családjától. Ezért fontos a tanítók képzése, de az is, hogy papság képzett legyen. „*Nézzük csak a közöttünk lakó olá nemzetet – hívta fel a figyelmet az egyik égető problémára –, mivel a pap tudatlan, a nép is tudatlan, és mindaddig tudatlan fog maradni, valameddig a papja tudatlan marad. Ebből kilátszik, hogy egy nemzetnek világossága legtöbbit a papok tudományától függ, tehát ha a magyar és erdélyi nemzetet nagyobb világosságra akarjuk vinni, magunknak azon kelletik lenni, hogy a papjainkat tudósoknak tegyük, erre pedig könnyebb alkalmatosság nincsen, mintha őket annyian oktadjuk, hogy sokakat találjunk benne, akik annyira mentek, hogy másokat taníthassanak.*”

A tervezetben a szerző többször vissza-visszatért a tanítás nyelvének problémájához. Hosszasan igazolta ugyan, hogy a közéletben igen nagy jelentősége van a latin nyelvnek, mégis a tanulási folyamatban egyértelműen annak visszaszorítása mellett érvelt. Gyakorlati tanulságok alapján jutott a következtetéshez, hogy magát a latin nyelvet is magyarul megírt nyelvtani magyarázatok és szabályok

ismeretében lehet eredményesebben megtanulni – ahogyan a többi élő nyelvet is – ahogyan a latin, mint idegen nyelv hiányos ismerete járul hozzá az ezen a nyelven átadni kívánt közismereti tudásanyag elégtelen elsajátításához. Ezért aztán „... *ha én egy magyar ifjat deákul akarok megtanítani, grammatikának titulását, declinációnak, conjugációnak és compositionnak reguláit nem kelletik deák nyelven, hanem magyar nyelven írnom, eszerint kelletik a többi nyelvről is szólni, amelyekre mindre magyar nyelven kellene grammaticát készíteni.*” Ugyanakkor mégsem zárta ki teljesen a latin nyelven tanulás lehetőségét, mondván: „Ha ecczer az ifjúság annyira gyün, hogy a deák nyelvet magáévá teszi, és aztat meg fogja érteni, mint a magyar nyelvet, akkor a tudományokat is lehet nékie azon a megtanult nyelven tanulni. Amint fentebb említém, ha egy német ifjút franciául akarok megtanítani, a nyelvnek reguláit németül adja eleibe, de ha geográfiára akarja tanítani a gyermeket, azt bizonyosan németül tanítja.”

Saját személyes példákat sorolt fel szenvedélyesen arra, hogy milyen kevéssé értette meg, s ezért csak magolta a tudnivalókat: „Gyermek koromban a Szent írásból való históriákat meg akarták velem tanultatni, ottan kérdésre, s feleletre ki volt a história téve. ... Szórol szóra megtanultam, délutánig nagy bajjal azt elémondattam, de egy hónap múlva *az egész tanult Szent írás Históriákból semmit se tudtam, mert amit szórol szóra tanultam, azt nem értettem.*” A példából egyértelmű következtetése az lett, hogy nem latin nyelven kell a tudományok eredményeit megismertetni, „*amig a Deák nyelvet jól meg nem tanulja az ifjúság, azon a nyelven semmiféle tudományt nem tanulhat,* innét volt mindeddig az a panasz, hogy a gyermek 14 esztendő koráig semmit a Deák nyelvnél nem tanult, de valósággal, ha jól megfontolom, és a régi tanulásomra visszatérek, sok nevetséges dolgot látok benne.”

A hazai felvilágosodás számos képviselőjéhez hasonlóan Jósika Antal is a magyar nyelvűséget támogatta, mondván: „Tsudálkozásra méltó dolog az, hogy *mű egyedül magyarok nem követjük a már megvilágosodott nemzeteknek példáit, akik mindenféle tudományoknak könyveit maguk nyelveken írják, és azon tanulják.* Meglehet

ugyan, hogy deákul olyan jól beszélni nem tudnak, mint mi, de írni tudnak úgy, ha nem jobban, és a tudományokban is mélyebben belé merültek, úgyhogy mű legmélységesebb tudományokban az ő könyveit francia s anglus nyelvről deákra fordítjuk...”

Szerinte a tanító és a diák számára az lenne célszerű, ha magyarul írt tankönyvek és nyelvtankönyvek készülhetnének, arra alkalmas, kiváló elmék munkája nyomán. A magyar nyelvűséget politikai szempontból is értékelte, bár ebben nem egyezett álláspontja pl. a Kazinczyéval, aki a kassai mintaiskolában az írást és olvasást a német mellett magyarul és szlovákul is taníttatta, és nem kizárólagosan a magyarul való tanítás fontosságát erősítette.<sup>94</sup> Jósika úgy vélte: „*ha a német, vagy az olá ifjú iskoláinkba tanulna, abból egészen magyar lenne, mivel a magyar nyelvnek tökéletes tudása nélkül semmiféle nyelvnek vagy tudománynak tanulása útját nem látná.*” Ez a véleménye igencsak összecseng Bessenyei György álláspontjával, ami a következő volt: „A köztünk lakó németeket és tótokat is magyarokká kell tenni. Mert megérdemli ezt az áldott magyar haza az idegen nemzetektől, melyeket a maga kebelében táplál, hogy annak nyelvét és szokásait is bévegyék ...”<sup>95</sup> Igaz, Bessenyei a tudomány művelése szempontjából is meghatározónak tekintette az anyanyelvet, s ezt a véleményét a rendek véleményalkotását befolyásolni kívánva, 1790-ben jelentette meg: „*Az ország boldogságának egyik fő eszköze a tudomány. Ez mentől közönségesebb a lakosok között, az ország is annál boldogabb. A tudománynak kulcsa a nyelv, még pedig a számosabb részre nézve, amelynek sok nyelv tanulásában módja nincs, minden országnak született nyelve.* Ennek tökéletességre való vitele tehát legelső dolga légyen annak a nem-

---

<sup>94</sup> Kosáry szerint Kazinczy a jozefin iskolapolitika németesítésével szemben alkalmazta a módszert. Kosáry Domokos: *Művelődés a XVIII. századi Magyarországon*. Budapest, 1980. 439. (továbbiakban Kosáry, 1980.)

<sup>95</sup> Kosáry, 1980. 313.



zetnek, amely a maga lakosai között a tudományokat terjeszteni, s azok alapján amazoknak boldogságokat munkálkodni kívánja.”<sup>96</sup>

A magyar nyelv fontosságáról, használatáról vallott nézeteivel Jósika Antal tevékeny részese lett azoknak a hasznos erdélyi és magyarországi törekvéseknek, amelyek II. József halálát követően a két országrész országgyűlésein, rendi törekvéseiben és értelmiségi kezdeményezéseiben – nyelvművelő társaságok, akadémiai ötletek – is megmutatkoztak, s az oktatásban valóban eredményre jutottak.<sup>97</sup> Erdélyben a törekvések legfelső szinten kaptak támogatást, hiszen Bánffy György gubernátor történeti érveket is tudott felsorakoztatni a magyar nyelvűség fontossága mellett, még azt is megemlítve, hogy „Magyarul tud a szász, örmény, oláh is, főként, aki nyilvános hivatalviselésre számba jön.”<sup>98</sup>

---

<sup>96</sup> Bessenyei György: *Egy magyar társaság iránt való jámbor szándék*. Bécs, 1790. In: *Iratok a magyar államnyelv történetéhez*. Szerk. és a bev. tanulmányt írta Szekfű Gyula. Budapest, 1926. 15. [http://adatbank.transindex.ro/html/alcim\\_pdf10574.pdf](http://adatbank.transindex.ro/html/alcim_pdf10574.pdf) (továbbiakban *Iratok*)

<sup>97</sup> Uo. A nyelvi mozgalom Ferenc abszolútizmusának kialakulásáig című fejezet. 32–61. Aranka György tervezetét pl. Szekfű szerint olyan bizottság tárgyalta, amelyben „az erdélyi felekezetek legkitünőbb tanférfiát, a magyarok és szászok legműveltebbjeit, egy Jósikát, Keményt, Hallert, Wesselényit, Heidenorfot, Rosenfeldet találunk.” A magyarok a szászok anyanyelvét megőrizhetőnek tartották, de azt szerették volna elérni, hogy a Gubernium hivatalos levelezése magyarul folyjon. A végeredmény (1791:31. tc.) szerint a központi hivatalok az udvarral, a katonai és külföldi hatóságokkal továbbra is a latint tartották meg hivatalos nyelvnek. Uo. 60–61. illetve a törvénycikk pontos latin szövege Uo. 247. Az *Iratok* közlése alapján az Aranka által jegyzett 1790. aug. 9-i felterjesztésre kiküldött bizottság tagjai voltak (Szekfű tehát az elemzésnél kissé pontatlanul emlékezett vissza a maga által a forrásközlésnél leírt felsorolásra): „br. Jósika Antal, br. Kemény Sámuel, gr. Haller József, br. Wesselényi Farkas, gr. Tholdalaghi László, Aranka, Rosenfeld Frigyes, Weindorfer Mihály, valamint két katolikus, egy református, egy unitárius, egy evangélikus tanító (köztük Balla Márton).” Uo. 216.

<sup>98</sup> 1792. ápr. 16. Uo. 250. I. Ferenc az 1791. évi 31. tc. értelmében megfogalmazott szöveget elfogadta, s ezt a leiratot küldte vissza az erdélyi országgyűlésnek, amely jegyzőkönyve alapján szintén elfogadta azt.

A kézirat iskolatípusnak megfelelően vizsgálja azt a kérdést, mit szükséges tanítani. A tanuló számára hasznos ismereteket kívánja összegyűjteni, elsősorban a maga alkotta hármias beosztás alapján. Az ún. „Nationalis Iskola”, vagy „Schola Triviales” az oktatás első három éve a városi és a falusi oktatásban, ebből minél többnek a felállítására mellett állt ki. Ugyanakkor éppen ezekben térne át egyértelműen a magyar nyelvűsége, mivel eddig „ezen készület is idegen nyelven esett, a tanulás is benne igen tsekély volt, úgyhogy midőn a deák iskolákra gyűttek, igen keveset, egynémelyek semmit sem tudtak...”.

Az oktatás első három évében a vallási szokások megismerésén túl elsősorban az írást, olvasást tartja elsajátítandónak, mert a tanulók általa „király, ország s vármegye parancsolatait maguk olvashatják, s azoknak inkább hisznek, házi gazdaságukban, adóban elé adandó jedzéseket maguknak megteszik, és olyan többek, *uruknak felette hasznosak, mivel közettek alkalmas jobb emberek lévén, udvari tiszt hivatalt kisebb jószágokba viselhetnek.*” A számolásban is csak az alapvető műveletek elsajátítását írta elő.<sup>99</sup>

Alsóbb iskoláknak nevezi Jósika azt a négy éves iskolát, amelynek első évében a diák magyarul tanulná a latin declinatiót és conjugatiót és a göröghöz a declinatiót, a második és harmadik évben latint és görög conjugatiót, s negyedik évben a korábbi grammatikai osztályok záró évének anyagát, s görögből szótárral az auctorok fordítását.

Az ún. középső iskolában latin nyelven és magyarul is tanítaná a poésist és a rhetorikát, de úgy, hogy „*amely munkákat [a tanuló] deák nyelven készít, azokat magyar nyelven is szintűgy, de még talán inkább gyakorolja, és amind a deák nyelvnek, úgy a magyarnak*

---

<sup>99</sup> Jósika hitb. It. No. 141. „Ha a számot ismeri, és ezt le tudja írni, mivel közülek igen kevés ember vagyon, aki sok pénzzel bajlódjék, ezen speciest a falusi meszter is könnyen eleibe tudja adni, és az ifjúság is, ha esetleg megtanulta, nehezebben felejtí el, akinek többre vagyon szüksége, bizonyosan feljebb iskolába fog menni.”

*is szépségét kikeresse, s tulajdonává tegye.*” A középső iskolák elvégzése után kerülhet a diák a felsőbb iskolákba.

Jósika egyértelműen amellet foglalt állást, hogy a Kolozsvári Académia szerepe erősödjön meg. Ezért szerinte ide kell hívni a legjobb professzorokat, itt kell jó könyvtárat is működtetni. Feltétlenül szükségesnek tartotta a jó professzorok megtartása érdekében azok méltó díjazását *„azokat legszükségesebb bővebben fizetni, ahol a professzorok a legjobbak, és a tanuló a legtöbb, és ahol a legnagyobb szükség vagyon reá, hogy a tanító ne változzék.*” Ugyancsak kiemelt szerepet tulajdonított Kolozsvár alsóbb és középső iskoláinak is, ahol a nemesség nagy száma és a várhatóan több felső iskolába menő diák miatt minden osztály tanítására külön professzort alkalmazna, s már az alsóbb iskolában lehetőséget adna más idegen nyelv, pl. a francia oktatására is.<sup>100</sup>

A professzorok megtartásának fontosságát azzal is kifejezte, hogy biztosítani kívánta számukra a „holtig való” kenyeret, *„tovább nem szolgálhatván, pensiókat kaphassanak s úgy erre fundatit kellene hadni... ”.*<sup>101</sup>

Jósika igen fontosnak tekintette a jó tankönyveket, ezért már a triviális iskolában olyan *„ABC silabizációs és olvasó”* könyvet kívánt bevezetni, amely alapján, miközben a tanuló „az olvasást gyakorolta, az olvasásban is valami moralitást tanuljon...”. A *katekizmust* a katolikus püspök által felkért személynek olyan könyvecskévé kell szerinte alakítania, amelyben „a különböző religiók ellen semmi se legyen ugyan ..., mindazonáltal a versengésbe levő cikkelyei a legfundamentumosabban legyenek az ifjúság tanítására kitéve...” A harmadik könyv *kérdés-felelet* módján oktassa az ifjút a kötelességeire.<sup>102</sup>

<sup>100</sup> Uo. Ugyanakkor éppen a nyelvtanulás miatt érvelt amellet, hogy a négy alsó osztályba végig ugyanaz a professzor tanítson.

<sup>101</sup> Uo. Jósika számítása szerint a gimnáziumi professzorok fizetése Erdélyben a katolikus status számára 4800 forintot, a kolozsvári professzorok és a könyvtár költsége 14 630 forintot, azaz összesen 19 430 forint költséget jelentett.

<sup>102</sup> Jósika úgy képzelte, hogy a triviális iskolákat az archidiaconusságok mellé rendelt világi kurátorok, mint direktorok felügyeljék, évente egyszer ellenőriz-

Az alsóbb és középső iskolák könyveit Jósika szerette volna teljesen megújítani. A javaslat szerint a jobb tanítóknak Kolozsváron kellene tanácskoznuk a lehetséges tankönyvekről, s azok (összesen 17 könyv) közül maguk is vállalkozhattak volna – saját gyakorlatuk alapján – egy-egy kötet megírására. Az alapelv a magyar nyelvűség volt, s Jósika már eredményekről is beszámolt. A második évre való magyarul írott „Magyar nagyobb grammatica”-ról feljegyezte, hogy az „*készítették most Gyarmathi úr, Hunyad vármegyei doctor által, amelynek megvallom, még eddig párját nem láttam.*”<sup>103</sup> A készülő munkára való hivatkozás azért érdekes, mert a Gyarmathi munkásságát feldolgozók a szebeni szabadkőművesek közé tartozónak tudják az orvos-nyelvész tudóst is, feltételezve, hogy éppen tőlük kapta az indítást munkájának megírásához. Az 1791-re elkészült kéziratot a nyelvész elküldte Jósikának, mint kolozsi főispánnak, aki a július 20-i erdélyi országgyűlésen be is mutatta azt, s az ő javaslatára (valamint Bethlen Gergely, Wesselényi Miklós és Türi László támogatásával) a rendek elhatározták a kinyomtatását. Így jelent meg a kétkötetes mű 1794-ben – egy Natorp Vilmos nevű nemes 1500 forintos adományának felhasználásával – Hochmeister szebeni és kolozsvári nyomdájában „Okoskodva tanító magyar nyelvemester” címmel.<sup>104</sup>

---

zék, s a meg nem oldható problémákat a látogatásról készített protocollummal együtt a Catholikus Statusnak jelentsék.

<sup>103</sup> Gyarmathi Sámuel kolozsvári, nagyenyedi, zilahi és bécsi tanulmányok után 1787–1791 között volt Hunyad vármegye megyei főorvosa. Gaál György: Erdély első nemzetközi hírv nyelvtudósa, Gyarmathi Sámuel. = *Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények*, 55. évf. (2011) 2. sz. 100. A finnugor nyelvek vizsgálatára kidolgozott módszerét a Göttingában 1799-ben megjelent *Affinitas linguae hungaricae cum linguis fennicae originis grammaticae demonstrata* című munkájában fejtette ki, amellyel az összehasonlító nyelvtudomány megteremtői közé került. Szabó T. Attila: Román kölcsönszavaink Gyarmathi Sámuel nyelvhasznolásában. = *Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények*, 1960. 3–4. 297–315., valamint Uő: A nyelvrokonító józanság útján. = *Korunk*, 1981. 7–8. 606–611.

<sup>104</sup> Teljes címe: *Okoskodva tanító magyar nyelvemester* Melly irattatott Gyarmathi Sámuel N[emes] Hunyad Vármegye Orvossa által. Kolozsváratt és Szebenben. 1794. Uo. 102. Az ifjabb Hochmeister annak a Martin Hochmeister szebeni nyomdásznak a fia volt, aki 1778-ban rekatolizált, s 1789. március 29-i halála

Jósika „Magyar és Erdélyországnak históriáját” is magyarul kívánta elkészíttetni, ahogyan Chrestomatiát is magyar és deák nyelven adott volna a diákok kezébe. Úgy vélte, hogy a történelem professzora el tudja érni, hogy „az historicusnak olvasására az ifjúságnak gusztust csináljon, hogy iskoláknak elvégezésével is önnön magoktól, jó szívvel olvassanak, és főképpen gazdaemberek valaha lévén, néki és más időkben legyen mivel gyönyörűséggel tölthessék idejüket, valósággal eszerint fog lassan lassan világosodni, és exco-dálódni<sup>105</sup> a nemzet.”

Jósika saját tapasztalataihoz nyúlt vissza akkor is, amikor a tanításban alkalmazott módszereket összefoglalta. Szemmel láthatóan ellene volt az értelem nélküli szó szerinti magolásnak. Már az olvasás tanulásánál is az élményt adó és az erkölcsi fejlődés szempontjából hasznos ismereteket részesítette előnyben. Igen nagy jelentőséget tulajdonított az olvasásnak, az olvasás megszerettetésének, az olvasás útján szerezhető tudásnak. Érdeemes a személyes visszaemlékezését saját sikereire hosszabban is idézni, mivel a szövegből árad a személyes meggyőződés és a leírás arra is egyértelmű bizonyítékot szolgáltat, hogy a sorok írója valóban rá tudta venni tanítványait az olvasásra. „Nekem is volt valaha szerentsém Magyarországon a jezsuiták között ... poesist és rethoricát tanítani. A székesfehérvári szerzetes házat híres P. Váradi fundálván, a több jó, s hasznos fundatioi között az is volt, hogy minden tanítónak maga külön kis bibliothecája volt, amely bibliothecában minden régi deák, s görög classicus auctorok megvoltak, de arra is volt egy kitsin fundatio, hogy ha valami érdeemes könyv kigyűve, mindenik tanító-

---

után fiára hagyta a nyomdát. Amikor a Gubernium Kolozsvárra költözött, a nyomda egy részét is oda telepítették, s az ifjú nyomdász a kormányservek hivatalos nyomdájává tette azt.

Ezért történhetett, hogy bár a református és a helyi katolikus nyomda ellenezte, a fenti kiadvány mellett a kolozsvári Hochmeister nyomda adta ki az 1791. évi erdélyi országgyűlés anyagát is. [http://vmek.niif.hu/03300/03301/html/bgkvti\\_4/bgki0448.htm](http://vmek.niif.hu/03300/03301/html/bgkvti_4/bgki0448.htm) (letöltve 2013. szeptember 30.) Natorp támogatásáról Szekfű Gyula is megemlékezett az Irtatok, 61. 1. lábjegyzetében.

<sup>105</sup> Eredeti jelentése fokozódik, itt fejlődik értelemben használatos.

nak a maga fakkjába az a könyv megvétetessék. Két első holnapban az ifjúságnak a regulákat megmagyaráztam, s azokhoz való exercitiumokat midőn hazamentek, adtam. Karácsony eltelvén, az iskolában declaráltam, hogy se a poéták, se a rhetorok már nem gyermekek, hogy szóról szóra valamit megtanuljanak, és azért már ennek utána semmi leckét nem fognak tanulni, hanem olvasni fognak könyveket, s azokkal ismerkedni. Annak utána tehát délután sohase volt egyéb praetensio, hanem egy könyvet elévettem, például Sallustiust,<sup>106</sup> ennek rövideden objectumát, szépségét, idejit, az akkori római res-publicának systemáját megmagyaráztam, annakutánna a könyvolvasáshoz fogván, megmutattam, ... belőle mit tanulni. Midőn az iskola végéig folytattam volna olvasását, akkor megkérdeztem, melyiknek volna kedve az ifiak közül azon könyvet tovább olvasni. Majd az egész iskola kérte. Bizonyos időre reversalis mellett egyiknek adtam oda a könyvet, hogy amidőn visszahozza, aztat nékem megmagyarázza, s megígértem, hogy rendre mindeniknek oda adom. Így rendre vettem minden classicus authorokat, haza historiáit. Némelyeken az iskolába több, másokon kevesebb napokat töltöttünk. Már nyárra kelve annyira jutottam, hogy kis bibliothecámba egy könyv sem volt, elegendő könyvem nem lévén, a szállásomon öten-hatan egybegyűlvén s úgy együtt olvastak. Nyárba recreatio napokon mind iskola napján az egész ifjúság víratkor négy óraker a szerzetes ház kapuja előtt, velek együtt kimenvén, s a pásitan leülvén az ifiak rendre úgy beszéltek elé, hogy kik ki a maga könyvből mit olvasat, szintűgy kérvén egyik a másikat, hogy nékiek adott könyvet elolvassa, hogy aki még el nem olvasta, az is elolvashassa. A tanítónak csak azon kell igyekezni, hogy a tudományoknak valóságát, hasznát, szépségét megismertesse az ifjúval és nem kell félni azután, mert maga önként fogja magát gyakorolni, főként, ha a tanító megmutatja, miként kellessék magát az ifjúnak gyakorolni.”

---

<sup>106</sup> Feltehetően a *De coniuratione Catilinae* vagy *Bellum Catilinae* (*Catilina összeesküvése*), esetleg a *Bellum Iugurthinum* (*Iugurtha háborúja*) című műveket ajánlhatta. Hahn István: Utószó. In: C. Sallustius Crispus összes művei. Szerk.: Zsolt Angéla. Bp., 1978. 167–201.

Jósika kéziratában javaslatot tett arra, hogy a „juristákat át kellene tenni Marosvásárhelyre, ahol a gyakorlat is biztosítva lenne számukra”. Elsősorban a Királyi Tábla jelenléte miatt vetette fel a változtatást, hozzátéve, hogy ez estben nem az egyháznak, hanem az „országnak” kellene az ítélmestereket fizetni. A teológusokat viszont Gyulafehérvárról vissza akarta hozni Kolozsvárra, mivel a clerus jelenlétét, a Catholikus Status támogatását fontosnak tekintette, sőt úgy érvelt, Fehérvárral szemben Kolozsvár egészségesebb hely is.<sup>107</sup>

Jósika az iskolák irányításában a gazdasági feladatokat egyértelműen a Catholikus Status alá kívánta rendelni, az általa kinevezett „különleges személyek segítségével”. A politikai irányítás viszont szerinte a Kolozsváron székelő „senatus literatus” által történne, amely a következő tagokból állna: a Státus által megbízott „Iskolák fő directorából”,<sup>108</sup> a Mathesis és az Estetica két professzorából, minden facultás „décánusából vagy seniorából”, az egy archiváriusból.

A szenátusnak a terv szerint hetente a dékán elnökletével kellett üléseznie, s a megoldatlan problémákat jeleznie kellett a Catholikus Statusnak. További feladatai még:

- a vizsgákon, ha nem is mindenki, de nagyobb részben megjelennek,
- a senatus proponálná a decanusnak és a status catholikusnak a professzorokat,
- a katolikus nyomdába menendő könyveknek és a katolikus iskolákba kiadandó könyveknek a cenzúráját ők látnák el,
- a vacans fundatiókra ők proponálnának a statusnak individuumokat,
- a Gymnasiumot is dirigálná,

---

<sup>107</sup> A Hittudományi Kar sorsáról Varga Júlia: *A Kolozsvári Királyi Liceum hallgatósága (1784–1848)* Budapest, 2000. 25. (továbbiakban Varga, 2000.)

<sup>108</sup> Jósika elképzelése szerint a directornak „olyannak kell lennie, aki mind a dolgokat értse, mind pedig olyan, hogy fizetést ne kívánnyon szolgálattáért...”.

a professor a tanítványára olyan jogot kap, mint apa a fiára, de a nagyobb büntetést a senatus elé kellene vinni.

Minden hónapban a protocollumot fel kell küldeniük a cath. statusnak, de az iskola gyakorlati irányítása a senatusé lenne.

A fentiek alapján egyértelműen állíthatjuk, hogy Jósika komolyan átgondolta az oktatás főbb kérdéseit, s bár csak a katolikusok iskoláival foglalkozott, egészen bizonyos, hogy írása jelentékeny befolyást gyakorolt az erdélyi iskolaügyre, s ezért az oktatástörténet tanulmányozandó dokumentumai közé kívánkozik.

Tanulságos lehet számunkra, milyen mértékben alkalmazta Jósika a nevelésről vallott elveit a gyakorlatban, hogyan tükröződnek nézetei saját gyermekeinek neveltetésében. Az elsőszülött fiú, Jósika János (1778–1843) a II. József rendeletétől „Lyceum Regium Academicum”-nak (Királyi Akadémiai Líceum) nevezett kolozsvári egyetemen tanult, 1793-ban, 16 évesen iratkozott be a Bölcsészkar hallgatói közé.<sup>109</sup> Jósika, mint felvilágosult ember ügyelt rá, hogy fia nyelveket tanuljon, jó kapcsolatokat építsen, gyakorlati tapasztalatokat szerezzen. Kazinczy később Jósika Jánostól hallotta, hogy a korban szokásos európai utazását félbe kellett szakítani: „Maga a praeses 1796. károlyfehérvári kanonok és bibliothecarius Cseresznyés András úr társaságában készült megjárni Olasz- és Franciaországot, de az előre tolakodó generális Buonaparte Napóleon útjukat elakasztotta. Kénytelenek valának Turinból visszafordulni.”<sup>110</sup> A családi levelezésben fennmaradtak viszont 1799-ből azok a híradások, amelyek egy megvalósult délvidéki és itáliai útról tudósítot-

---

<sup>109</sup> Varga, 2000. 67. Ugyanott járt a Jogi Karra 1820–21-ben idősebbik fia, a 16 éves Jósika Sámuel (1805–1860), (Uo. 141.), majd Lajos (1807–1891) 1822–24-ben bölcsészeti, s 1825–27-ben jogi tanulmányokat folytatni (Uo. 148.).

<sup>110</sup> Kazinczy, 1849. 289. A Branyicskán tett látogatásról:  
[http://books.google.hu/books?id=NFQAAAAcAAJ&pg=PA289&lpg=PA289&dq=Jósika+Antal+kolozsi+főispán&source=bl&ots=4a\\_L5d2\\_NO&sig=fEu1T2KXuCnBg](http://books.google.hu/books?id=NFQAAAAcAAJ&pg=PA289&lpg=PA289&dq=Jósika+Antal+kolozsi+főispán&source=bl&ots=4a_L5d2_NO&sig=fEu1T2KXuCnBg)



tak.<sup>111</sup> Jósika János később Bécsben szerzett gyakorlatot, s természetesen ismeretségeket is, majd 1802-ben megnősült, s 1803-tól Marosvásárhelyre, a Királyi Táblára került. Tanulmányai kiválóan megalapozták fényes karrierjét, s jó példával szolgálhattak arra is, hogyan irányítsa saját gyermekeinek, különösen három fiának (Samunak, Lajosnak és Jánosnak) tanulmányait és kapcsolatait.

Lánya, Jósika Borbála, azaz Biri (1789–1863) 1800-ban a szebeni Orsolya-apácákhoz járt tanulni, de valószínűleg 1806 előtt már férjhez is ment gróf Kálnoky Jánoshoz.<sup>112</sup> Írni-olvasni jól tudott, mert viszonylag rendszeresen küldött levelet szüleinek és bátyjának Leveleiből érdeklődő és a tanulás lehetőségét megbecsülni tudó fiatal nő képe rajzolódik ki.

Jósika Antal saját korának szokásait követte gyermekei nevelésében. Fiának széles látókört és műveltséget biztosított, ami kedvező karriert tett lehetővé. Lányát is szívesen engedte tanulni, hiszen amikor az levelében még egy félév szebeni tartózkodást kért apjától, megkapta a lehetőséget. A Jósika Antal által írt oktatási tervzet hatása a neveltetés szemléletében érzékelhető, de az természetesen nem lehetett közvetlen hatással saját gyermekei neveltetésére.

A tervzet elsősorban Jósika Antal személyiségének megértéséhez szolgáltat nélkülözhetetlen adalékokat. Sajnos, azt nem tudhatjuk meg belőle, miért akart jezsuita lenni a család egyetlen férfitagja, azt azonban a szakirodalom után a tervzet is egyértelműen igazolta, hogy valóban elképzelhető lett volna egy ilyen életút is. Az is kiderült azonban, hogy a fiatal Jósikának sok vitája volt az öreg jezsuitákkal, s egyáltalán nem osztotta nézeteiket az iskolákban használatos könyvek összetételével kapcsolatban, sőt egyenesen arra lehet következtetni, hogy ő maga egészen mást szeretett volna tanítani.

---

<sup>111</sup> Jósika hitb. It. No. 142. Jósika János 1799. júliusi levelei.

<sup>112</sup> Jósika Antal családja bárói rangot kapott, de felesége, s gyermekeinek házasársai is grófi címet viseltek, ezért feltételezhetjük, hogy a családfő a házassági politikában tudatosan törekedett arra, hogy magát és leszármazottait is grófi családokkal hozza rokoni kapcsolatba.

A főispán utókorra maradt feljegyzései közül az elsők közé tartozik egy beszédfoalmazvány, amelyet Hunyad és Zaránd vármegye közgyűlésén mondott el 1792-ben.<sup>113</sup> Köztudott, hogy a II. József idején végrehajtott közigazgatási reform értelmében Hunyad és Zaránd vármegyék igazságügyi tekintetben Kolozs vármegye fennhatósága alá tartoztak, amelyet akkor a pecsétfeliratban is ki kellett nyilvánítaniuk, s bár József halála után a döntést megváltoztatták, a vármegyék között mégis létezhetett valami kapcsolat.<sup>114</sup>

Mivel a bécsi magyar testországban szolgáló, s francia nyelvről fordításokat készítő Nalácz József 1792 végétől nyerte el Zaránd vármegye főispáni tisztét, a forrás első elolvasásakor már megfogalmazódott bennem egy feltételezés: lehetséges, hogy a beszéd az ő beiktatására készült.<sup>115</sup> Amikor a Jósika hitbizományi levéltár iratai között Jósika főispáni korszakának iratanyagát vizsgáltam, egy megbízólevél egyértelműen igazolta, hogy feltevésem helyes volt. Az 1792. március 27-én keltezett iratban Bánffy György gubernátor

---

<sup>113</sup> Jósika hitb. lt. No. 141. A forrás elemzésének első megjelenése Papp Klára: Egy arisztokrata család politikájának megalapozója: Jósika Antal kolozsi főispán tervezetei. In: *Műveltség és társadalmi szerepek: arisztokraták Magyarországon és Európában*. Speculum Historiae Debreceniense 18. Szerk. Bárány Attila, Orosz István, Papp Klára és Vinkler Bálint, Debrecen, 2014. 485–501.

<sup>114</sup> Pál Antal Sándor: Az erdélyi és a partiumi megyék címeres pecsétjei [https://www.google.hu/search?q=P%C3%A1l+Antal+S%C3%A1ndor%3A+Az+erd%C3%A9lyi+%C3%A9s+a+partiumi+megye%C3%A9k+c%C3%ADmeres+pecs%C3%A9tjei&ie=utf-8&oe=utf-8&aq=t&rls=org.mozilla:hu:official&client=firefox-a&channel=sb&gfe\\_rd=cr&ei=RylrVczAH9XBVJ2EgJgD](https://www.google.hu/search?q=P%C3%A1l+Antal+S%C3%A1ndor%3A+Az+erd%C3%A9lyi+%C3%A9s+a+partiumi+megye%C3%A9k+c%C3%ADmeres+pecs%C3%A9tjei&ie=utf-8&oe=utf-8&aq=t&rls=org.mozilla:hu:official&client=firefox-a&channel=sb&gfe_rd=cr&ei=RylrVczAH9XBVJ2EgJgD), (letöltve 2014. december 29.)

Hunyad megye pecsétje a következő feliratú volt: Zaránnal egyesült Hunyad vármegye Kolozsvári Kerületnek alárendelt Törvényszéke (Judicium Subalterni Comitatus Hunyadiensis cum Zaránd Uniti Districtus Kolosiensis) Uo. 276. A címerrel ellátott vármegyei pecsétek közül legrégebbnek tartja Hunyad vármegyéét, amely 1490-ből való (Uo. 270. ill. 294.), Zaránd vármegyéről viszont közli, hogy III. Károly idején kapott pecsétet, 1712-ben. (Uo. 273., a pecsét ábrázolása 296.)

<sup>115</sup> Naláczról Csávossy György: Az erdélyi szőlőművelés és borgazdaság úttörői = *Korunk*, 2002. december, online: <http://korunk.org/?q=node/7079> (letöltve: 2014. október 31.)

leírta, hogy amikor Naláczi József a Guberniumnak bemutatta „... öfelsége adomány levelét, mely által ökegyelme nemes Zaránd vármegye főispánjának tétetett, oly kérelemmel, hogy ezen újonnan nyert hivataljában való beiktatására Kegeyelmedet, báró Orbán Antal ökegyelmével együtt, mint gubernális biztosokat rendelné ki a Királyi Gubernium”.<sup>116</sup> A gubernátor a kérésnek megfelelően értesítette a megye rendjeit döntéséről, s Jósikának és biztos-társának kötelességévé tette, hogy a főispáni fizetés iránti rendelkezés megtétele céljából közöljék a beiktatás pontos napját, maguk pedig „báró Naláczi József ökegyelmét” a mellékelt esküszöveg elmondatásával „maga rendi s módja szerint beiktassák”.

A beszéd a Mária Terézia halála utáni időszakot, vagyis II. József uralkodását idézte fel: „úgy mint midőn kedves anyánktól elhagyatunk, méltán sirassuk vala” – írta a királynőre emlékezve, s fia uralkodását egyértelműen a szenvedés, a visszaszorítottság korának nevezte.

Bár a szöveg nem mondja ki a kesergés okát, egyértelmű, hogy ezek legsúlyosabbika az erdélyi parasztfelkelés pusztítása, illetve az ahhoz való uralkodói hozzáállás volt. Úgy tűnik, Jósika ebben a kérdésben teljes mértékben osztotta főispán-elődjének, a felvidéki ághoz tartozó Csáky Jánosnak, Csáky Antal abaúji főispán fiának nézeteit, aki a felkeléssel szembeni nemesi ellenállás fő szervezője volt.<sup>117</sup>

Csáky főispán a Horea-féle parasztfelkelés idején már 1784. november 12-én megszavaztatta Kolozs vármegye közgyűlésével a nemesi insurrectiót, amely után a kétszázötven nemes Szászfenes felé indult, a parasztok ellen.<sup>118</sup> Bár a kolozsi főispán a terület vé-

<sup>116</sup> Jósika hitb. lt. No. 133. (Jósika kolozsi főispáni iratai)

<sup>117</sup> Nagy Iván: Magyarország családai 1999. CD-ROM szerint Csáky Antal (meghalt 1764-ben) Csáky Zsigmond (1665–1738) tárnokmester fia volt.

<sup>118</sup> Gheorghe Gorun: *Răscoala lui Horea în comitatul Bihor. Izvoare documentare. I–II.* Kolozsvár, 2000–2001. 180–181. Az erdélyi zenebonáról beszámoló Magyar Hírmondó is megemlékezett a kolozsvári önvédelem megszervezéséről: „Ezen külömb-külömb műhelyekben tanult városi katonáknak gróf Csáki és a város bírójának jelenlétekben éppen ma kellett a város előtt egybegyűlniek számoknak megtudása és némelyek által a fegyvergyakorlásban lejendő tanít-

delme érdekében tevékenykedett, mégsem eléggé körültekintő módon tette, mivel II. József nem a nemesség részvételével, hanem az erdélyi katonai erővel akarta a felkelést leveretni. Döntéséről azonban csak november 22-én érkezett meg a híradás a fejedelemségbe. A katonai fellépés elrendelése mellett az uralkodó a továbbiakban szigorúan figyeltette a kolozsi nemességet, s arról is jelentést kért, miért rendelt Csáky 2000 egyenruhát?<sup>119</sup> A bonyodalmat csak 1785 szeptemberére simították el, bár nehezen volt magyarázható, mire kellettek valakinek az uralkodó nevével vésetett kardok, ha nem akarta azokat használni. Csáky az eset miatt minden bizonnyal kegyvesztett lett, hiszen II. József akarata ellenére cselekedett.

Ifjabb Csáky János kamarás 1791-ben látott ismét lehetőséget a karrierépítésre, ezért saját szerepét erősen felnagyítva tudósította az új hatalom képviselőit a kolozsi nemesi felkelés megszervezéséről: „a 18 000 rebellis oláh ellenében a 2900 nemes” mozgósításáról, amelynek végén – ahogy saját tevékenységének jelentőségét értékelte – „a békét helyreállítottam, és ... gondoskodtam a vezérek, Horia, Kloska és Krizsán” elfogásáról.<sup>120</sup> Jósika vármegyei közgyűlés előtti beszéde alapján az valószínűsíthető, hogy az erdélyi nemesség korabeli meghatározó képviselői közül többen vélekedtek hasonlóan a parasztfelkelés megítéléséről, s annak rémképével a közös nemesi fellépés összetartó erejét lehetett felidézni.

A következő idézetből sugárzik a mélységes felháborodás: „kedves atyánkfiai, ki ne siránkozott volna közülünk, midőn láttuk alacsony nemzet által atyánkfiainak némelyeink gyermekeinek, feleségeinknek hallatlan és kegyetlen megölettetéseket, vagyoninknak elpredálását, házainknak porrá tételéseket, egyszerűen nem csak magunk tulajdon keresményeinknek, hanem őseinktől maradt minden vagyonainknak tőlünk erőszakos elvételését, amelyet még csak keresni, vagy nyomozni sem vala szabad.”

---

atások végett, kiknek számok 4000-re mégyen.” Kolozsvári és dévai levél a felkelésről. 1784. november 27-én. = *Magyar Hirmondó*, 1981. 174.

<sup>119</sup> David Prodan: *Răscoala lui Horea*. I–II. București, 1979. 525–526.

<sup>120</sup> MNL MOL P. 77. Fasc. III. 1791. március 6-án keltezett irat

A hangulatot fokozta a megmaradott vagyont pusztító török felidézése („a török ellenség szeme láttára égette és pusztította, úgy, hogy már némely falunak csak a neve maradt.”), valamint a császári hadsereg tetteire való utalás („azon hadinép, amely Fejedelmünktől hazánk védelmére volt rendeltetve, az pusztította, rontotta gyűjteményeinket”).

A kezdéshez hasonlóan II. József rendeleteinek hatásáról is a hagyományos nemesi szemlélettel vélekedett, amikor a nemesi szabadságon esett sérelmeket csokorba szedte: *„a nemesi elégett házaknak falai, szintén mint a paraszt házak egyenlő szám alá vétetettek, itten is a tisztjeinknek törvény szerint szokásban volt szabad választása tőlünk el vétettetett, idegen és új módi törvénykezésnek módja behoztatott vala, már a nyelvünkön se vala szabad se kérnünk, se törvénykeznünk. Annyira mentünk vala, hogy elpusztult hazánkba az házunkat kerestük, vártuk már naponként, mi lesz a vége nagyobbára tőlünk fizetett föld mérésének, tudniillik, hogy nemesi szabadságunk nevezetes sérelmével, adózók és parasztjainkkal egyenlővé téessünk.”*

Jósikának főispánként egészen konkrét tapasztalatai voltak a vármegye földesurainak alávetett népesség helyzetéről. A mindennapok természetes módon elválasztották a birtokosokat és parasztjait, véletlenül sem valamiféle egyenlőség képét mutatva, hanem nagyon is az évszázadok szerint kialakult rend alapján. Úgy azonban, hogy előfordult: a jog szerint a birtokos védte meg saját népességét. A beszéd elhangzásának évében a gubernátor feleségének, Wesselényi Zsuzsannának fejrődi jószágában vizsgáltatt ki Jósika egy panaszt, amit Bánffy né zsellérei fogalmaztak meg a tiszttartó, egy bizonyos nemes Visky Mihály ellen. A vizsgálat irataiból az derült ki, hogy a birtokos saját jobbágyaival megállapodott a könnyebb szolgálatról, de a tiszttartó – nem tudjuk meg, hogy Bánffy feleségének tudtával, vagy éppen a szándék ellenére – korábbi állapotukba akarta őket visszakényszeríteni. A zsellérek (szabadon költöző, szolgáltatásait megállapodás alapján teljesítő népesség) a gubernátorné birtokán „bizonyos alkalom és egyezés mellett telepedtenek, ..., de két esztendő múlva mindjárt az alkalom szerint

való szolgálattételek megváltoztatván, s az arrul való edgyezés levél ötőlük elvételvén, az régi jobbágyi szolgáltnál is mind marhájukkal, mind gyalogszerbe sokkal többre erőltettek”.<sup>121</sup> A túlzó követelésnek az lett a vége, hogy az urasági szolgáltra, s maguk eltartására is alkalmatlanokká váltak, különösen, hogy Visky keményen megbüntette, megalázta őket: éjszakára a renitenseket bezáratta az árnyékszékbe, a bűdös tyúkólba, majd reggel megverette s úgy küldte őket dolgozni. Merra István, a vármegye által kirendelt comissarius végül azt jelentette, hogy Visky hajlandónak mutatkozott megbékelni a „szolgáló emberekkel”. A folyamat végén a gondviselő az öt fejrődi zsellér-panaszosnak 30 magyar forintot fizetett és két kupa bort adott, azok pedig „kézbeadással” megfogadták, hogy „megbékeljenek Visky Mihály urammal, minden további panaszokról s keresetökről lemondván”.

Jósika beiktatási beszédében az isteni kegyelem megnyilvánulásának tekintette, hogy az „meglágyította Felséges Fejedelmünknek, megholt József császárnak szívet”, aki ezért három kivételével visszavonta „minden törvények ellen tett rendelkezéseit”. Mivel „az Isten eszközök által munkálódik”, fontosnak tartotta a nemesi közösség számára egyértelműsíteni a visszanyert szabadságok érdekében közbenjáró neves személyeket: Kaunitz herceget, Bánffy Györgyöt, Erdély gubernátorát, és Pálffy Károlyt, Magyar- és Erdélyországnak fő kancelláriusát.

A beszédet egy határozott kéréssel zárta, amely a további időszak nyugodt és kiegyensúlyozott működése érdekében olyan viselkedést vár el, amely méltósággal teszi lehetővé a várható kihívásoknak való megfelelést: „... annak az hazának, amely minket szült, nevelt és tartott, legyünk igaz fiai, törvényünkhez ragaszkodjunk, amellet álljunk, amellől el ne mozdullyunk, hazánk köntösét és nyelvét mind eddig sokan cselekedtünk, meg ne vessük, egyet értünk, mert üdvözítőnk szava szerént amely ország magába meghasonlík, annak el kellekik pusztulni. Ezen nagy szükségében hazánkat

---

<sup>121</sup> A panasz, a vallomások, majd a kiküldött megbízott jelentése, s az ügy lezárása is együtt található a Jósika hitb. It. No. 133. iratai között.

védelmezzük, katona és eledel béli segítséget nékie tehetségünk szerint nyújtunk, egymást szeressük, előljáróinknak törvényünk szerint szavát fogadjuk, és töllek hallgassunk, így léssen, hogy visszanyert szabadságainknak gyümölcseivel mind magunk, mind maradékunk állandóul élhessen.”

Jósika elsőként vizsgált oktatási tervezete szorosán összefügg azzal a katolikus egyház korabeli helyzetét bemutató összegzéssel és javaslattal, amely „*Az erdélyi római katolikus papság hiányainak fedezéséről, 1797*” címet viseli. Mindenképpen érzékelhető, hogy a szerző ebben az utóbbi írásban épít az oktatással kapcsolatban kialakított elképzeléseire.

Jósika jelentős problémának érzekelte az egyre növekvő paphiányt, ami pl. a Torda vármegyei Túr községben már látványosan azt eredményezte, hogy „a katolikus lelkész hiánya miatt több mint harminc lélek vette fel a református, vagy az unitárius hitet...”. Jelentős problémának tartotta, hogy a katolikusok többnyire nem egy tömbben, hanem vármegyénként nagyon szétszórta élnek. Ezért különösen nehéz a saját pap tartása, ami miatt kevesen és ritkán jutnak el templomba, „lelki vigasz nélkül maradnak, ... a holtakat oláh pópák temetik el és az újszülötteket is ők keresztelik meg.” Ezt a helyzetet nemcsak a szegény népeesség körében lehet tapasztalni, hanem – ahogyan maga is látta – a birtokos nemesség között is „nagyon sok főúr és nemes vásár- és ünnepnapokon vagy hosszabb utat kell, hogy megtegyen, vagy le kell mondania az istentiszteletről...”.

A 18. századból fennmaradt levelezések a fenti képet többnyire alátámasztották. A főurak esetében talán nem volt ennyire kiábrándító a kép, hiszen maguk is építhettek uradalmuk központjában, kastélyuk mellett, vagy az épületben kápolnákat. Így történt ez Bethlen Miklós erdélyi kincstartó (1772-től) küküllővári építkezései során is, amikor 1760–1769 között építettek a kastélydombon egy kis kápolnát. Ennek berendezési tárgyait (padokat, székeket) még 1795-ben is a birtok értékeit növelő vásárlások között említették.<sup>122</sup> Az erdélyi hivatalviselő nemesség természetesen nem nélkülözött,

---

<sup>122</sup> A küküllővári kastély becsűje: 1794. aug. Jósika hitb. lt. No. 960.

hiszen Szebenben, Kolozsváron lakott, ahol járhatott templomba, katolikus iskoláztatást adhatott gyermekeinek és természetesen nem nélkülözte a tisztességes eltemettetést sem. A fenti Bethlen Miklós-ról például Teleki Sámuelnek a feleségéhez írott leveléből tudhatjuk meg, hogy 1781-ben Szebenben halt meg, ahol végakarátának megfelelően a piaci jezsuita templomba temették.<sup>123</sup> A templomok építését viszont a nagyobb városokban a katolikus főnemesek maguk is támogatták, így pl. Csáky Kata grófnőnek ismerünk 1774-ből egy megállapodását, amely a kolozsvári minorita templom építésére vonatkozott. A grófnő a támogatásért cserébe elvárta a résztvétel birtokközpontja katolikus hitéletében. A nagyalmási és szurdoki birtokhoz tartozó falvak búza-, törökbúza- és zabdézsmájának negyedét ajánlotta fel három évre, de viszonzásul azt kérte, hogy Almáson „az Isteni szolgálatot végben vigyék, esztendőnként elmondani szokott 100 szent misékkal egyetemben”.<sup>124</sup> A Bethlen–Csáky házaspár lánya, Bethlen Rozália már korántsem árult el hasonló vallásos buzgalmat, őt egy 1779-ben Kolozsvárról küldött levele szerint az jobban érdekelte, hogy amikor „Bethlen Ádámné, Bethlen Gergely, Székely Ádám nálam lesznek ebéden, délután comédiájok lesz a piaristáknak.”<sup>125</sup>

Amikor az 1692-ben a kolozsvári katolikusoknak adott óvári templom helyett 1718-ban hozzákezdtek az új kijelölt helyen (a

---

<sup>123</sup> Jósika hitb. It. No. 554. Bethlen Miklós végakarata szerint, még két helyet jelölt meg, ahol eltemethetik. Azt kérte: ha Küküllővárt halna meg a megyesi ferences templomba, ha pedig Kolozsvárt, akkor a piaci nagytemplomba temessék. Teleki Sámuel 1781. augusztus 23-án írta feleségének, Bethlen Zsuzsannának Szebenből: „Bethlen Miklós tegnapelőtt estve meg hala, most estve nagy pompával eltemetők, holnap az exequiaja leszen... A püspök maga temette el.” Deé Nagy, 1997. 253.

<sup>124</sup> Jósika hitb. It. No. 409. 1774. augusztus 23-án keltezett megállapodás. Elvárta, hogy a páterek legyenek jelen a dézsmálásnál, hogy mind grófnő, mind a maguk részére vigyázzanak. A grófnőt az általa támogatott templomba temették el 1794-ben. 1779–1786 között Szebenben Orsolya apácakolostort támogatott, s 1781-ből pl. ismerjük contractusát, amelyet „egy kisasszony tanítására fundátióul” kötött.

<sup>125</sup> Jósika hitb. It. No. 552. 1779. május 19-én, Kolozsvárról írott levele.



Torda, a Farkas és a Fogoly utca találkozásánál) egy jelentős jezsuita templom felépítéséhez, a tervező építész, Fr. Christophoro Tausch egy 140 elhunyt elhelyezésére alkalmas, hatalmas kriptát is készített, ahová a templom 1724-ben történt átadását követően, 1725-ben az óvári épületből is áthozták a katolikus egyháznak legnagyobb segítségét nyújtott adományozók földi maradványait. Ide került altorjai Apor István gróf, Erdély kincstartója, s az Erdélyi Római Katolikus Státus meghatározó személyisége, aki a rend nagylelkű támogatója volt, de többek között Bethlen Farkas történetíró lánya, Bethlen Druziana (Mikes Mihályné), felőri Nápolyi György özvegye, Felvinczi Klára, vagy hallerkői gróf Haller Gábor (1638–1723) holttestét is a kriptában helyezték el. Erdély főrangú családai közül a Csáky grófok, a branyicskai Jósikák, a hallerkői Hallerek, a széki Teleki, a kászoni Bornemissza, a hidvégi Nemes családok tagjai is támogatták az 1773 után a piaristák kezére jutott templomot, s nagyobbbrészt temetkezési helyül is használták azt.<sup>126</sup>

Amikor nemesek valamely birtokukon tartózkodtak, akkor a jeles ünnepekre valóban be kellett menniük a városokba, hogy részesei lehessenek a szertartásoknak.<sup>127</sup>

A jezsuita rend kebeleiben tevékenykedő Jósikától természetesen lehet tartani, hogy külön kiemelte a rend szerepét a katolikuság megmaradásában: „...a csíki és mikházi klostromban tartózkodva, e helyeken fenntartották a katolikus hitet, miközben Erdély összes többi része más vallásokhoz csatlakozott.” Rámutatott ugyanakkor, hogy 1797-ben valóban a katolikus népesség nagyfokú szórtsága érzékelhető: Hunyad vármegyében legalább kétezer katolikus élt 328 helyen, Zaránd vármegyében 92 faluban talált hívőket. Fogaras vidékén pedig csak három helyen működtek plébániák (Fogaras, Kőhalom, Porumbák), de a ferences atyák kifogytak,<sup>128</sup> ezért onnan a

---

<sup>126</sup> Sas, 2007. 152–153.

<sup>127</sup> Papp K., 2006.

<sup>128</sup> Az 1780-as évek közepén még szerinte 360 ferences szerzetes volt, az írás idején (1797) már csak százra tette a számukat.

nagyobb városokba, Szebenbe, Brassóba és Udvarhelyre kell a katolikusoknak bejárni, ami igen nehézkesnek bizonyult.

Jósika írásában azt bizonygatja, hogy a csökkenő papi létszámot a ferences atyákra támaszkodva lehetne megnövelni. Ezt a törekvést segítené elő az a lehetőség, amely ismét megnyitná a ferencesek számára a novíciusok felvételét, amelyet a hatalom éppen az utóbbi hét évben tilalmazott. Ahhoz azonban, hogy az ifjúság szándékai növekedjenek a rendbe való belépésre, meg kell változnia annak a szemléletnek, amely lenézi a szerzetesrendeket – például az általa jól ismert jezsuita rend megítéléséről sorolja –, s tudatosítani lenne szükséges az ifjakban, hogy „az igazi boldogság nem a méltóságokban és gazdagságban van”. A gyakorlati életből vett példákkal igazolja, hogy ahol az „egyházi rend” már az iskolákban hatással lehet az ifjúságra, követendő példát adhat nekik, mint ahogyan megfigyelhető ez a folyamat a gyulafehérvári és a székelyudvarhelyi gimnáziumokban, ott van remény a meggyőzésre. Javaslatára, hogy Mikházán a szegény ifjak számára bővüljön az alsó és felső iskola, növekedjen a ferences atyák szerepe, s kerüljön át oda Csíksomlyóról a csiki alapítvány támogatása, s az iskola úgyszintén.

Jósika Antalnak két következő tervezete feltétlenül összefügg: egyrészt mindkettő ugyanabban az évben, 1797-ben született, másrészt a tartalmi kérdések is összekapcsolják a két írást, ezek az adózásról és a hadi segedelemről írott elképzelések.<sup>129</sup> Az adózásról szóló egyértelműen saját kutatásaira és személyes gyakorlatára alapozódik, azok tapasztalatait összegzi, s annak alapján fogalmazza meg elképzelését az általa jónak, elfogadhatónak tekinthető adózásról és az adó behajtásának módszeréről.

A *hadi segedelem* a napóleoni háborúk idején nyújtott támogatással azonos, az irat keletkezési éve (1797) mellett a levél szövege

---

<sup>129</sup> Hadi segedelem, 1797. április 15. és Az adózásnak módgyáról (1797), Jósika hitb. It. No. 141. Az utóbbin a következő, más kéz által írott cím olvasható: Kolos megyei főispán, Jósika Antal vélekedése az adózás felől. Jósika János, a szerző fia pedig azt írta a tervezet végére: Néhai szegény édes atyám gondolati az adózás dolgáról

is magáért beszél. A francia nemzet ebben a szemléletben „felfuvalkodott és megátalkodott, (amely) a néki ámbár igazságos feltételek mellett ajánlott békességet elfogadni nem akarta.” Az uralkodó erőfeszítéseket tesz ennek a „keresztény vallást nyilván és szemlátómást megvető, a nemességet gyökereiből kifordítani kívánó, a népet megtámadó, vagy mintegy árvíz módjára elborító” ellenségnek a visszaszorítására, ezért késedelmet nem szenvedhet a támogatása. A vármegye fő birtokosainak szóló levélben Jósika maga is úgy értékelte, hogy a franciák ellen „katona, pénz, gabona, ló és ökör kívántatik”, amelyet a kérés teljesítésének gyorsasága miatt nem lehet országgyűlés döntésére bízni. A gubernátortól kapott utasítás értelmében neki főispánként a birtokosok nevét, s azt követően a felajánlását is össze kellett írnia, de azt is jelentenie kellett, ha valaki semmit sem ajánlott fel támogatásként.

Sajnálatos, hogy a felhívó levél írásának pontos dátuma nincsen meg. Tudjuk, hogy 1796. november 6-ra azért hívott össze I. Ferenc Pozsonyba országgyűlést, hogy ott a rendek a Napóleon elleni újoncok, természetbeni támogatás és szükség esetén a nemesi felkelés megadásáról is döntsenek. 1797. április 8-án született a hadba hívást elrendelő uralkodói levél, de április 18-án már meg is kötötték a campoformiói békét. Mivel Jósika szövege még elutasítottnak tekintti a Napóleonhoz címzett, békességre szóló kezdeményezéseket, a levél és felhívás valószínűleg még ezen időpont előtt születhetett.<sup>130</sup>

Az *adózásról* szóló viszonylag részletes okfejtés szintén tartalmaz a katonaság tartására vonatkozó eszmeifuttatásokat, de nem valamely különleges helyzetre, hanem hosszú évtizedek tapasztalataira építve.

A bevezető néhány mondat arról árulkodik, hogy Jósika a tervezet az országgyűlés tárgyalásaihoz készítette: „Minek előtte mostani elő veendő adó adózás módgyáról a T. Státusok és Rendek eleibe valamit terjesztenénk, szükségesnek láttuk rövideden leírni ebben

---

<sup>130</sup> Láczy Magdolna: *A szabolcsi nemesség rétegződése 1797-ben*. A tanulmány online változata: [www.szabarchiv.hu/drupal/sites/default/files/79-98.pdf](http://www.szabarchiv.hu/drupal/sites/default/files/79-98.pdf) 77. (letöltve 2014. október 5.)

az hazában micsoda módok tartattattak eddig az adózás dolgában...” A célt is egyértelműen megfogalmazza: szükséges, hogy láthatóak legyenek a jelenlegi adórendszer hibái, összevethetőek a javaslattal, amivel biztosítható az új adórendszer elfogadása.

Az elmúlt két évszázad adózási rendszereit három csoportra osztotta. Az országgyűlés és a rendek szerepét látta megvalósulni a 17. században és a 18. század első felében is, amikor szerinte az adó mennyiségét „az ország szükségéhez képest” határozták meg, amely az *Approbatae Constitutiones* által meghatározott módon „ennek utánna is a kapu szám után való adózásnak számát, módgyát és rendit az ország közönséges gyűlésiben szokta elrendelni az állapotoknak mivoltához képest”. A Lipót császár által adott Diploma hasonlóan a hagyományokat erősítette, amikor kimondta, hogy „az adó summának elosztása, s felszedése egyedül a rendeket illeti”. Ezt követően az adó mennyiségét „az ország szükségéhez képest a statusok, rendek és a Királyi Regius Plenipotentiarius” együtt döntötték el. Jósika külön kitért arra, hogy ez nem jelentette az uralkodó egyedüli jussát az adó meghatározására. Példái egyértelműen azt igazolják 1699-ből, 1714-ből és 1746-ból, hogy az egyes natioknak az adóból való részesedését valóban az országgyűlésen döntötték el.<sup>131</sup> Az adóalap kezdetben a porta volt, amiből a vármegyékben 1050, a szászoknál 1450-ről tudott, ahol az 1692. évi megegyezés alapján 10 „gazdaembert vevén egy portára”. Ezt követően a nemzetek ereje szerint osztották meg a terheket: 100 forintból „a vármegyékre tétetett 38, a szász székekre 38, székelysége 17, taxalis helyekre 7 (amint ezt mutatja 1748-ban 19-dik Junii, 630. szám alatt költ repartitio).”

Igazolta azt is, hogy a 18. században fokozatosan történtek módosulások a rendszerben. 1726-ban III. Károly elrendelte a Domes-

<sup>131</sup> 1699-ben az egy millióból a székelység vállalt fel 90 ezer forintot, százat a taxás helyek, görögök és a zsidók, a többi a másik két natio fizette. 1714-ben a 600 ezerből 86 ezret a székelység, 181 700 forintot a szászok, 163 300 forintot a vármegyék, s a többit a taxás helyek fizették. 1746-ban 609 940 Rhf forint 35 krajcár volt, amely mellé a statusak aplacidáció által tétetett 111 892, az elmúlt esztendőről 73 564. Ajándék pénz 33 200, a közönséges szükségére 129 295 Rft 30 krajcár. Summa: 957 892 Rft 5. krajcár.”

tica Conscriptio megtételét, de ezt csak 1750-ben hajtották végre. Miután a három nemzetből kirendelt comissariusok által az összeírás megtörtént, a comissariusok az udvarban adtak számot, s 1754-ben – mint a későbbi példák mutatják tíz évre kiterjedő érvénnyel – meghatározták, kinek mit kell fizetnie. Ezt nevezi második szakasznak, vagyis „Systema Bethlenianumnak”. Ekkor már a fő pénz, a vagyon utáni pénz mellé még a vetés után is fizetni kellett, de külön kiemelte, hogy „amely forduló bevettetett, arra is bizonyos taxa tétetett, de nem a földre, hanem a köből vetésre.” Ez később annyiban változott, hogy 1759-ben a katonaság eltartására 160 000 forintot adtak, azért, hogy a továbbiakban „semmi ingyen való terh hordozással ne terheltelessék az ország”.<sup>132</sup> 1762-ben a vetés után tett adót jugerum után fizetett adóvá változtatták, s minden nemes személy mellett lakó, 15 életévét meghaladó személy után is még 18 krajcárt róttak (ez nemcsak a nemesekre, hanem minden gazda cselédjére vonatkoztak, beleértve a „fejér népek”-et is).

A harmadik szakaszt 1769-től, Mária Terézia rendeletétől állapította meg, amelyre az jellemző, hogy „mivel Őfelsége bizonytalan és változás alá vettett objektumokról bizonyosabbakra akarná az adót vetni, tehát ezután a köből vetések helyett tétetnék az adó a jugerumra, úgy, hogy *a nép lassanként szoknék a föld alá való adózásra*. Ezen jugerumok pedig classificáltatnának, és a classificációk szerint tétetnék az adó reájok, nemkülönbén a szénarétek is, nem proventus, hanem jugerum s classificatio szerént taxáltatnának.” A legnagyobb problémát abban érzékelt, hogy *nem az ország szükségletei szerinti az adózás, s főleg nem az ország hírével*, amely így igen

---

<sup>132</sup> 1778-ban saját, Tirnavicza nevű falujában is megtapasztalta, hogy a forspontra parancsoltakkal hogyan keménykedett a szolgabíró. A négy kiharancsolt lóból egy késett, de végül annak gazdája is elvitte a lovat, ennek ellenére a szolgabíró gornyikjaival a faluban az esküdteket megkötöztette, s kardjával hadonászva megveretésükkel fenyegetett, s azzal, hogy Dévára börtönbe küldi őket. A falusiak a veretés kezdetekor rémületükben kiszabadították az esküdteket, a szolgabíró pedig a bíró házába zárkózott, s másnap reggel ment panasza Branyicskára, Jósika Antalhoz. A birtokos a falu esküdjeit megfogatta, de hiába hívta több levélben is a szolgabírót, hogy megvizsgálják az ügyet, az nem jelent meg. Az ügyet végül tanúvallatással tisztázták.

megemelkedett (kb. másfél millióra), olyan országban, ahol a pénzforgalom csekély és „a kereskedés mindenkor passiv”. Ahol az adó nem az ország szükségletéhez igazodó, ott lehet arra példa, hogy többlet keletkezik, amit máshol lehet felhasználni. Pontosán meg is mondta, hogy a császárné szükségletére 200 ezer forintot vittek ki, azaz ez a módszer egyedül az udvar szükségleteinek megfelelő.

A harmadik szakaszban kialakult adózás nagy hibájának azt tekintti, hogy „*ezen adózás módgya törvényünk világos tartása ellen vagon.*” Bővebben is kifejtette, miben áll a törvénytelen mód, ez pedig a következő „a földre nem tétethetik az adó, mivel a föld a possessoré, aztat bíró paraszt a birtokosnak szolgál utána, vagy ha a nem tetszik, pénzt is fizet, a törvénytelenség mellett tehát igazságtalanság is, hogy ugyan egy objektumtól kétszeresen taxáltassék valaki”. A korabeli nemesi felfogás nemcsak Erdélyben, a Magyar Királyság területén is hasonlóan értelmezte a földtulajdon és a földhasználat kérdését.

Az adó manipulációja szerinte különösen az adózó nép terheinek növekedésében mutatkozik meg. Sok olyan adózót lehet találni, akinek terhei emelkedtek, holott olyanok a körülményei, hogy éppen mentesítést kellene számára adni az adózási kötelezettség alól.

Gyakran megesik, hogy az adózó többlet ad, mint amennyit jogos lenne tőle követelni, ezt orvosolná a rebonificatio, de annak összegét az adózó többnyire soha nem látja, sőt, – ahogyan Jósika sokat sejtetően fogalmazott – „vagy a perceptornál marad, vagy a Comissáriusnál, falusi nótáriusnál elenyészik, vagy maguk a bírák, esküdtek zsebekbe teszik, megisszák és ritkán gyün annak a keziben, akit illet.”

Azt bizonyosnak tekinti, hogy a meglévő rendszerben egyetlen Perceptor sem jár jól: az ügyek olyan lassan rendeződnek, hogy sokszor a számvető halála után özvegyeiknek kell az adóssággal foglalkoznia. Ez ellen egyetlen módszerrel lehet eredményesen védekezni, ha rendszeressé, és évente visszatérővé tennék az ellenőrzést. A tervezetben ennek az elképzelésnek országos megvalósulását látná helyesnek. Ahogy írja: „Akár micsoda jó rendelt gazdaságban igen szükséges, hogy *a jámbor számadó szolgától minden esztendőben szám vétessék*, hogy a rossz szolga megesmértetvén, hiva-

tallyától félre tétessék, a tett kár tőle könnyebben meg vétethessék, és a további visszaélésre néki alkalmatosság ne adattassék. Aki gazdaságát másképpen folytatta hibás, *mennél hibásabb az olyan manipulatio, amely az ország jövedelmeit kockáztatta és annak rossz administratorit maga idejében félre nem teszi.*”

Példái alapján az adózó népesség igen rosszul járt a katonaság tartására elrendelt 160 000 forint, a deperdita<sup>133</sup> fizetésének kötelezettségével, mert az összeget kifizették, de a katonát is tartották, s annak ellenértékét esetleg a következő évi összeírásnál vették számításba. Leírt olyan esetet is, amikor a Perceptor számadásából tíz év múlva derült ki a paraszt járandósága, de természetesen fizetés nem lett a dologból.

Jósika adózási javaslata utal azon új uralkodói akaratra, amely szerint „azt kívánna meghatározottnak lenni, mi légyen az országnak közönséges szüksége, és osztán az adót ahhoz mérsékelteni kívánna.”

A gondolat lehetőséget adott számára annak ismételt megerősítésére, hogy az országban az országgyűlés joga a „közönséges szükség” meghatározása, bár erre a gondolatra I. Ferenc nem utalt a propositiójában. Ugyancsak fontos számára annak kinyilvánítása, hogy az adózás módja nem ellenkezhet az ország törvényeivel, hanem annak megfelelően kell azt meghatározni. Saját elképzelésének erősítését érzékelteti az uralkodói véleményének leírásával, miszerint az adózás „propositione facultatum repertiendae” történjék, vagyis „az adózó nép arról fizessen, amije vagyon”.

A helyzetből és az udvartól érkező utalásokból arra következtetett, hogy meg lehet fogalmazni egy visszatérést a Fejedelemségek-korabeli állapotokhoz, amikor az országgyűlés osztotta szét az adót az egyes natiók és taxás helyek között. Ezt a következtetést határozottan ki is jelentette, amikor azt tanácsolta, hogy „*Az ország gyűlése félre tévén azon adó számokat, melyek haza meghallgatása nélkül gyűttek bé, az haza szükségét megtekintvén, és a regius plenipoten-*

---

<sup>133</sup> deperdita – élelmezés

*tiáriussal aszerint accordára menvén, minden Natio és Taxalis hely, a proportione moderne contributionis vállalná magára a kvantumát Semel, pro Semper... ”.*

Az adózás módját az adózó teherbíró képességéhez igazítaná. Szerinte olyan felosztás kell, amit a paraszt is megért, ami az adott év lehetőségeihez illeszkedik, főleg pedig, amit az adózó már az év elején biztosan tud. *„Az adónak objectumai légyenek azok, amikkel az adófizető bír, tudniillik a maga személye, amelyet terhelni lehet a comissiója szerént, tudniillik, ha szabad ember, kevesebb házi terhel lévén megterhelve, maga kézi munkájával többet kaphat, és ezért az ország cassájába is többet adhat, ha colonus, kevesebbet, az adózónak marhája és termése, ebből következik, hogy az adózó arról fizet, amije vagyon, és amiből pénzt kaphat.”* A helységekből lakó nemesség biztos ellenőre lehet e terhek megosztásának, hiszen egyik nemes sem akarja, hogy az ő emberét jobban terheljék a szomszédjájénál. Ez jó meglátás, egyáltalán nincsen azonban végiggondolva, hogyan működhetne az ellenőrzés a gyakorlatban.

Megfogalmazta azt is, hogy a téli hónapokban a termés és a marha után kell beszédni az adót, „nehogy amie vagyon, megigya. A fő pénzt pedig nyárra, midőn munkájával valamit kereshet, kelletnék hadni. A bíró felszedvén az adót, vigye a Perceptorhoz, aki a falu könyvébe, amint eddig, bé írja a percipiált pénzt, úgy a maga Diáriumába is, amely Diáriumnak egyezni kelletik a falu könyvivel, a Perceptornak semmi egyéb dolga nem lévén, csak a perceptio ...”.

A Perceptortól az év vége felé egy számadást kérne, ami neki magának is hasznot hozna. Az összesítő kimutatást három vármegeyi emberrel ellenőriztetné, így minden évben észlelnék a hibát, amit helyre lehetne hozni, s a rossz Perceptortól idejében meg lehetne válni. (Országosan a három natióból választott három, jól fizetett assessorral, levéltárossal és írnokkal lehetne a hibákat kiszűrni.)

Ami a katonaság tartását illeti, azt elfogadta, hogy 1759 óta „az ingyen kenyér, hús és lótarás 160 000 forinttal megváltatott, tehát tsekély ítéletünk szerént méltán kívánhattya az ország a Fejedelem jóságától, hogy a naturáknak ára a ben lakó regimentekre nézve úgy figáltassék, hogy azon pénz az országból ki ne menjen, hanem itten



avval a katonák fizetessenek az ország egyetértésével meghatározandó áron és készpénzen.”

Úgy vélte, mindenképpen tudatosítani kellene, hogy a paraszt miután fizetett, a fizetést követően semmiféle ingyen vecturával, vagy természetbeni adománnyal nem tartozik. Ha ezt tudja, akkor lehetővé kell tenni számára, hogy amennyiben nem fizet a katonaság mind ezért, akkor megfelelő helyen panaszt tehesen. Ha joga lesz panaszt tenni, azt is jó előre pontosítani szükséges, kinek teheti, s kötelezni a panaszokat fogadókat az intézkedések megtételére. Eddig ugyanis senki nem tudta, kinek lehet panaszkodni, s nem létezett kötelezettség az intézkedésekre, ami kilátástalanná tette, hogy valaki hozzájuthasson a katonaságnak nyújtott szolgálat ellenértékéhez.

Jósika bizakodó volt a tekintetben, hogy lehet megoldást találni az utóbbi problémára, mert kéziratban maradt javaslatát a következő mondattal zárta: *„Így a manipulatio megkeveredvén, a paraszt tudván, hogy miről fizetett, és amit adván, mind készpénzül megkap, bizonyosan a mostani, majd elviselhetetlen terhőtől sokat meg fog könnyebbedni.”*

A négy kéziratban maradt fogalmazvány közül a hadi segedelemről szóló tekinthető a legkevésbé Jósika személyes szellemi termékének. A szöveg sem az ő kézírása, csak az utolsó mondatot írta maga az irat végére. A vármegyei birtokosoknak küldött levél tartalma nagyon emlékeztet az erdélyi országgyűlések jegyzőkönyveiben fennmaradt érvelésre, szóhasználatra, szemléletre. Az irat nyilvánvalóan Jósika főispáni tevékenységének része, ahol a tőle hivatalosan elvárható módon érvel.

A Naláczi beiktatásakor mondott beszéd is hivatalos felkérésen alapult, de abban egyértelműbben megmutatkoznak Jósika értékelései a közelmúlt eseményeivel kapcsolatban. A szövegben felbukkannak a korabeli nemesi megítélés elemei, főként II. József értékelésével kapcsolatban, de azok a túlzások is, amelyek miatt az uralkodó mégoly előrelátó intézkedései eleve kudarcra voltak ítélve. Talán a feladat jellege magyarázza, hogy a szöveg az előljárók iránti tiszteletnek ekkora szerepet tulajdonít, s név szerint megnevezi Bánffy György gubernátort és Pálffy Károly főkancellárt, mint akinek az erdélyi rendek sokat köszönhetnek.

Az adózásról szóló okfejtés pontos leírását adja a 18. századi erdélyi adóváltozásoknak, ami a személyes tapasztaláson túl korábbi, az adózással kapcsolatos dokumentumok átnézését is igényelte. Úgy értékelhetjük, hogy Jósika az adó elosztása és beszedésének módja területén valóban komolyan végiggondolta a lehetséges megoldásokat, és tudott ésszerű javaslatokat tenni az országgyűlés által kiküldött bizottság számára.

Ugyancsak pontos ismereteken alapult a katolikus papság hiányáról érkező leírás is. A paphiány megoldását egyértelműen a támogatás növelésében látta, s ebben feltehetően igaza is volt. Ugyanakkor feltűnő, hogy az egykori jezsuita a ferencesekben látta a megoldást, s egyértelmű ellenszenvvel figyelte a piaristák tevékenységét.

Jósika tervezetei közül a legalaposabb, s az olvasó számára is legélvezetesebb az oktatásról szóló írás. A hosszú kézirat Jósika Antalt egy, a magyar nyelv szerepét a képzés eredményességében felismerő,<sup>134</sup> az oktatás kérdései iránt elkötelezett embernek mutatja, aki nemcsak maga élvezhette az olvasást, hanem akinek a tanítás, az olvasás gyönyörűségének felismertetése is élmény lehetett. A kézirat utalásai megerősítik ismereteinket a szerző szabadkőműves kapcsolatairól, bizonyítják szerzője nyitottságát, jó logikai és elemző készségét egyaránt.

Elképzeléseit (pl., hogy a nyelvek elsősorban az anyanyelv segítségével legyenek oktathatóak, a latin nyelv csak a megszerzett tudás birtoklását követően lehessen a tanulás nyelve stb.) az erdélyi iskolaügy átalakítása során figyelembe is vették, gondolatait – minden különösebb utalás nélkül – ott találhatjuk az országgyűlés tanügyi bizottságának dokumentumaiban is.<sup>135</sup>

---

<sup>134</sup> Mivel a piaristák latin iskolát vittek, elképzelhető, hogy részint ezzel magyarázható Jósika nagy ellenszenvje is.

<sup>135</sup> Trócsányi Zsolt: *Az 1790-es évek erdélyi rendi reformmozgalmának történetéhez*. Bp., 1978. Trócsányi nem tudott Jósika szerepvállalásáról, de nem is tudta megmondani, ki lehetett a tanügyi bizottság által elkészített „*Synopsis Systematis generalis Scholarum publicarum M. Principatus Transylvaniae ...*” szerzője. Uo. 65. A bizottság munkálatairól 65–76.

# *Jósika Antal írásai*

Jósika hitb. lt. No. 141.



## JÓSIKA ANTAL KÉZIRATAINAK ÁTÍRÁSA

A közölt forrásokat nem eredeti formájában (betűhíven) közöljük, hanem átírtuk azokat, amely átírás azonban a régies formák megőrzését lehetővé tette. Szem előtt tartottuk azt a véleményt, miszerint: *„A kiadásra kerülő források legyenek egyszerűen, könnyen és jól olvashatók, fölösleges jelek ne akadályozzák a szöveg felhasználhatóságát, áttekinthetőségét, hiszen azok a szakemberek, akiknek készülnek az ilyesfajta kiadványok, tisztában vannak a korszak forrásainak alapvető jellegzetességeivel. Cél tehát az, hogy a közölt irat érthető és világos legyen az olvasó számára. Ennek érdekében olyan változtatásokat szabad eszközölni csupán, amely megszünteti a zavaró pontatlanságokat, következetlenségeket, az írás technikai hibáiból adódó olvasati nehézségeket.”*<sup>136</sup>

Az átírásnál az Erdélyi Történeti Adatok VI. 2. k. 15–16. oldalán közölt szabályok szerint jártunk el. Jósika írásainak a szerző által tett betoldásait, kiegészítéseit a teljes szöveg természetes részének tekintettük, s külön nem jelöltük. Így a kéziratok szerzőjük végleges szövegvariánsának tekinthetőek.

Minden esetben alkalmaztuk a központosítást, tehát az egybefüggő szöveget mondatokra tagoltuk, s megfelelő írásjelekkel láttuk el. A d, g, t utáni h betűt nem hagytuk meg. A rosszul olvasható, elmo-

---

<sup>136</sup> Oborni Teréz: A kora újkori latin nyelvű forrásszövegek kiadásáról. = *Fons*, VII. évf. 1. sz. Bp., 2000. 73.

sódott szövegrészeket, esetenként az egérrágtá, elszakadt papírfelület miatti kihagyásokat három ponttal jelöltük.

Az eredeti forrásban található egyértelmű tévedéseket, nyilvánvaló hibákat (pl. duplázott szavak, felcserélt, kimaradt betűk) megjegyzés nélkül javítottuk ki.

Az általunk közölt szövegek között egy, eredetileg latinul írott forrás szöveghű közlésben, latin nyelven és magyar fordításban egyaránt szerepel a forrásgyűjteményben. (Ezzel a közlési móddal szeretnénk segíteni a források feldolgozását kezdő, vagy az egyetemi képzésben a forrásokkal először találkozó hallgatók munkáját.) Ez esetben és a csak magyarul közölt latin nyelvű részek fordításakor is a magyar helyesírás szabályait követjük.

További átírási szabályok:

A köznevek – búza, zab, árpa, lencse, helység, mező stb. – íráskor minden esetben eltekintettünk a szókezdő nagybetűk használatától, amennyiben nem mondatkezdő szóként fordult elő.

Az igekötős szerkezeteket, szóösszetételeket a mai helyesírás szabályaihoz igazítottuk.

A betűformák használatánál – kivéve a tulajdonneveket – a mai hangjelölés szabályait vettük alapul. Ennek megfelelően *tz*, *cz* helyett *c-t*, a latin nyelvű kifejezésekben *t-t*, *ts* helyett *cs-t* használtunk, akkor is, ha ez a korszakban általánosan használt ejtés szerinti írásmódot eredményezte.

Az ejtés szerinti írásmódot – a nyelvjárási sajátosságok érzékeltetésére – meghagytuk.

A rövidítéseket feloldottuk, illetve egységesítettünk, minden esetben kisbetűvel írtuk, például: *tktes*, *ttes*, *tens* helyett *tekintetes*; *mlgos*, *mlgs* helyett *méltóságos*; *Rhs ft.*, *Rh. Ft. R Ft, Rhft* alakok helyett egységesen *Rft* alakot használtunk.

A ma használatos formát alkalmaztuk a méltóságnevek és titulosok írásánál: *baro* helyett *báró*; *groff* helyett *gróf*; *eönagsyága*, *eö nagysága*, *eö nga* helyett *önagsyága*; *mért föld*, *mély föld* stb. alak helyett *mérföld* stb.

Fokozottan ügyeltünk azonban arra, hogy mindezek a módosítások, a mai helyesírási normához való igazodás ne csorbítsa a forrás tartalmi hűségét, s lehetőleg igazodjon a korabeli nyelvjárási sajátosságokhoz.

Végezetül köszönetet kell mondanunk mindazoknak, akik segítették munkánkat. Külön köszönet illeti a Román Országos Levéltár Kolozs megyei Igazgatósága, Kolozsvár (Arhivele Naționale ale României, Direcția Județeană Cluj) vezetőit és valamennyi dolgozóját, akik mindig készségesen álltak rendelkezésünkre a forrásanyag kutatásakor, különös tekintettel az akkor már nyugdíjas Kiss András főlevéltárosra, aki éveken keresztül segítette tanácsaival kutatásainkat, s Flóra Ágnes levéltárosra, aki méltó követőjévé vált mesterének, s a levéltári anyag kiváló ismerőjeként adott számunkra útmutatást.

Debrecen, 2015. május 20.

*a Szerzők*





## **A catholikus ifjúság nevelésirül való gondolkodásak (1790–1791)**

Amint egy mesterembernek, midőn valami állandó épületet akar fel vinni, arra kellekik legszükségesebben vigyázni, hogy a földbe kemény fundamentumot tégyen, úgy egy polgári társaságnak is, midőn a maga polgári állapotját állandóvá, s virágzóvá akarja tenni, azon kellekik főbb tekintetet tenni, hogy a közönséges társaságnak oly tagokat neveljen fel, akiken valaha a polgári társaság, mint erős fundamentumon éljen.

Ezen nevelésnek szükségességirül nincsen, miért írjak, mivel eztet ki-ki által látja és egy se találtaik közülünk, ki hazáját, s religióját szeretvén, ennek hasznos, de inkább szükséges voltát nyilván ne beszéllelé, hanem ki-ki közülünk azon törekezik, hogy az ifjúság nevelésének az erre találtaik és szánt költséghez képest, mely módgyát találná legjobbnak. Azért nékem itten egyébről nem leszen szavam, csak az ifjúság nevelésének módgyáról.

Tudnivaló dolog az, hogy a mi erdélyi polgári alkotmányunk különbféle személyekből áll. Némelyek ezek közül az országot kormányozzák, mások a kormányozóknak segítségül vadnak, ezek különbféle szerzetekben az isteni szolgálataik folytatják. Amazak plébánusak, lelki pásztorak, ezek a maguk házi gazdaságokat folytatják, amazok tisztviselői azoknak, akik az ország dolgaitól nem érkezvén, az maguk gazdaságakat nem folytathatják. Egyik nagyobb, másik kisebb hivatalba helyheztaik, de a gazdaság a főbb élleme lévén az erdélyieknek, akik magok tulajdon gazdaságokat folytatják is, a gazdaság segedelmére különbféle embert kívántatnak.

Hogy ez az erdélyi polgári test boldog légyen, szükséges, hogy minden rendbéli tagokat és elegendőket neveljen és mindennek elegendő alkalmatosságot adgyon, hogy maga az értéke, s esze szerént gyakorolhassa. De mivel nálunk az érték inkább fagyatkozat örökké, mind az ész, innen történt, hogy istent féltő sok adakazók találtattak, akik az ilyen szegény ifiakat fundatiok által tanulásra segéltették, úgy hogy előre nemcsak Erdélynek, hanem Magyarországnak is sokan szolgálattárára lehettek.

Hogy ezen sok rendbéli hivatalokra kívántató nevelésnek módgyát jobban elé adhassam, az Erdélybe kívántató polgári személyeket három részre osztom.

Az elsőben tészem a főbb Dicastériumon<sup>137</sup> lévő személyeket, vármegyéken, székeken szolgálókat, magok tulajdon gazdaságokat folytatókat, papi rendet és több olyanokat, akiknek szükséges, hogy minden tudományokba magokat gyakorolják.

A másodikba tészem a kereskedőket, értelmesebb házi gazda segítségére valókat, falusi mestereket, kántorokat, nótáriusokat, messterembereket, egyszóval olyanokat, akiknek nem szükséges, hogy magukat minden tudományokban gyakorolják.

Az harmadikba tészem a városi alább való és falusi embereket.

Csekély ítéletem szerént az ifjúság nevelésiben abban volt a legnagyobb hiba, hogy a catholikus ifjúság nevelésire gondoskodóknak nem találtam, hogy lett volna egyszer is teljes célja, hogy mindenféle ifjúságnak nevelését tellyes igyekezettel munkálkodta volna. Volt olyan üdő, ahol minden tudomány csak csupán a deák nyelv tanulásában állott, és ezért akkor a második rendbéli ifjúságnak nagyobb része, az harmadik pedig egészen elhagyattatott. Más és közelebről való idő volt, ahol egész igyekezet abba volt a Nationalis iskolákba, hogy a német nyelv megtanultassék. Azon iskoláknak egész Erdélybe(n) fő direktora, aki az helységekre az ifjúság elémentelét megvizsgálta, az helységekre vice directorokat rendeltetett. A másféle iskolák pedig amint lehetett, úgy mentek, majd minden kormány és

---

<sup>137</sup> dicasterium – kormányzék

vizsgálás nélkül, és így a falusi magyar ifjúság egészen, a több ifjúság pedig nagy részben elhagyattatott. Pedig hogy a már előbbeni időket elhallgassam, hogy egy polgári test ép légyen, szükséges, hogy annak tagjai is épek és tökéletesek legyenek. Szükséges tehát, (hogy) ezen polgári testre kívántató minden rendbéli tagok neveltesenek.

Elsőbben ezért a legalacsonyabb társaságnak résziről szólok, tudniillik a városi alacsonyabb és a falusi ifjúságról.

Mivel ilyen rendbéli ifjúság, ahol catholikus ifjak vadnak, mindenütt találhatók, tehát következőképpen amennyi ezen rendhez szabad, iskolát lehet állítani, és a költség s a környül állások engedik, annyit kellek meg határozni, egyszóval minél több az ilyen iskola, annál jobb, annál is inkább, mivel ottan, amit az ifjúság tanul, arra mindenek vagy nagy szüksége vagyon, vagy nagy haszon forog benne.

Ilyen rendbéli ifjúságnak elkerülhetetlenül szükséges a religiónak mindenféle észhez és időhöz alkalmaztatott tudományt megtanulni. Igen hasznos mellette, ha írni és olvasni tanul, az eddig volt rendelések szerint. Ezen tudományok megtanulását folytassa az úgy hivatott Nationalis Iskola, de csekély ítéletem szerint, főként a magyar ifjúság, ebbe célját el nem érte, mert a magyar gyermeknek egyszeribe kellek tanulni írni németül, s olvasni olyan nyelven, amelyet nem tudatt. Kellek cathekizmust is olyan nyelven tanulni, amelyet nem értett, és innen következt, hogy több esztendőig tanulván a magyar ifjak főként az isteni tudományokban semmit sem tanultak, de a második és harmadik classisba a deák nyelvre készítették. De mivel ezen készület is idegen nyelven esett, a tanulás is benne igen csekély volt, úgyhogy midőn a deák iskolákra gyűttek, igen keveset, egynémelyek semmit sem tudtak. Egyszóval bajosnak, de majd lehetetlennek tartom, hogy egy kicsiny gyermek egyszeribe idegen nyelvet is megtanuljon, s mégis annak adjumentumával egyszeribe más, tudniillik deák nyelvre készüljen, hogy egyszeribe idegen nyelvet is tanuljon és azon a tanuló nyelven a cathekizmust is, amelybe úgy is csak értelmet fejül haladó abstancta ideák vadnak, megtanuljon. Leginkább az ilyen dolgot a példa világossá teszi:

lehetne-é egy megélemedett embernek is egyszerűbe németül tanulni, és ugyan azon nyelven theológiát és filozófiát tanulni?

Továbbá a Nationalis Iskolákban nagyobb helyekben tanítottatott a negyedik classis is. Azoknak számokra, akik deák iskolákra lépni nem akarnának, hanem tanulásoknak véget vetni kívánnának, és vagy mesterségre, vagy kereskedésre, vagy hadi szolgálatra kívánnának menni, ebbe a negyedik classisba tanultatott a rajzolás, a geographiának egy része, a naturális historia, aritmeticának nagyobb speciesei. Ezek valóságosan a tudománynak olyan cikkelyei, amelyeket egy társaságban élő embernek szükségesképpen tudni kellek. Hanem csekély ítéletem szerint mindent a maga idejében. Egy mesterembernek, fazekas vagy asztalosnak igen szükséges a rajzolás, hogy a mesterségét illendő proportio szerént folytassa, egy kereskedőnek az aritmeticának nagyobb speciesei.

Hanem ha a dolognak mivoltát jól megfontolám, észreveszem, hogy mindezek nem a maga idejében taníttatnak s tanultatnak, mert a gyermekek közönségesen öt esztendő korukban kezdik az első classist, tehát kilenc, vagy tíz esztendő korukban jutnak a negyedik classisra. Már kilenc esztendő korában egy gyermek mit csinál a geometriával, az arhitektúrával, aritmeticának nagyobb specieseivel, naturális históriával, amíg az arra az időre gyün, hogy hasznát vehesse, mind elfelejti, de bizonyára nincs is mit elfelejtsen, mivel az elméje fel nem érvén az objektumnak nagyságát. A nyelvben is, amellyel tanulta, erős nem lévén, minden tanulása csak annyiból áll, mint midőn a szajkó tanulja a szavakat, és így négy esztendő alatt minden rendbéli ifjúság egyéb eránt héjába vesztegeti idejít. Hanem ha valami keveset németül tanul, de sokaknak a német nyelvre kedve nem lévén és másutt iskolát nem találván, a tanulástól egészen elneheztetnek.

Ebben reménlem minden meg lévén győztetve, hogy eddig úgy nevezett Normális Iskolákban vagy semmi, vagy igen kevés haszna lévén az ifjúságnak, tehát most arra kellene menni a falusi és városi alacsonyabb ifjúságnak micsoda nevelés adattassék, hogy a közönség társaságnak hasznos tagjai lehessenek.

Feljebb mondám, hogy az ilyen rendbéli ifjúságnak elkerülhetetlenül szükséges a religiónak mindenféle esetihez és idejihez alkalmaztatott tudományt megtanulni, igen hasznos mellette, ha írni és olvasni tanul.

Az első cikkelyt vészem elsőbbször, hogy szükséges legyen a religiónak tudományát megtanulni, minden legalacsonyabb gyermeknek is, a tagadhatatlan, mivel ettől az mind világi, mind örökké való boldogsága függ. A világi azért, hogy kicsi korától megtanulja és gyökeret verjen belé, hogy a rosszat nem a világi hatalmasságoktól szabott büntetés félelmétől, hanem azért kerülje, hogy magában rossz és az isteni felségnek nem tetszik, másként (példák bizonyítása szerént), ha nagyot nő, csak az olyan rosszat fogja elkerülni, melynek büntetésétől rajta kapása után félhet. Az örökké való boldogsága pedig ennek megtanulásától, hogy függjön, nincsen miért bővebben megmagyarázzam. Ezen tudománynak megtanulása mindenütt, de hogy főként Erdélybe(n) az ifjúságnak szívébe gyökeret verjen, felelte szükséges, mert amint az arany a tűzbe próbáltatik meg, úgy Erdélybe(n) a hit dolga az ellenkező vallások ellenkező példáival próbakőre tétetik, eszet a példák világossá tészik. Tanulta a gyermek nevedékeny korában, hogy néki az anyaszentegyháztól rendeltetett napokon böjtelni kell, vasárnap és ünnepnap misét kellett hallgatni, vétkei a papnak számszerint meg kell gyónni, de lát szomszéd atyafiatól más ellenkező példát és a sokszor más tanácsot is hall, tehát szükséges, hogy ő vallása cikkelyeiről úgy meg legyen győződve, és annyira tanulva, hogy meg ne tántorodgyék. Egy más országba, hol mind egyaránsu(?) religióbéli emberek vadnak, és ahol ellenkező példák nincsenek, s az hittől való elszakadástól nincsen mit félni, ha a nevedékeny ifjúság oly szorgalmatosan az hit ágazattyjaira nem taníttatik is, nem olyan nagy káros, mint a mi országunkban, mivel az alkalmazosság csinálja leginkább rossz embert.

Ezen nagy szükséget főként itt Erdélyben az hit ágazattyainak megtanulásában s benne meggyökerezésiben látván tehát, méltó hogy teljes igyekezettel azon legyünk, hogy minden falusi és városi alacsonyabb ifjúság eztet esze s értelme szerint megtanulja.

Ezen kisded ifjúságnak tanítását ahol szerzetes papok vannak, úgymint Be(sztercén), Medgyesen, Fejérvárt, Kolosvárt, Szebenbe(n), Brassóba(n), Csíksomlyón, Désen, Esztelken, Fogarasba(n), Hunyadon, Széken, Tordán, Marosvásárhelyt, Mikházán, Kőhalomba(n), Segesvárt, Szamosújvárt, Szászsebesen, Szászvároson, Szárhegyen, Torockón, Enyeden, Ecseden, Kantába(n), Alvincen, Déván, Körösbányán bízám tanítását reájok ahol egy különös, az alább leírandó directortól, a püspök őexcellentiája és provinciális hírvél ki- rendelendő szerzetes személyek által taníttatnának. Másutt pedig ahol csupán plébániák vadnak, az kántor által, aki egyszermind iskolamester volna.

Ezen ifjúságot azzal kellene leginkább az iskolába szoktatni, hogy az atyái a gyermekeknek által látnák az hasznát, mert azután magok fognák a gyermekeket kedvek ellen is iskolába járítani. Ezen iskolákat mikor folytatni lehetne, a mesternek azon kellene igyekezni, hogy ebéd előtt az iskola elein egy igen rövid reggeli imádságot mondana el velek, hogy a reggeli imádsághoz szoknának. Iskola után velek együtt templomba menvén, hogy az isteni szolgálat gyakorlását vegyék bé, úgy dél után, az iskola végén egy kis estvéli imádságot mondana el vélek, hogy ahhoz is hozzá szokjanak.

Minden vasárnap délután a plébános a régi jó szokás szerint cathecesiset tégyen, ahová az ifjúság ahol vagyon, zászló alatt processio formán jelenjék meg a cathecesisre, a cathecesis végén az élémondát cikkelyekről a vecsernye előtt exament tévén. Vecsernye után pedig az ifiak egyet rendre maga házához vivén tanítsa a szent gyónás sacramentumára.

Azon iskolamesterek, kiket fellyebb nevezék, a falusi és városi alacsonyabb ifjúságot taníthatják írni s olvasni. Ezeknek tanulása igen hasznos lészen a legalacsonyabb ifjúságnak is, mind magokra, mind urakra nézve. Magukra nézve, mivel királyi, ország s vármege parancsolatjait maguk olvashatják, s azoknak inkább hisznek, házi gazdaságukban, adóban elé adandó jedzéseket maguknak megteszik, és olyan többek, uruknak felette hasznosak, mivel közzetek alkalmasok, jobb emberek lévén, udvari tiszt hivatalt kisebb jószágokba viselhetnek.

Emellett ezen iskolamesterek az ilyen közönséges ifjúságot az aritmetikában legalább a numerátióig taníthatják, a paraszt és alacsonyabb embernek elég ez. Ha a számot ismeri, és azt le tudja írni, mivel közülek igen kevés ember vagyok, aki sok pénzzel bajlódjék, ezen speciést a falusi mester is könnyen eleibe tudja adni, és az ifjúság is, ha eztet megtanulta, nehezebben felejtí el. Akinek többre vagyok szüksége, bizonyosan feljebb iskolába fog menni.

Gondolatom szerint ezen ifjúság kezébe három kis könyvecskét kellene adni: az egyik ABC silabizáció és olvasás módgyát mutatná, hogy pedig midőn az ifjúság az olvasást gyakorolja, az olvasásban is valami moralitást tanuljon. Jó volna ezen kis tanító könyvecske után Szentírásból egynehány ifjúsághoz alkalmaztatott históriácskát kiszedni, és utána feltenni, hogy abból micsoda tanulást lehetne kivenni. Eddig az ilyen tanuló könyvecske után volt téve a Miatyánk, Üdvézlés, Híszek egy Isten, Tízparancsolat, Anyaszent-egyház parancsolatai, de vélekedésem szerint ezeket kicsinységektől fogva az atyáknak kelletek az gyermekkel imádkozni, vagy pedig az iskolában imádság által tanulja meg az ifjúság. Amit pedig valaki memoriter megtanul, a nem olvasásnak objektuma, tehát ennek utána az ABC silabizáció és olvasás tanítása után olyanokat, az előbbi feltétel szerint kellene hozzája ragasztani, ami mind az olvasásnak objectuma volna, mind pedig az ifjúság is valami noralitást is belőle tanulna.

A másik kis könyvecskének kellene lenni a Cathecesisnek. Mind pedig ezen könyvnek, mind az elsőnek kellene készítetteti püspökünk őexcellentiájától kirendeltetett különös személyek által, akiknek azon kellene leginkább vigyázni, hogy a különböző religiók ellen semmi se legyen ugyan a könyvecskébe, mindazonáltal a versengésbe levő religiónak cikkelyei a legfundamentumosabban legyenek az ifjúság tanulására kitéve, hogy azon igazságok gyermekseégektől fogva szívekbe gyükerezve légyen(ek).

Az harmadik könyvecske gondolatom szerint igen jó volna, ahol cathecesis módgya szerint kérdésre és feleletre ki volna téve, rövideden minden embernek kötelessége Istenéhez, szüleihöz, felebarátyához, királyához, urához, előljárójához, hazájához stb.

Ezen három könyvecskét a közönség költségeivel kelletnék nyomtatni, és minden plébániákon a sokaság szerént kelletnék osztatni, akik azután ezeket eladva, a tett költségeket visszafótolnák.

Ezen feltett vélekedéseim szerint, ha a parancsolatok kimennének is, de ha azok végben nem vitetnének, az úgynevezett triviális iskoláknak és feltett tanításnak és tanulásnak semmi hasznát a közönség és catholica religio nem venné.

Valójában nagy volt az igyekezet, hogy a Nationális Iskolákba tett nevelések véghez menyenek. Minden esztendőben az úgynevezett tétetett és fizethetett Scholarum Normalum directora minden iskolákat megjárta, és ami hiba találtatott, aztat a felsőbbségnek igazítás végett, amelyeket maga meg nem igazíthatott, megjelentette. Tehát valósággal szükségesnek tartanám, hogy ezen felállítandó triviális magyar iskoláknak is az országban egy különös director rendeltetnék, aki minden iskolákat megjárna, ha valami hibák volnának, megigazítaná, amelyeket pedig meg nem tudna igazítani, a Catholikus Statusnak, vagy a Catholica Comissionának igazítás végett feladná.

Hanem ha ezen vélekedésemet megfontolom, sok ellenkező dolog látok benne. A triviális iskolák dolga olyan, amelynek kötelessége nagyobb részin fekszik a papi renden, amely rend, ha a maga kötelességit nem teljesíti, aztat szükségképpen a püspöknek (lehúзва) dioecesanusnak<sup>138</sup> kelletik megigazítani, tehát, hogy mind a directorra tétendő költség elkerültessék, aki főként, ha tekintetből való ember volna, úgyis minden iskolákat megvizsgálni nem érkezének. Ha pedig alacsony ember volna, keveset hajtának reája, mind pedig a papi renddel netalán származhatandó collisio elmaradgyon, ezen következő felállítandó módot gondolnám legjobbnak lenni.

Úgy tudom, a minapi catholicusak confluxussába<sup>139</sup> végeztetett, hogy minden nagyobb helységnek, vagy legalább archidiakonusságnak curátora légyen a világiak közül, aki a hozzá tartozandó eccle-

---

<sup>138</sup> dioecesis – egyházmegye, dioecesanus – egyházmegyei ember

<sup>139</sup> gyülekezet



siáknak pénzeit, bajait igazítsa, s ha maga nem igazíthatná, vagy Catholicus Statusnak, vagy Catholica Comissionának igazítás végett megjelentsé. Ezen curátor lehetne egyszermind az Archi-Diaconátusban<sup>140</sup> található triviális iskoláknak directora. Úgy tartom, a jó rendtartás azt hozza magával, hogy az Archi-Diacónus esztendőben legalább egyszer alatta való Paróchusait visistállya, akkor tudtára adván a Curátornak, ketten mehetnek. Az Archi-Diacónus<sup>141</sup> maga hivatalját folytatván, azonban a Curátor néki kiadandó instructio szerént meg fogja aztat nézni, valjon az iskolamesterek a maguk kötelességeket folytatják-é? Ami hibákat találna, ha meg lehetne igazítani, az archi-diakónussal egyetértve megigazítanak, ha pedig igazítani nem lehetne, az egész visitációról felküldendő protocollum alkalmosságával az iskolamester hibáját a Curator a Catholicus Statusnak, a Parochus neglectussát pedig az archi-diakónus maga különös protocollumában a dioecesanusnak megjelentené. Ezen főbb superinspectiót és superathendentiát látván a plébánusok és iskolamesterek, s egyszer-kétszer a hibáiktól megdorgáltván a maga előljárójok által, bizonyosan igyekezni fognak maguk kötelességeket véghezvinni.

Itten a főbb kérdés lehetne, miként kellessék ezen tanyító mestereket tartani, vagy inkább nékiek élelmet adni? Miként kellessék tanyításra alkalmas személyeket találni? Miként lehessen az, hogy egy helyben fogatkozás lévén, oda mindgyárt a hozzáértő ember találtassék, vagy inkább deákul mondván, successio magistralum scholarum trivirálium légyen? Ezekről csekély elmélkedésemben két különös cikkely lévén, arra halasztanám, amelynek egyikébe megmutatnám, micsoda fundusból és melyik tanyítót kellessék tartani, a másikba pedig, miként kellessék azt véghezvinni, hogy a catholicusoknál a tanyítóknak hijányosság ne légyen.

Már most mégyek, miként kellessék nevelni a más rendbéli ifjúságot, tudniillik olyant, amelynek nem szükséges mindenféle tudománynak kitanulása.

---

<sup>140</sup> főesperesség

<sup>141</sup> főesperes

Ha jól megvizsgálom az eddig való tanulásnak módgyát, amely mind újabban, mind azelőtt volt, azt legnagyobb hibának találom, hogy az ifjúságnak tanulásra kívántató könyvei mind úgy voltak készülve, hogy midőn a gyermek deák nyelvet akarta tanulni, aztat valósággal deák nyelven tanulta, azért mind maga a tanulás, mind a vehiculum<sup>142</sup> a deák nyelv volt, és ezért *ignotum per ignotum*.<sup>143</sup>

De e még semmise volt, hanem a gyermeknek s ifjúnak kellett cathecesis, minden classisban külömbféle historiákat, ugmint *Monarchia Assirica, Persica, Graeca, Romana, Historia Hungariae, Germaniae, Historia Ecclesiastica* és több ilyenféle történeteket tanulni. Ezen könyvek az ifjúnak mind deák nyelven adattak a kezibe, olyan nyelven, amelyet akkor tanult, s valósággal lehetetlen volt, hogy azon tanuló nyelven az ifjú ezen tudományokat megtanulja.

Csekély vélekedésem szerint, mindenekelőtt ezen feltett célokat kifejezném, miként kellessék az olyan ifjúságot nevelni, amelynek minden tudományra szüksége nincsen, elkerülhetetlen szükségesnek látom lenni, hogy ezen iskolákban kívántató tanításnak módgyát megmagyarázzam.

Aztat tehát állítam előbbszer, hogy az ilyen ifjúságnak igen jó, ha a deák nyelvet megtanulja, ennek az életmódgyában sok hasznát veszi, mivel régi törvényeink, donátióink még eddig a stílus<sup>144</sup> is törvényes székeken deákul folynak, ezen nyelven vadnak hazánknak historiai többnyire, de a mi religiónkon az isteni szolgálat is deák nyelven mégyen. Még eddig az uralkodóház a magyar nyelvünket nem gyakorolván, a parancsolatok onnét is deákul gyűnnek, tehát mind ezeknek megértésire, aki a felsőbb tudományokba is nem akarja magát gyakorolni, de mégis ha a deák nyelvet megtanulja, igen hasznos.

Azt állítom másodszer, hogy akár deák, akár német, akár francia nyelvnek megtanulására nem kívántatik hat-hét esztendő. Hanem az

---

<sup>142</sup> segédeszköz

<sup>143</sup> Az *ignotum per ignotum* kifejezés annak a gyakorlatnak a lehetetlen voltára utal, amely egy ismeretlen tananyagot ismeretlen nyelven próbál elsajátíttatni (*ismeretlen az ismeretlen által*).

<sup>144</sup> itt a jelentése: írásmód

alatt az idő alatt, amely alatt az ifjú a deák nyelvet tanulja, valamint eddig, de más módon, szükséges, hogy egyéb tudományokba is magát gyakorolja, úgymint a régi, közép idejű, és mostani históriákban, geográfiában és mindenféle könyveknek ismertségében, az aritmetikának mindenféle speciesiben, a természet, főként hazabeli ajándékinak megtanulásában, és a többi...

Azt állítom harmadszor, hogy nagyon különböztetni kell a deák nyelvnek megtanulását egyéb tudományoknak megtanulásától, azt a példa világosabbá teszi. Gyermekkoromban a Szentírásból való históriákat meg akarták velem tanulatni, ottan kérdésre, s feleletre ki volt a história téve. Iskolából kimenetelem alkalmatosságával leckéül adták, hogy délutánig megtanuljam. Szóról szóra megtanultam, délutánig nagy bajjal azt elémondattam, de egy hónap múlva az egész tanult Szentírás Históriakból semmit se tudtam, mert amit szóról szóra tanultam, azt nem értettem. Eszerint a Petrus Canisius<sup>145</sup> deák könyvből megtanultam a Cathecésist szóru szóra, de actibus fidei Spei Charitatis s egy hónap múlva semmit sem tudtam belőle, hacsak a mesterem magyarul meg nem fejtette. Minek tehát nékem egy olyan könyv előmbe adassék, amelyet még nékem meg kell magyarázni, úgy is a könyvnek gyermek kezébe debet esse adjumentum memoriae.<sup>146</sup> Innét világosan következik, hogy amit a deák nyelv mellett más tudományokba tanulak, azt olyan nyelven tanuljam, amelyet jól tudok, mert úgy mindgyárt meg fogad, és későbbre is felejttem el.

De itten az az ellenvetés lehet, hogy tudniillik, midőn a gyermek históriát, aritmetikát, cathecésist és ilyen többeket deák nyelven tanul, akkor a deák nyelvben magát gyakorolja. Ha a gyermek a deák nyelvben akarja magát gyakorolni, vegyen kezében Fabulas Faedri Cornelium Nepotem<sup>147</sup> és több ilyeneket, mert ebből mind a régi

<sup>145</sup> Canisius Szent Péter (1521–1597) jezsuita szerzetes és egyháztanító, Jósika itt valószínűleg az először 1556-ban megjelent *Catechismus minor* című munkájára utal.

<sup>146</sup> az emlékezet segítsége kell legyen

<sup>147</sup> Phaedrus meséi és Cornelius Nepos *De viris illustribus* című történeti művének kivonatai a mai napig a legnépszerűbb gyakorlószövegeknek számítanak a kezdő latinisták körében.

könyveket lehet ismerni, mind a deák nyelvben fogja magát gyakorolni. Azt gondolom, hogy ezeket közönséges princípiumnak lehet venni, Sicut ignotum per ignotum, euri non potest.

Úgy amíg a deák nyelvet jól meg nem tanulja az ifjúság, azon a nyelven semmiféle tudományt nem tanulhat. Innét volt mindeddig az a panasz, hogy a gyermek 14 esztendő koráig semmit egyebet deák nyelvénél nem tanult, de valósággal, ha jól megfontolom, és a régi tanulásomra visszatérek, sok nevetséges dolgot látok benne. Elértem a poesist, ottan akármely nyelvnek a remek munkája fordul elé. Amint egy rajzoló, s képet legjobban akkor rajzol, midőn a természetet úgy lefesti, hogy a néző azt képzei magában, hogy a természetnek valóságát látja, úgy egy versszerző akkor ír jó verseket, midőn a történt vagy elé forduló dolgot úgy versiben foglalja, hogy az olvasója azon verseknek a történt dolgokat maga elé képzei. Már én poétai koromban sem a természetről, sem a történt dolgokról, úgy a többiről is vagy semmit, vagy igen keveset tudhattam, mivel amit eddig tanultam, mind deákul tanultam, amelyik nyelvet akkor tanultam. Csudálkozásra méltó dolog az, hogy mű egyedül magyarak nem követjük a már megvilágosodott nemzeteknek példáit, akik mindenféle tudományoknak könyveit maguk nyelveken írják, és azon tanulják. Meglehet ugyan, hogy deákul olyan jól beszélni nem tudnak, mint mi, de írni tudnak úgy, ha nem jobban, és a tudományokban is mélyebben belé merültek. Úgyhogy mű legmélységebb tudományokban az ő könyveit francia s anglus nyelvről deákra fordítjuk, úgymint a mathésisben La Caillec<sup>148</sup> franciából deákba, az astronomiába Laland,<sup>149</sup> a Calculus Differentiális infinitesima-lisba két Bernouille,<sup>150</sup> és több ilyenek...

---

<sup>148</sup> Nicolas Louis de La Caille (1713–1762) francia csillagász, *Leçons élémentaires de Mathématiques* című 1741-es munkája számos kiadást megért.

<sup>149</sup> Jérôme Lalande (1732–1807) francia csillagász, számos asztronómiai tárgyú mű szerzője.

<sup>150</sup> Jakob (1654–1705) és Johann (1667–1748) Bernoulli svájci matematikus testvérpár, akik egyéb eredményeik között átdolgozták a Leibnitz-féle infinitezimális számítást is.

Ha tehát másoknak is úgy tetszik, nem nevezem én az iskolákat deák iskoláknak, hanem csak iskoláknak, amelyekbe deák, görög nyelveket is tanulhasson az ifjúság, amelynek tanulása legalább annyira szükséges az ifjúságnak, hogy dictionarium segítségével a régi authorokat megérthesse, mivel az a legokosabb tanulás, ahol valaki akármit fundamentumból és eredetiből tanul. Ezen könyvek eredetei és fundamentumai minden könyvnek, ezen nyelven nevezetnek minden tudományok és a tudományoknak, messzeségeknek jelesebb részei. Ezek mellett tanulhat német és más idegen nyelveket, ha a tanításnak fundussa annyira ér, hogy tanítókat lehessen ezekre fizetni. Ezekből, amit eddig egynéhány szakaszba állíték, magától gyűnek ki a következők:

- a, Hogy tudniillik az erdélyi catholikus iskolákba igen hasznos, ha különféle nyelvek taníttatnak, de mivel nem minden ifjú készül a nagyobb tudományokra, a kisebb tanuló helyeken nem kívántatik, hogy minden nyelven tanító légyen.
- b, Hogy ezen nyelveknek megtanulása a született nyelven mennyen véghez, azaz a magyar nyelven. Ha én egy németet meg akarok franciául tanítani, és néki francia grammatikát készíteni, annak titulusát, silabizációnak, olvasásnak módját, declinációnak, compositionnak reguláit bizonyosan nem fogom francia nyelven írni, hanem német nyelven. Úgyszintén, ha én egy magyar ifjat deákul akarok megtanítani, grammatikának titulusát, declinációnak, conjugációnak és compositionnak reguláit nem kellettik deák nyelven, hanem magyar nyelven írnom. Eszerint lehet a többi nyelvekről is szólani, amelyekre mind magyar nyelven kellene grammatikákat készíteni.
- c, Nyilván következik, hogy az egyéb tudományokat az ifjúságnak magyar nyelven kellettik tanulni. Ha azt kívánnya a közönség, hogy annyi esztendőig a deák nyelven kívül valamit tanuljon, ezért az ilyen tudományokra szükséges könyveket mind magyar nyelven kellene készíteni. Ha egyszer az ifjúság annyira gyün, hogy a deák nyelvet magáévé teszi, és aztat meg fogja érteni, mint a magyar nyelvet, akkor a tudományokat is lehet nékie azon megtanult nyelven tanulni. Amint fentebb említém, ha egy mester egy német ifjút franciául akar

megtanítani, a nyelvnek reguláit németül adja eleibe, de ha ugyanezen mester geográfiára akarja tanítani a gyermeket, vagy históriára, azt bizonyosan németül tanítja. Mert meglehet ugyan, hogy a francia nyelvet hamarébb megtanulja a gyermek, de bizonyos, hogy a históriából, geográfiából semmit sem fog tanulni. De ha egyszer az ifjú a francia nyelvet magáévá teszi és úgy megtanulja, mint a németet, a legnagyobb tudományokat, úgymint az Astronomiát, kalkulust tanulhattya francia nyelven és talán a francia nyelvet éppen azért tanulta meg ezen ifjú, hogy a tudománynak könyvei ezen vadnak. Ezen példát, ha a deák nyelv tanulására applicáljuk, arról is éppen így lehet beszélteni.

- d, Következik világosan az is, hogy mivel eddig a tanító könyvek mind deák nyelven voltak kiadva, tehát mennél hamarébb mind a deák, görög, s mind más idegen nyelveknek grammaticáját, reguláit magyar nyelven kellene kiadni. Nemkülönben minden classisban tanítandó tudományokról való könyveket, addig az iskoláig, amíg az ifjúság jól meg nem tanul deákul, és a nyelvet magáénak teszi.
- e, Ebből ez a főbb jó származna, hogy ha a német, vagy az olá ifjú iskoláinkba tanulna, abból egészen magyar lenne, mivel a magyar nyelvnek tökéletes tudása nélkül semmiféle nyelvnek vagy tudománynak tanulása útját nem látná.

Ezeket előre bocsátván, hogy tudniillik az iskolákban az ifjúságnak a nyelveket és a különbféle tudományokat kelleik megtanulni, és azokat, amíg deákul jól nem tud, magyar nyelven tanulni, már most arról beszélek, hogy micsoda renden és milyen könyvekkel kellessék aztat megtanulni.

Hogy ebbe gondolataimat jobban megmagyarázhassam, az iskolákat négy részre osztom:

- a, A kicsiny iskolákra, latinul Scholas Triviales, ahol az ifjúság írni, olvasni stb. tanul, amint bővebben felyül megmagyaráztam.

- b, Az alsóbb iskolákra, az újabb rendelkezések szerint a deák iskolákra készítetett vala az ifjúság a Normális Iskolákba, ahol declinatiót, comparatiót, conjugatiót tanult és így gyütt által a deák iskolákba, ad Infimam Grammatices Classem.<sup>151</sup> Mivel pedig az én gondolatom szerént, amelyik gyermek egyszer a triviális iskoláit jól elvégzi, az alsóbb iskolákba bé vétethetik, tehát tanulásának első esztendeiben a magyar nyelv vehiculával megtanulhattya a declinatio, comparatio, conjugatio, és egy keveset componálni, a görög nyelvből pedig egyedül a declinatio. Ha pedig valami idegen nyelvet még akarna tanulni, aztat is lehetne úgy folytatni, mint a deák nyelvet.

Tanulásának második esztendeiben a deák nyelvben tanulná az ifjú aztat, amit most tanul in infima Grammatices Classe, és a görög nyelvben a comparatio.

Harmadik esztendőbe amit most tanul in media Grammatices Classe és a görög nyelvben a conjugatiót.

Negyedik esztendőbe tanulná, amit most tanul in Suprema Grammatices Classe,<sup>152</sup> a görög nyelvbe pedig bizonyos auctor dictionariumnak segítségével. Görögből bizonyos napokon az ifjúság rendre görögből magyarra fordítana. A görög nyelvben nem tartanám szükségesnek, hogy az ifjúság componálni, vagy verseket csinálni tanuljon, mivel arra soha szüksége nem léssen, se hogy ezen a nyelven beszéljen. Csak azon kelletik igyekezni, hogy a könyveket érthesse, s ezért ezen könyveknek magyarázatját tanulásának több esztendeiben is folytathattya. És így eszerént az ifjúság az alsóbb iskolákat négy esztendőnek folyása alatt elvégezheti.

- c, Az középsőbb iskolába mégyen az ifjú, minekutánna a feljebb megírt négy esztendőt kitanulja, akkor már a deák nyelvet megtanulván és megértvén, tanulásának hasznát készek venni, már azon nyelven munkákat csinál. De talán ennekutánna

---

<sup>151</sup> a legelső grammaticai osztályhoz

<sup>152</sup> a legfelső grammaticai osztályban

ezen munkák ne csak a deák, hanem magyar nyelven is gyakoroltassanak. A deák nyelvet négy éven át tanulta, de a magyar nyelvet már tudta, aztat az anyatejével már szopván. Ezért, amely munkákat deák nyelven készít, azokat magyar nyelven is szintűgy, de még talán inkább gyakorolja, és amind a deák nyelvnek, úgy a magyarnak is szépségét kikeresse, s tulajdonává tegye. Ezen középsőbb iskolákat két esztendőök alatt el lehet végezni, tudniillik poesist és rethoricát.

- d, Az ifjú elvégezvén a középső iskolákat, mégyen a felsőbb iskolákba, hanem ezekről akkor szólak, midőn azon ifjúságról beszélek, amelynek szükséges minden tudományokba magát gyakorolni. Ezekben az iskolákban külömbféle könyveket kellenék az ifjúságnak a régiekből a kezébe adni. Hanem melyek legyenek ezek, aztat nékem egyedül bajos meghatároznom. Hanem csekély vélekedésem volna, hogy olyan authorokat kellene velek olvastatni, amelyből nem csak a deák nyelvet, hanem magukat a dolgokat és valóságot tanulnának. Tudniillik a régi Geográfiát, Római históriát, görög és más régi históriákat, Szentírás históriáit, római régiségeket, Mithológiát, Naturális históriát és ilyen többet.

Csekély vélekedésem szerint egy jó tanítónak azon kellek igyekezni, nemhogy a gyermekeket, főként a középiskolákban szóról szóra való megtanulással terhelje, hanem már midőn egyszer főként poesistra s rethoricára gyün, a könyvek olvasásához szoktassa. Ha egyszer egy tanító eztet a tanulójától megnyeri, hogy a könyv olvasásához szokik, aztat szereti, akkor abban az ifjában minden jót megnyert.

Ezen iskolák tanítójának tíz hónap igen sok idő arra, hogy minden héten négy napot ebédelőtt s délután a regulákat magyarázza, erre igen kevés idő kívántatik. Penumokat pedig, vagy amint híják, occupációkat adni iskola idején, főként sokszor, csak a tanító restsége. A penumokat az ifjú odahaza dolgozza ki, hanem ezen közepes iskola tanítójának azon kellek igyekezni, hogy a tanítványaival a könyveket ismertesse meg.



Nekem is volt valaha szerencsém Magyarországon a jezsuiták között [...] poesist és rethoricát tanítani. A székesfehérvári szerzetes házat híres P. Várasi fundálván a több jó, s hasznos fundatioi között az is volt, hogy minden tanítónak maga külön kis bibliothecája volt, amely bibliothecában minden régi deák, s görög classicus authorok megvoltak. De arra is volt egy kicsin fundatio, hogy ha valami érdemes könyv kigyúve, mindenik tanítónak a maga fakkjába az a könyv megvétetessék. Két első holnapban az ifjúságnak a regulákat megmagyaráztam, s azokhoz való exercitiumokat<sup>153</sup> midőn hazamentek, adtam. Karácsony eltelvén, az iskolában declináltam, hogy se a poéták, se a rhetorok már nem gyermekek, hogy szóról szóra valamit megtanuljanak, és azért már ennek utánna semmi leckét nem fognak tanulni, hanem olvasni fognak könyveket, s azokkal ismerkedni. Annak utánna tehát délután sohase volt egyéb praetensio,<sup>154</sup> hanem egy könyvet elévettem, például Sallustius, ennek rövideden objectumát, szépségét, idejit, az akkori római res-publicának systémáját megmagyaráztam. Annak utánna a könyvolvasáshoz fogván, megmutattam mit kellessék olvasásában observálni,<sup>155</sup> s belőle mit tanulni. Midőn az iskola végéig folytattam volna olvasását, akkor megkérdeztem, melyiknek volna kedve az ifiak közül azon könyvet tovább olvasni. Majd az egész iskola kérte. Bizonyos időre reversalis mellett egyiknek adtam oda a könyvet, hogy amidőn visszahozza aztat, nékem megmagyarázza, s megígértem, hogy rendre mindeniknek odaadom. Így rendre vettem minden classicus authorokat, haza historiáit. Némelyeken az iskolába több, másokon kevesebb napokat töltöttünk. Már nyárra kelve annyira jutottam, hogy kis bibliothecámba egy könyv sem volt. Elegendő könyvem nem lévén, a szállásomon öten-hatan egybegyűlvén s úgy együtt olvastak. Nyárba recreatio napokon, mind iskola napján az egész ifjúság víratkor, négy óraker a szerzetes ház kapuja előtt volt. Velek együtt kimenvén, s a pásitan leülvén, az ifiak rendre úgy beszéltek

---

<sup>153</sup> exercitium – gyakorlat

<sup>154</sup> praetensio – követelés

<sup>155</sup> observari – észrevesz, megvizsgál

elé, hogy ki-ki a maga könyviből mit olvasott. Szintügy kérvén egyik a másikat, hogy nékiek adott könyvet elolvassa, hogy aki még el nem olvasta, az is elolvashassa. A tanítónak csak azon kell igyekezni, hogy a tudományoknak valóságát, hasznát, szépségét megismertesse az ifjúval és nem kell félni azután, mert maga önként fogja magát gyakorolni, főként, ha a tanító megmutatja, miként kellessék magát az ifjúnak gyakorolni.

Megvallom, nagy bajom volt a vén jezsuitáktól, akik azt állították, hogy ha az ifjú leckét nem tanul, semmit sem tanul. Aztat kérdezvén tőlem: ubi est exercitium memoriae? De azután azt is megmutattam, hogy abba is elég exercitiumok volt, midőn nem csak a Poéták, de a Rhetorok is, akik előbbeni esztendőben elmúlatták, az egész Geográphiát megtanulták. Ha egyszer a memoriát kell exerciceálni, az ifjú olyant tanuljon memoriter, aminek egész életében hasznát veszi, a regulákat, amint tanulja, úgy el is felejtí.

Már most az a kérdés jön elő, hogy miféle könyveket kellenék ezen alsóbb és középső iskolákban az ifjúságnak kezében adni.

Eddig voltak *Emanuelis Alvari Institutiones Grammaticae*<sup>156</sup> In hoc libro nec ordo debitus praeceptionum, nec perspicuitas viget, azaz egy olyan tanító könyvnek olyannak kellene lenni, amelybe a regulák olyan rendbe legyenek, hogy egyik a másikból folyjon, mert úgy az ifjú gondolkodása módgya a rendbe szokik. Aki a mathe-sisba a több tudományok mellett nem erős, ilyen könyvet bajosan ír. Az ilyen könyvbe, ha ki nem teszi is nevit, de theorémát, s propositionot kell elébb feltenni, abból hogy gyűjjenek egyebek, amik belőle folyók, mind Colorráliumak, amik hozzá tartozandók, mind scholiumak. Amellett szükséges, hogy mindezek világosak legyenek, és könnyű értelműek. Mind a kettő pedig ezen könyvben nagyon hibázik, főként azért, hogy olyan nyelven vagyon írva, melyet az ifjú akkor tanul, adeoque ignotum per ignotum, amint feljebb írák.

---

<sup>156</sup> Manuel Álvares (1526–1582) jezsuita szerzetes *Grammaticae institutiones* című munkája 1572-ben jelent meg először.

*Juventii Candidatus*<sup>157</sup> ~~ha magyarul volna~~ (ez az eredetiben át-húzva) ez a könyv csekély gondolatom szerint igen jó, hanem csak a soluta orationak regulait tanítja, az estaeticája pedig különös. *Battoux*<sup>158</sup> s még több franciák utána s még inkább belőle is írtak sokat.

Az a könyv, amely *Soarius*<sup>159</sup> nevét viseli, Vagennenek explanatiójából<sup>160</sup> áll, amelybe még a poesisnek definiója se található. A tanítónak pedig és a tanító könyvnek azon legfőképpen kellene igyekezni, hogy mindenféle verseknek természetit és szépségit a tanuló eleibe adgya, mert minekutánna aztat által fogja látni, ha hajlandósága vagyon, magától fog verscsinálásba belé kapni, ha pedig a nem lenne, legalább a verseknek szépségiről vagy rosszaságáról itéletet fog tenni. A rajzolásba, ha valakinek magának a képírásra kedve nincsen, elég az, ha ítéletet tud tenni róla, miben álljon a képírásnak mestersége, mert a jó s rossz képírás között ítéletet térszen, a rosszakat félbe hadgya, s csak a jókat szerzi meg magának. Úgy lehet a poesisről is elmélkedni, de hogy lehessen, ahhoz egy ifjúnak arról így gondolkodni, midőn még arra való könyve sincsen, amely őtet erre vezesse.

*Sex opuscula Historica*<sup>161</sup> – Ezeknek hibáit hosszú volna leírni, a legnagyobb az, hogy deákul vadnak leírva, és az ifjú még deákul nem tudván, semmit nem tanul belőle.

Az ifjúságnak eddig volt rossz tanyítását és könyveit, amelyekből semmi vagy kevés haszonnal tanult, által látván nagyon szükségesnek látnám, hogy a tanításnak módgya a feljebb írt mód szerint megigazíttassék, a könyvek pedig a tanuláshoz, ahhoz képest készíttessenek. A könyveknek az alsóbb és középsőbb iskolákra következőket szükségesnek látnám készíttetni:

<sup>157</sup> Joseph de Jouvancy (Josephus Juventius, 1643–1719) jezsuita filológus, költő és tanító *Candidatus rhetoricae* című művére utal a szerző.

<sup>158</sup> Charles Batteux (1713–1780) francia filozófus, esztétikai tárgyú írások szerzője.

<sup>159</sup> Cyprianus Soarius (Soarez) portugál jezsuita, 1560 táján írott szónoklattani munkája (*De arte rhetorica libri tres*) széleskörben ismert volt.

<sup>160</sup> explanatio – magyarázat

<sup>161</sup> „Hat történelmi kis munka”

- a, Deák kisebb grammatica, magyar nyelven, két első esztendő-re való.
- b, Deák nagyobb grammatica, magyar nyelven, két második esztendőre való.
- c, Magyarul magyar kisebb grammatica, két első évre való.
- d, Magyarul Magyar nagyobb grammatica, két második esztendőre való. Ezen könyv készítették most Gyarmathi uram, Hunyad vármegyei doctor által, amelynek megvallom, még eddig párját nem láttam.
- e, Kisebb keresztényi katekizmus magyarul, amely bővebben magyarázza azokat a hit ágazatit, amelyeket a gyermek a tri-viális iskolákba tanult, két első esztendőre.
- f, Nagyobb keresztényi katekizmus magyarul, ahol a felsőbb hitnek ágazattjai, példákkal együtt a szentírásból adattatnak elő, két második esztendőre.
- g, Cathecizmus Politikus Minor két első esztendőre.
- h, Cathecizmus Politikus Major két második esztendőre Ez a két katekizmus az ifjúságnak kicsiségektől fogva szívekbe fogja oltani a mi törvényeinknek szentségit, hogy még kicsinységekbe tudják azt tisztelni, és ennek úgy kellenék készítteteni, hogy a gyermekeknek értelméhez legyen mérsékelve és hazájukhoz, királyukhoz, előljárójukhoz különös tisztelet és szeretet oltassék beléjük.
- i, Institutiones Arithmeticae, magyarul két első esztendőre, a több esztendőkre ezeket repetálván, minden esztendőbe melléje adhattya a tanító lassan-lassan, *Fractiones Simples decimales quatuor species Algebrae et initia planimetriae*
- k, Görög grammatica, amely már meg vagon.
- l, Magyar Chrestomatia, amely igen jó, készen vagon.
- m, Deák Chrestomatia, amelyet aszerint kellene készíteni, amint feljebb Classicus Authoroknak a gyermek s ifjúság kezében való adását feljegyzém. A Görög Grammaticának tanulását úgy kellene felosztani, amint feljebb megírom, midőn a görög

nyelvről szólottam. Magyar és Deák Chrestomátiát lehetne az ifjaknak harmadik és negyedik esztendőben olvasni csak, nem pedig memoriter tanulni.

- n, Historia Biblicae compendium az első s második esztendőre magyarul, amelyet historia helyett tanuljanak, vagy talán magyarul lévén, olvasásból is sok megmarad az elméjekben.
- o, Magyar- és Erdélyországnak historiája magyar nyelven, a második és harmadik esztendőre.
- p, Prosodia és Metrica magyar és deák, az ötödik esztendőre.
- q, Candidatus utriusque eloquentiae Hungaricae et latinae et Stylus [...] Linguae utriusque
- r, Geographia Brevis utriusque orbis ötödik, hatodik esztendőre, ezeket azért teszem ezekre az esztendőkre, hogy mivel az ifjú ekkor kezd az olvasáshoz, az olvasás alkalmatosságával a Geográfiát egy kevésbé praxisba is veszi.

Az ötödik hatodik esztendőre ezért nem tettem semmi Catechesist, mivel már ekkor a tanító, valamint más könyvek olvasására, úgy kisebb controversiás könyveknek olvasásához szoktattya tányítóit, úgymint cardinál Pázmány levelei, praedicátor Alvinczi Péterhez,<sup>162</sup> Molnár János Megtérő református elmékedései, és több ilyenek, ahol az ellenkező cikkelyek bőven meg vannak magyarázva. Egyszóval az ötödik és hatodik iskolába azért tettem oly kevés objectumokat, hogy mind a tanító reá érkezzék, és ideje légyen arra, hogy az ifjakkal a deák és magyar jobb classicusokat megesmértesse, mind a tanulónak, hogy azokat olvassa.

Ezen könyveknek készítése, úgy tartom, nem fog igen nagy bajjal véghez menni. Ennek az iskolai esztendőnek végével, examenek után gyűjjenek egybe, ide Kolozsvárra, eddig tanításból kiment és mostanában jobb tanítók, maguk között tanácskozáván, kiki maguk közül egy-egy könyvet vállaljon fel, amelyet elkészítvén, censura a Senatus literatusoknak /melyet alább leírandok/ censura végett adja által, amelytől is aprobáltván, nyomtatásba bocsáthatnak. A

---

<sup>162</sup> Pázmány Péter: *Alvinci Péter uramhoz írt öt szép levél*. Pozsony, 1609.

nyomtatását azt gondolom, a püspöki Thypographia annál könnyebben magára veszi, kára nem következne belőle, annál inkább, mivel azon könyvek elkelnek, egész Erdély iskoláiba mindenütt egyforma könyvvel taníttatván.

Ezen iskolák, amely helyeken eddig voltak, lehetnének ezután is, úgymint Károly-Fejérvárt, Marosvásárhelyen, Udvarhelyt, Szebenben, Medgyesen. Az egész besztercei fundációt talán jobb volna Medgyesre által vinni. Medgyes az ország közepe lévén, Beszterce pedig az ország végén. A nemesség, aki eddig Besztercére tanulás véget adta gyermekit, leginkább a convictus kedvéért, ezután Kolozsvárt is felállván a convictus, és seminárium, könnyen ide Kolozsvárra adhatták gyermekeiket. A székelyek kedviért lehetne újonnan felállítani a kantai és csíksomlyói iskolákat is, hanem olyan móddal, hogy a professorok a senatus literarius által készíttessenek, az alább megírandó mód szerint, és oda rendeltessenek.

Éppen nem tartanám szerencsésnek, hogy a gymnasiumak(nak) /amint utolsóbb esztendőkre volt/ öt professorai legyenek, mind azért, hogy meg nem érdemli, hogy öt-hat, de legfeljebb az alsóbb iskolákba tíz ifjúért, három-négyszáz forinttal fizetett professor legyen, mind pedig azért, hogy az itten megkímélendő fundatiót, más, hasznosabb helyekre lehessen fordítani. Aki magát minden tudományokba gyakorolni nem akarja, ezen gymnasiumokban elegendő tanúságot vehet.

Hogy legalább egy hely legyen hazánkba, ahol a nemes, papságra menendő ifjúság, akinek tehetsége vagyon, a szüleinek költségeivel, akinek pedig tehetsége nincsen, hanem különleges talentumai vadnak, a közönség költségeivel mindenféle tudományokkal, amennyire a kiszabott költség terjeszkedhetik, és jut, neveltessék, amind a hazának, mind a religionak igen szükséges.

Fellette jó léssen, ha a fejedelem és a Catholikus Status arra vigyáz, hogy a Gymnasiumokba(n) is jól folyjon a tanulás, de ha ottan valami hiba léssen is, az mind az közönségnek, mind a religionak oly nagy kárára nem léssen, mintha a Kolozsvári Akadémiába valami hiba léssen, ez ki fog tetszeni a következő jegyzéseimből:

- a, Igen szükséges, hogy minden iskolákba válogatott professzorok és tanítók tégyenek. De a jók és válogatott professzorok között csak nagyon különbség, tehát ezek közül a legjobbakat oda kell tenni, ahol az ifjúság mind nemességire, mind számára nézve több, ez a hely pedig Kolozsvár, tehát Kolozsvárra kelletik tenni a legjobb és legválogatottabb professzorokat.
- b, Igen szükséges, de ha nem szükséges, legalább hasznos volna, hogy minden Gimnáziumokba mindenféle tudományok, és külső nyelvek is taníttassanak. Mindenütt publica Bibliotheca legyen, de ez lehetetlen, mivel az arra szánt fundus nem elégséges arra, hogy ezeket mindenütt ki lehessen pótolni. De hogy ezek legalább egy helyt legyenek, az elkerülhetetlen szükség, amelynek Kolozsvárat kelletik lenni.
- c, Igen jó volna, ha a professzorokat mindenütt bőven lehetne fizetni, mert ha jól fizetnék, jó emberek lévén, a tanítástól elmenni nem kíváncsoznának. De ha mindenütt bőven fizetődnek, a fundus a bő fizetésre nem jut. Ha tehát jó, a jó professzorokat jól fizetni, azokat legszükségesebb bővebben fizetni, ahol a professzorok a legjobbak, és a tanuló a legtöbb, és ahol a legnagyobb szükség van rá, hogy a tanító ne változzék.
- d, Ezekből nyilván következik, hogy ha Kolozsvárat legjobb tanítók, s professzorok lesznek, akik több esztendőig jó fizetések lévén, jó szívvvel tanítanak, ha itten külső nyelvek, s minden tudományok taníttatnak, bizonyára minden úri, s nemes renden lévő a maga fiát ide fogja iskolába adni, akinek csak tehetsége leszen rá. A Gimnáziumokba(n) csak éppen az az ifjúság marad, amelynek nincsen arra szüksége, hogy minden tudományokba magát gyakorolja. Amely szegény fundációban lévő ifjúnak pedig a Gimnáziumba(n) különös talentuma volna, az olyannal lehet tenni, hogy a nagyobb és bővebb tanulás végett a kolozsvári fundációban által hozattassék, és így valósággal csak a fellebbe említett ifjúság fogja a Gimnáziumokat gyakorolni. Mivel tehát a Gimnáziumokba(n) csak olyan ifjúság maradni fog, amelynek nincsen arra

szüksége, hogy minden tudományokba magát gyakorolja, ha valami hiba léssen a Gymnasiumokba(n), nem olyan kár, mint az Académiába(n), ha valami hiba történik.

Itten tehát Kolozsvárat alkalmatosságot kelletik adni az ifjúságnak, hogy ne csak a magyar, deák, és amint feljebb írák, a görög nyelvet megtanulja, hanem akinek kedve volna reá, más idegen nyelveket is, úgymint németet és franciát megtanulhasson. Ha ezekre a professzorokra fundus juthatna, azonkívül, hogy egy grafidis professzor rendeltessék, hogy az ifjúság magát a rajzolásba gyakorolja, felette szükséges, aki egyszersmind az Architecturának principiumait taníthatná.

Kolozsvárat számosabb lévén és nemesebb az ifjúság, igen jó léssen, ha minden classist külön professzor tanít, úgymint az alsóbb iskolákba négy professzor, és a középsőbe kettő.

Mivel az alsó négy classisba az ifjú leginkább a deák nyelvet tanulja, és görögöt magyarázni igyekezik, igen hasznosnak látnám, hogy egy nembéli ifjúságnak négy évig egy professzora volna, leginkább itten Kolozsvárt. Ha idegeny, tudniillik francia nyelvet, egy ifjú négy tanítótól egymás után tanulná, sokkal bajosabban jutna céljához. Amíg a tanító a tanítványának természetit, talentumát, hajlandóságát megtanulja, idő kelletik arra, egyet kemény szókkal, mást intéssel, harmadikat szép szókkal, negyediket büntetéssel lehet mindenre vinni. Már eddig különböző tanítók lévén minden esztendőben, a tanyítónak minden esztendőben új természeteket kelletett megtanulni. Az én gondolatom szerint pedig első esztendőben a tanító, megismervén az ifjút, egész négy esztendeig aszerént fogja ötöt vezetni. Sok ifjú vagyon, egyik egy, más másféle rossz természetű. Minek utánna a tanító megismeri a tanítványába a rossz természetet, aztat belőle kivenni igyekezik. De az esztendő rövid lévén, célját el nem érheti. Ha pedig az ifjút több esztendeig tanítja, inkább véghezviheti. Úgy is egy jó tanítónak azon kelletik igyekezni, hogy az ifiat nem csak a tudományba, hanem az erkölcsbe is formálja. Igen rossz tanítónak amellet tartom én aztat, aki minden tanítványának különösen nem vigyáz előmenetelére. Ha egy tanító két óráig csak valamit elhabar ottan, és ha órát kitöltötte, már úgy



véli, hogy kötelességeinek eleget tett, az ilyen nem érdemli a professzor nevet, akár micsoda tudós légyen. Hanem néki azon kellett igyekezni, hogy egyről egyre, vagy legalább nagyobb része elé adott tanítását megértse. E szerint a tanító jól fogja tudni, minden tanítványa esztendő végéig meddig ment minden tudományokba, és a jövő esztendőben eszerint fogja őtet vezérelni, ami az elmúlt esztendőbe elmaradott volna, aztat ki fogja pótolni, amit az ifjúság egészen ki nem tanult, tökéletességre fogja vinni.

Amit jól tudtak, aztat csak rövideden fogja velek repetálni, de festivákra is az ifjúság haza menvén a jövő esztendőre, azalatt is adhat nekik egy kicsiny foglalatosságát.

Hogy pedig az alsóbb iskolákba az ifjúságnak négy esztendeig egy professzora légyen, aztat igen könnyen lehet véghezvinni. Aki az idén elementáris classist tanyítat, második esztendőben tanyítsa az első Grammatices classist, harmadikban a másodikat, negyedikben a harmadikat, midőn ezt négy classisig elvégzi, kezdgye ismét újólag, más rendbéli ifjúsággal, és ismét így rendre megyen fel. Ez valósággal magának a tanítónak is könnyebbsége lészen, mivel nem kelletik minden esztendőben új ifjúsággal bajlódni. Ezen professzoroknak úgyis azonos rangúaknak, s fizetéseknek kellettnek lenni. Már a középső iskolákba mind egy professzor maradhat, annál is inkább, hogy már ottan a deák nyelv megtanulása után, az ifjú a deák nyelven professzorokat kezd hallgatni.

A kolozsvári Akadémiákba elvégezvén az ifjú az alsóbb és középső iskolákat, mégyen a felsőbb iskolákra, amely iskolákba kellené nékie tanulni Logikát, és Metafizikát, mathésis pura és adplicátát,<sup>163</sup> Physicát és Oeconómiát, Historia naturalis és Historia universalist. Logikára úgy Mathesisre, amelynek megtanulásában szükséges, hogy az ifjúság legalább annyira menjen, hogy annak segédelmével Physicát jól megérthesse. Könyvek és jók bőven elegendők vadnak kiadva, mégis fájdalommal tapasztaltam: az ide való felsőbb iskolákba az ifjúságnak semmi könyve nincsen, hanem az ifjúság iten scriptákból tanult. Boldog Isten, hát ismét visszamegyünk azok-

---

<sup>163</sup> Tiszta és alkalmazott matematikát.

ra a régi időkre, amelybe úgymond az ifjúság scriptákból tanuljon, és a leírással töméntelen sok üdőt vesztegessen, de főleg hogy Author nélkül valaha valaki Mathesist tanult volna, soha se hallottam, és azért, mivel itten csak praelectiobol tanulják a Mathesist, nem is tudnak semmit belőle.

Ezen nagyobb iskolákba való könyveket, amelyek főként deák nyelven bőven ki vannak nyomtatva, amelyeket a senatus literatius legjobbnak találna, a közönséges költséggel. Ha az ide be való Typographiák elegendők nem volnának a kinyomtatására, mert ha elegendők volnának ide bé nyomtatni, hogy a pénz ki ne mennyen. A legjobb volna a közönséges költséggel venni. Midőn egyszer első kézből sok könyvet vesznek a Typográfustól, fele árán szokta adni, ezen capitálisnak interessit is reá vetvén, hogy a pénz hiába ne heverjen. Az ifjúságnak sokkal olcsóbban, mint egyenként vette lehetne adni, s mégis a pénz interessel együtt visszatérne.

Nagy panasz vagyon itten, hogy a magyar ifjúságnak a Mathesist s Physica tanulására kedve nincsen, és azért nem tudnak semmit is, ámbár a professzor a maga kötelességét véghezvigye. Hanem az én vélekedésem szerint, ha a tanítvány nem tud, annak oka közönségesen a tanító, főként, ha nagyobb része semmit sem tud. Ha a tanító a Mathesistnek szükségit meg nem magyarázza az ifjúságnak, eleibe adgya, hogy hogy addig rendre gondolkozni, rendre dolgozni nem tud, valameddig a Mathesistba előmenetelt nem téssen. Bizonyosan kedvet fog kapni az ifjúság reája, de az ifjúságot nem kellek csak a maga akaratjára bízni, hanem hol szép, hol némelykor erőszakos móddal is unszolni kellek a tanulásra, amint ezt meg fogom magyarázni, midőn arról fogok írni, miként kellessék az ifjúságot a tanulásban segélleni. Historia universalis professzor azon fog igyekezni, hogy a közönséges történetekről egy generalis ideaát átadjon az ifjúságnak, de főképpen, amint a középső iskolákról írák, leghasznosabban fogja cselekedni, ha az ifjúságot a histórikusoknak olvasásához szoktattya. Ezért elvégezvén az iskolában praeter recisioknak óráiban az historiának és cronológiának generális ideaát, ad particularia fog menni, és minden országnak elsőb historicusaival meg fogja az ifjúságot ismertetni. A praelectiók alkalmas-

ságával maga egy historicust elé vészen, és annak olvasásának módgyát meg fogja mutatni, egy szóval, azon kelletik nékie igyekezni, hogy az historicusnak olvasására az ifjúságnak gusztust csináljon, hogy iskoláknak elvégezésével is önnön magoktól, jó szívvel olvasanak, és főképpen gazdaemberek valaha lévén, néki és más időkben légyen mivel gyönyörűséggel tölthessék idejüket. Valósággal eszerint fog lassan lassan világosodni, és excolálódni a nemzet.

A naturális historiát szép dolog volna, főként egy erdélyi ifjúnak tudni, ahol oly ajándékai vadnak a természetnek. De abban bővebben bele ereszkedni felette szükséges volna azoknak, akik kívánnának a bányászi hivatalokra lépni. Ha a költség engedi, felette jó volna a bányászi tudományokra nézve két professzort felállítani, az egyik aki geometriam subterraneam vulgo Mark-Scheider Kunst<sup>164</sup> tudományt tanítaná. Ez a tudomány éppen nem babonaság, mert aki a planimetriát, trigonometriát tudgya, aztat könnyen megtanulja. Az instrumentumok ezeknek aplikatio és és a terminusak csinálnak egy kis különbséget, és észrevettem, hogy a mű erdélyi ifjaink az Erdélyben aplicált Mark Scheidereket igen könnyen utolérnék. A másik professzor taníthatná a naturális historiát, köveknek érceknek nemeit, Chymiát, s több ilyeneket. Ezeknek szükségiről nincsen mit írjak, aztat a sok panaszak bőven megbizonyítják, midőn örökké azon töprenkedünk, hogy külső nemzet országunknak zsírját eszi s mű távul nézzük. De erre igen könnyű a felelet, midőn azt válaszolják, hogy hazánkbéli ahhoz készült emberek nem találtatnak. Csak ahhoz írt fundus mutathassék, amelyről akkor beszélek, midőn meg fogom mutatni, micsoda fundusból kellessék a professzorokat tartani.

Az ifiak elvégezvén a philosophiát, akkor szoktak leginkább magoknak jövődöbéli életnek módgyát választani. Egyik pap léssen és theológára mégyen, a másik világi marad, s a törvényt tanulja, a harmadik talán a bányászi hivatalokra adja magát, az utolsókról rövideden szólottam. A másodikat, tudniillik ami a törvényt illeti, arra elegendő rendelések vadnak, amint tudom, kivéven a Jus Criminálét, amely tudományra még törvényünkhöz alkalmaztatott könyv

---

<sup>164</sup> bányamérnöki tudomány

sincsen, és valósággal meg lehet vallani, hogy ámbár ennek tudásán mindennapi szükség legyen, de mindazonáltal a mai tiszt-viselő emberek között is igen kevés vagyon, aki ezen törvényt fundamentálter tudgya. Ha pedig a dolognak valóságát meggondoljuk, ez fellelte nagy, mert ha nagy dolog az, ha a bírónak tudatlansága mián valaki jószágát elveszti, mennél nagyobb lelkiismeretben járó dolog tehát, ha valaki iteletitől megfosztatik, valósággal ezen nagy dolog megérdemlené, hogy 100 vagy 200 arany premium tétetnék ki a publikumtól, aki törvényünkhöz alkalmaztatott, jó Jus Criminálét csinálna. Az egyik nézné a Jus Criminálénak fundamentumait, hogy megmutatná, és ennek az iskolákba kellenék taníttatni, a másik annak praxisát, hogy minden alsó fórumokon egyaránt folya a Criminális procedura. A felső fórumok megszabadulnának akkor a Criminális Causáknak visszaküldésitől és rabok a hosszas raboskodástól, úgy hogy sokan közülek az hosszas procedura miatt a tömlöcbe hálnak meg, és így a publikum elveszti a célját, akinek ha érdeme szerint meg kellett volna is halni, nem tömlöc árnyékába, hanem másoknak példájára publice kellett volna meghalni. Sokkal nagyobb hiba, ha ártatlanul halt meg, de ebbe a dologba talán igen messze mentem, amely az egész országot illeti, és amelyet el is fog igazítani. Hanem eztet még is melléje teszem, hogy soha egy deputáció annál inkább az egész ország jó Jus Criminálét nem fog csinálni. Hanem arra prémiumát kitévén találkoznak többen bizonyosan, akik benne munkát fognak készíteni. Aztat azután igen jó lészen, ha az ország deputációk által azon munkákat meg fogja vizsgáltatni, és amelyet közülek legjobbnak talál, approbálni, és megjutalmaztatni fogja.

Az harmadik tudományhoz, tudniillik a theologiához, éppen nem szólok, mivel aztat a Felsőges Udvar a diaeceasanusokra bízta, akiknél senki jobban a clérus előmenetelét nem kívánnya, azoknak tanításán igyekezni fognak.

Elvégezvén mind a három rendbéli ifjúságnak micsoda tanítás adattassék, most a legfőbb kérdés gyűn, kik viszik véghez ezt a tanítást? Kik lesznek a tanítók? Hogy lehet azt véghezvinni, hogy min-

denkor találhasson a Catholikus Status egy professzornak halálával mindjárt más tanításhoz jó, és alkalmas embereket?

Tehát már most ezekre felelek és gondolatomat kifejezem. Előbbször, amint kezdetem volt, a triviális mesterekről, a cántorokról beszélek. A falukba a cántorokra bízta vala, hogy a falusi gyermeket írni, olvasni, numerációra, catechesisre tanítsák. Már a tanító, ha eztet tudja, amit tanyít, bajosan fogja az ifjúságot tanyítani. Hanem néki egy kevésbé jó lészen, ha többre nevelődik is. A cántornak szükséges, hogy orgonálni is tudjon, és mivel a papokat az oltáran a ceremóniákba segíti, szükséges, hogy nagy héti ceremóniális énekeket és több efféléket megtanulja.

Már eztet hol tanulja, s micsoda fundusból tanulja? Láttam öfelséginek egy kegyelmes kiadott resolútióját, a Magyar Országí Locumtenentiále Consiliumnak, amelybe nemcsak megengedi, hanem kívánnya is, hogy Magyarországon az ifjúságnak magyar nevelés adassék, a német nyelvre pedig senki ne erőltessék, hanem csak alkalmatosság adassék annak, aki aztat tanulni akarná, hogy megtanulhassa.

Ebből azt hozom ki, hogy minden fundációkba, s árva házakba a magyar nevelés hogy béhozattassék, öfelsége kívánnya. Erdélybe is, mivel azon Locumtenentiale Consiliumnak adatott resolútió ide a F. Királyí Guberniumnak communicáltatott. Azt állítom tehát, hogy a szebeni Orphanotropium Theresianumba<sup>165</sup> be kellenék hozatni egészen a magyar nevelésnek, a directornak magyarnak kelletnék tétetni. Úgy az írást, olvasást és mindenféle egyébb tanítást az ifjúságnak ottan magyarul kellene adni, hogy ottan német gyermekektől is magyarak, nem pedig magyarból németek neveltessenek. Örökös hálaadással fog mind a magyar, mind a Catholikus Status országunk érdemes fejének tartozni, ha ezt véghezviszi, amelyre úgyis úttya vagyon, hogy minden évben az árvaházban egynehány száz magyar születhessék, és neveltessék.

---

<sup>165</sup> Theresianum árvaház, amelyhez templom (Sarlós Boldogasszony-templom) tartozott, s amelyben iskola is működött. Mária Terézia 1771-ben alapította. Az árvaház irányítója mindig a plébános volt.

Az árvaházban a magyar nevelés meg lévén adattatva az ifjúságnak, abból könnyű léssen ezután kántoroknak való ifiakat készíteni.

Úgy tudom, de a fundationális levélben is azt láttam, hogy Cardinális herceg Bottyányi József őeminenciája azon alkalmatossággal, midőn erdélyi püspök volt,<sup>166</sup> az árvák számára capitálisba tett volna 20 ezer fundatiót, amelynek interresiből az árvák neveltessenek. Ezen fundatio tétetett főleg arra a végre, hogy azon árvák cántoroknak neveltessenek. Egy olyan nagy püspöknek valósággal nagy gondolatya volt, midőn ezáltal, arra látszatott czélozni, hogy azoknak, akik az isteni szolgálatot tészik, segítsége neveltesse. De mivel már a kántorok nem csak az isteni szolgálat mellett segítségül léssznek, hanem a falusi gyermekeket is tanyítják, tehát ezekben ezután, kis és triviális iskolák tanítóját neveltethetik úgy, hogy ha valamely parochia mellett hijányosság léssen, kettőt vagy hármat lehet közülek minden esztendőben mestereknek kitenni.

Ezeknek, akik jövendőben tanító mesterek léssznek, neveléseknek főként ebből kellene állani, hogy /minekutánna orphanotropiumba magyarul az írást, olvasást, meg fogják jól tanulni/, egy két esztendeig a szebeni Gymnasiumba(n) is járhassanak iskolában. Az leginkább azért szükséges, mivel a tanítás mellett cántoroknak is kell lenniük, ottan az isteni szolgálat mellett sokszor deákul kelletvén énekelnek, igen rútul esnék, ha a deák énekekbe rú pronuntiatiokat ejtenének. De emellett a cántornak is igen unalmas volna hosszas énekeket énekelni, amelyből egy szót sem értene, emellett ez a kis deákság is, jövő életmódgyát a cántornak könnyebbítené. A nemeség és uraság faluban lakván, minek utánna gyermekei megtanulták az írást-olvasást, kicsinek lévén, még iskolában őket nem akarván küldeni, declinátiora, conparatiora azokat különös órákban tanithatnák, s tőlek is élelmek módgyára kaphatnának valamit.

b) Kötelessége szerint tudom a püspök őexcellentiája a szebeni orphanotopiumba válogatott papot, kit eddig katheketának hívtak, fog rendelni, aki a kántorságra és a kis iskola tanításra menendőket,

---

<sup>166</sup> Gróf Batthyány József 1759-ben volt erdélyi püspök, 1760-tól kalocsai érsek, 1776. január elsejétől esztergomi érsek, 1778-tól bíboros.

nem csak a kis kathekesisre, hanem a más két nagyakra is, amelyek az iskolában taníttatnak, jól megtanítsa, és vélek megértesse. Azon kívül az isteni szolgálat mellett kívántató ceremóniákra és énekekre, mind ezeknek egész megtanulására, az ifjú 16 esztendőskoráig reá érkezik, amidőn nékie ki kelletik menni az orphanotrophiumból.

c) Szükséges volna leginkább ezen orphanotrophiumban egy válogatott jó orgonistát tartani, s fizetni ezen ifjúság mesterének, akit az orphanotrophiumnak bőv. lévén a fundusa, annál is inkább lehetne tartani, mivel ezelőtt sok több muzsikusokat tartattak. Ezen orgonista, ha mód lenne benne, igen jó volna, ha az ifjakat kottákból orgonálni tanyítaná, hogy némely közülek ezen muzsikákba excellálván, a falusi úri leányoknak és ifjaknak órákat adhatnának, és őket tanyíthatnák, és evel is a cántoroknak életek módgyát könnyebbíthetnék.

Ezek szerint a nagy cardinális Batthyány József fundátornak intentiója nem csak bételjesednék, hanem fundációjának is nagy hasznát tapasztalná az ország, Magyar és Catholikus Status.

Mivel itten éppen a szebeni orphanotrophiumról vagyon a szó, és az ottan lévő ifjúságról emlékezetet tettem, szükségesnek látom, hogy az ottan lévő több privátusak fundusáról is emlékezetet tégyek.

Vadnak ottan az alábbi uralkodás alatt bévitetett fundációk Bándi, Benők és Gyulaffi.

Mind őfelsége akarattya, mind az igazság, mind pedig az, hogy Magyarországba articulusba vétetett, és itten is okvetetlenül abba fog vétetni, aztat kívánnya, hogy a fundátoroknak intentiói és a fundációba tett kívánságai beteljesedjenek. De ha a fundátoroknak intentióit látja a község, hogy bé nem teljesednek, senki ezután fundatiót nem fog tenni.

(aa) Bándi, Benők és Gyulaffi fundációjokat bizonyosan nem oly véggel tették, hogy a magyar gyermekekből németeket neveltessenek, tehát ha ezen fundációk Szebenbe(n) maradnának is, mind a feljebb eléhozatt okokra nézve, mind pedig a

fundációkra nézve szükséges lenne, hogy az ottan lévő ifjúság magyar nevelést kapjon.

- (bb) De talán a fundátoroknak intentiója szerént ottan se maradhatnának, mivel mind a három boldog emlékezetű fundátor *expresse* ide Kolozsvárra rendelte fundációját. Herczeg Botthiány is ide rendelte vala, és boldog emlékezetű Mária Therézia mindeddig intentióját nem is változtatta, és Szebenbe át nem vitte, valameddig maga a Cardinális reá nem hajlott.
- (cc) A Bándi és Benők fundációit nem láttam és arról írni hosszasan nem is tudok. De Gyulaffi fundációját olvastam, aztat valósággal úgy állítom, hogy ha a fundátornak az egész intentióját, amelyet kemény átok alatt hagyott, egészen változtatni és felfordítani nem akarjuk, azon fundáción lévő gyermekeket ottan hagyni éppen nem lehet, mert
- (dd) Fundációjának egyik *punctumában* világosan írva vagon, hogy a fundátor azt kívánnya, hogy az árvák ketten a Kolozsvári Académiai templomba ministráljanak, e Szebenbe(n) nem helyesedik.
- (ee) Fundációjának másik cikkelyébe világosan azt kíványa a fundátor, hogy a maga s maradéki lelkiért a boldogságos szűz képe előtt minden nap, különös arra rendelendő órában nagyon az olvasót elmondják, e Szebenbe(n) nem is teljesehetnek.
- (ff) Ismét a fundátor másik cikkelyében világosan azt kíványa, hogy az árvák az apró szentek tiszteletére magyar fejtörsbe járjanak, e sem teljeseedik, midőn német köntösbe járnak. Ez ugyan magában kicsiségnek látszik, de akármicsoda kicsiny, a fundátor intentiojának be kellett teljeseadni. Ha módom volna benne, szeretném egy olyan fundációt tenni, hogy egy *bibliotheca* nevelésire mindenféle könyveket megvegyenek, de bizonyára nem fundálnám, ha tudnám, hogy valaha német könyveket vesznek a pénzemmél, pedig mind a kettő könyv, amint mind a kettő köntös, de a fundációnak



intentiója csak változtatik, amint az előbbeni írásaim szerint nem lehet.

- (gg) Esmét más punctumába a fundátornak rendeltetik, hogy azt nem bánya, ha más fundátorok a fundációja mellé tesznek valamit, és több ifjakat oda fundálnák, mindazáltal azt kívánja, hogy az őtőle szabatt rendtartáshoz magokat alkalmaztassák. Szebenbe pedig a fundátortól szabott rendtartás egészen félre tétetik, és nékiek kelletik magukat alkalmaztatni a szebeni árvák szokásaihoz.
- (hh) A boldog emlékezetű fundátor a successorainak semmi egyéb just fenn nem hagyott, hanem csak jus praesentae, azért nékik se fundációt Szebenbe által vinni, vagy annak visszahozását akadályoztatni nem szabad, hacsak a fundátortól kimondott átokba részesek nem akarnak lenni. Az ok nélkül való átok ugyan kacagásra méltó dolog, de az atyákról a fiakra mondott átoktól még a régi testamentumokban is féltek a fiak, hogy őket meg fogja, sőt inkább áldásaikat kérték.

Csekély vélekedésem szerint azért, ha a szebeni orphanotrophium Theresianumba /amint nem lehet kételkedni/ a magyar nevelés megadatik is, mégis, hogy a fundátoroknak inteniói beteljesedjenek, szükségesnek látom, hogy Gyulaffi, Benők és Bándi fundációk ide Kolozsvárra visszahozattassanak, és mivel a Gyulaffi fundációja legnagyobb, egy directió alatt avval egybe tétessenek, hogy a directorokra vagy inkább reájok vigyázókra való költség ki-méltessék.

Megmutatván, milyen tanítóknak kellessék a kicsiny iskolákba rendelni, már most azt kelletnék megmagyaráznom, hogy az alsóbb, középső és a felsőbb iskolákba micsoda tanítókat kellene előállítani, és aztat véghezvinni, hogy successio professorum légyen, egynek halálával, vagy erőtlenségével, hogy kellessék helyette mást mindgyárt kapni. Ez olyan fontos dolog, hogy itten gondolkozásimat is egy kevésé tovább teszem, talán nem vétek vele.

A jezsuiták szerzete elosztása előtt mind Magyarországot, mind Erdélybe az ifjúság tanítása s nevelése egészen reájuk volt bízva, kivéven Medgyest és Besztercét, ahol a tanítást a pyaristák folytatták. Cantában pedig és Csíksomlyón a minoriták és franciskánusak. Minden ember most aztat kiáltja, hogy akkor folyt jól a tanulás, akkor volt az ifjúságon vigyázás, akkor neveltetett regulába. De most etc...!

Ezeket talám nem is ok nélkül beszéljük, mert Initium Sapientiae est timor Domini.<sup>167</sup> A jezsuiták pedig főként arra vigyáztak, hogy az ifjúságot isteni félelembe neveljék. De csekély vélekedésemet itten is csak meg kelletik mondanom, a publicum nagyon vétett benne, hogy mind a tanyítást, mind annak directióját egészen a jezsuitákra bízta. Ha még ma a jezsuiták fenn állnának és senki a tanításokba belé nem szólatt volna, még mái napig is a Neuterica Philosophiát tanulnák, az ecclesiasticus status pedig a sok subtilitásokat és hocceitásokat a mostani hasznos theológia helyett. Kinek köszönhetjük aztat, hogy midőn a francia, angylus, olasz és az Imperiumba a német /mert az Austriai Ditiókba<sup>168</sup> ők is olyanok voltak, mint mű/, a maguk nyelveket oly sokra vitték, mű pedig a mű magyar nyelvünket porba heverni hadtuk? Valósággal nem másnak, hanem a jezsuitáknak, akik a régi mellett maradtak örökké, és a deák nyelvbe szedték minden tudományukat, az előljárók voltak az öregek, a régi tudományokba megrögződtek. Ha az ifjú az hibát észrevette is, annak mozdulni semmibe szabad nem volt. A jezsuiták között voltak valósággal nagy emberek, amint közkatonák között is derék katonák vadnak, de a glédában állván, a vezérjek tudatlan, vén, vagy félénk lévén, vitézségeket ki nem mutathatták.

Már Angliába, Franciaországba a Mathesis, experimentális Phisica, Theologia non tantum speculativa, sed controversistica<sup>169</sup> tanítatott, a nyelv palléroztatott, midőn mű a jámbor istenfélő jezsuiták alatt keményen tanultuk a deák nyelvet, nyeltük és nyelvük Alvarast

---

<sup>167</sup> A bölcsesség kezdete az Úrnak félelme

<sup>168</sup> ditio, azaz tartomány

<sup>169</sup> Nemcsak a spekulatív, hanem a hitvitázó teológia is.

és Soariust, írtuk a régi Philosophiát. De végre a publikumból némely érdemes emberek felnyitják szemeket és eztet a tudományok anyjának, Mária Theresiának eszire adgyák, aki is megparancsolja a jesuitáknak, hogy vagy a külső országiak tanyítása módgyát kövessek, vagy idegeny tanítókat hoz bé. Mi történik, csuda dolog, a jesuiták töstént a külső tudományokat tanították, és oly móddal, hogy kevés idő alatt sarkalatos tudományokba könyveket is adtak ki. A német nyelvnek is pallérozásában különös munkákat adván ki, és tanyításában különös igyekezetet mutatván, de azonban nem lévén gyámola, és elé mozdítója, a szegény magyar csak a deák nyelv mellett maradt. Már most igazán /mert hazám mellett/ szólak, hogy volt Erdélybe a jesuiták alatt a tanítók dolga. Udvarhelyre, Vásárhelyre és több kisebb helyekre az alább valókat küldették, de valósággal szólva némelykor az olyant, akivel nem bírtak. Pro penitentia küldették ide, tudom egy Kraszner nevű mestert, akitől jó szívvvel megszabadultak volna, hogy annyira vihessék, hogy maga kéredzék a szerzetből /mivel kérés nélkül nehezen bocsátottak ki valakit/. Udvarhelyre és Vásárhelyre alsóbb iskolák tanyítására egynéhány esztendeig küldötték, de ez a becsületes ember a sok esztendő penitentia után is semmit nem akarván tanulni, a jesuita szerzetből kibocsáttatott. Kolosvárat a felső iskolákba is sokszor nagy hejányosság volt, amint minden emberi gyülekezetbe, úgy a jesuiták között is megvolt az, hogy némely kevés tudományú, és érdemetlen embereket, amire érdemesek nem voltak, vittek vagy születésekért, vagy értékekért. Nálak a Philosophiae doktoratus gradus lévén, és Kolosvár az utolsó Académia egész Pannoniába, tehát a magyarok közül az ilyent mind Kolosvárra küldték, és valójában itten Kolosvárt sokszor felette gyenge professorok voltak. De a publicum a tanyításra semmi vigyázást nem tévén, észre se vette. A jesuiták igen jól tudtak a világgal bánni, ahol észrevették, hogy a publikum valamibe belé teként, mint a Theresiánumba, ottan az embereket megválogatták, itten Kolosvárt, mivel az auditorium a templomba nagy volt, válogatott concionátorokat<sup>170</sup> tettek, de mivel a tanyítás

---

<sup>170</sup> concionator – hitszónok

és tanulás dolgában Erdélyben a publicum éppen belé nem tekintett, és a hibákat észre sem vette, s alább való embereiket valahová, hogy valamit dolgozzanak, csak tenni kellett, azokat ide Erdélybe helyeztették. Mindezekből csak aztat hozom ki, hogy mind akkor, s mind ezután szükséges lett volna s lészen a publicumnak arra vigyázni, micsoda tanyítók tétetnek, s az ifjúság miképpen tanítatik. Aztat utoljára dicséretül a jesuitáknak mégis adhatom, hogy Erdélybe, ha néha-néha a tanítás gyarlóbb is volt, de mégis az ifjúságot isteni félelemben nevelték, amelybe sokan /a tanyítás gyökeret ver-  
vén/ egész életekbe megmaradtak.

A jesuiták elosztása után mind itten Kolosvárat, mind más Gymnásiumokban a tanítást által vették a világi papok, azaz a Status Ecclesiasticus. Valósággal nagy szerencséje volt akkor Erdélynek abban, hogy főként a felső iskolákban a jesuiták között, akik akkor elosztattak, és ecclesiasticussá lettek, derék emberek voltak, de amellet az erdélyi jesuiták is sokan Magyarországról haza kívánkozván, itten hivatalt felvállaltak, s igazán beszélve a Kolosvári Académia soha jobb tanyítókból, mint akkor, nem állott. A Theológiában is válogatott ecclesiasticusak ide tétetvén, és a publicum is nagyérdemű, gróf Bánffy Dienes által mind a tanyítás, mind a tanulás módgyába belé tekintvén, magam is akkor gyüttem volt ki az iskolából, volt szerencsém a boldogult gróffal egynehány tentámenekben,<sup>171</sup> defenziókban, és examenekben lennem. De valósággal elcsudálokztam az ifjúság előmenetelésében, és tanulásában, de ami több volt, az ifjúság rossz erkölcsiről is még eddig semmi se hallattat.

Ezek így lévén, máig sem foghatom fel, mi ok vitte légyen gróf Kornis Mihályt arra, hogy egyszeribe a piaristákat a Kolosvári Académiába tanyítóknak hozza bé,<sup>172</sup> a Gymnásium tanyítását a status ecclesiasticusra bízván, amely tanyítók hivataljokat máig is folytatják. A mostani tanyítók és tanyítás milyen és milyenek legyenek, talán itten le nem íram, hanem céломra közölgetek, tudniillik ezután

---

<sup>171</sup> tentamen – vizsgálat

<sup>172</sup> A piaristák iskolája latin iskola, feltehetően az magyarázza Jósika ellenszenvét, hogy ő már elveti ezt az iskolatípust.

ezeket a tanyítókat, vagy milyen tanyítókat kellene tenni, és azt véghezvinni, hogy Erdélyben a catholikusak mindenben arra való embereket kaphassanak.

Aztat az egész természetben láttyuk, hogy akármely dologban is, ha a vezérlő nem jó, maga a dolog semmit sem ér. Egy akármicsoda gyönyörű kert, ha kertésze nincsen, elpusztul, és a kertnek előmenetele, vagy romlása a kertésznek kertészeti tudományától vagy igyekezetitől függ. Ilyen egy gazdaságba a sáfár, de egy országban is a fő. Nemkülönböztetve egy ifjúságnak, az akármely szép légyen, hacsak tanyítója nincsen, az tudatlan, nevetlen marad, és a tanyitónak tudományától, s igyekezetitől függ a tanítványnak nagyobb vagy kisebb előmenetele, vagy romlása, egy szóval, hogy jó tanítvány légyen, jó tanítónak kell lenni. De mitől ilyen a jó tanyító? Azt bajos megmagyarázni. Ennek egy tökéletes embernek lennie kellene, ha lehetne, más directiókba, ha valami hiba vagyon is, nem olyan káros. Eztet egy példa a legjobban megvilágosítja. Ha egy megélemedett ember előljárójában rosszat lát, az reája való nézve, mint megért elméjű ember, aki jót a rossztól meg tudja különböztetni, lévén, nem nagy kár, mert Krisztus urunk szavait fogadja: *Omnia quaecumque dixerint vobis facite, secundum opera eorum vero nolite agere.*<sup>173</sup> De ifjuba éppen különböző a dolog, mert ő még a rosszat a jótól nem tudja megkülönböztetni, és ezért nemcsak szavai, hanem cselekedetei szerint is cselekszik az előljárójának.

Egy tanyitónak, nem csak azt, amit tanyít, hanem annál többet is tudni kell, mert amit tanyít, azt fundamentumból tudni kell, aki pedig fundamentumból akar valamit tudni, arra nemcsak egy, hanem több tudományok is szükségesek, egyik tudomány segítvén a másikat. Egy tanyitónak olyannak kelletik lenni, aki hazáját szeresse, aztat becsülje, egyszóval nationális embernek kelletik nékie lennie, aki aztat megismerje, hogy ő a natiónek egy része, aki a natiónek közjavát, mint a polgári testnek egy tagja míveli, és tanyítása által a közjónak sokat használ.

---

<sup>173</sup> Máté 23,3: Mindazt, amit parancsolnak nektek, cselekedjétek meg, de az ő cselekedeteik szerint ne cselekedjétek.

Egy tanyítónak azt az országot, ahol lakik, és tanyít, szeretni kell, mert hogy tanyíthatya az ifiat annak a hazának a szeretetére, s tiszteletére, melyet maga nem tisztel és szeret.

Egy tanyítónak olyannak kell lenni, aki a maga becsületét mindenkor maga előtt hordozza, tanyításának s jó viseelésének jutalmát, jövődöbéli becsületét az hazától várja, vagy rossz maga viseelésének büntetését az országba szemléli.

Mindezeket a különleges tulajdonságokat egy felvett papi köntes az emberre nem adgya. Hogy egy kevésbé visszatérjek, ahonnét elgyüttem, a jesuitákat ismét hozom elé. A jesuitákba ezekből a tulajdonságokból sok megvolt, sok nem. A szerzet a maga alattvalóit jó rendbe s regulába tartván, s az isteni félelem s lelki üdvösség lévén a szerzetnek legnagyobb célja, az alatta való ifjúság legalább közönségesen szólva bátran követhette mind beszédek, mind cselekedeteket.

A jesuiták a tanyítást úgy nézték, mint maguk tulajdon dolgukat, a tanyításra, árvák tanítására kiadott fundációkat mint maguk vagyonokat, a tanítást magok tulajdon dolguknak tartván, ezen igyekeztek teljes erővel, hogy tanyításra való embereket formáljanak minden tudományokban. A fundációkat magok vagyonoknak tartván, azokat jó rendben tartani s szaporítani különös gondgyok volt reája, úgyhogy rólok valósággal azt mondam, hogy nálak volt seminarium docentium. De ezen seminariumot megtartani igen könnyű volt nállak, mert az ifjúságba válogattak, válogatva amennyit tetstett, annyit vetek maguk közé, jó példát mutatva a legjobb ifjúság kívánva kívánkozott hozzájuk. Hanem a nationalis, főként az erdélyi nationalis nevelés éppen nem volt közöttük, még az erdélyi született ember is inkább szerette Magyarországot, az Ausztriai Ditiokban tanyítani, ottan nagyobb katedrák lévén, amelyet sokan el is értek, mind eszekre, mind tudományokra nézve, s ezért magok nem becsülvén Erdélyt, az erdélyi ifjúsággal igen keveset gondoltak, annál kevesebbet az ausztriaiak, vagy magyarországiak. A jutalmát a jó tanyításoknak nem az országtól várván, hanem a szerzettül, szívek az erdélyi ifjúsághoz nem vonzódott.

Már most jó leszen mindezeket a piaristákban megfontolnom, hogy közöttük megtaláltnak-é ezek a tulajdonságok, amelyek egy jó tanyítóban kívántatnak.

Feljebb mondám, hogy a papi köntös egy tanítónak a valóságos tulajdonságait nem ruházza valakire, és ezért amint a jesuita köntös valakit jó tanyítónak nem tett, annál is inkább a piarista köntös is nem fog tenni. Az a tulajdonság, amely egy tanyítóba megkívántatik, a különös jó példa, amely az ifjúságot magához vonnya, ezekben a szerzetesekben nem látszik meglenni, mert valójában már 15 esztendeje, hogy itten tanyáztanak, s még egy valamire való leg alábbvaló rendű ifjú sem kívánkozott közükbe. Hogy az ifjúságot isten félelembe kívánnák nevelni vagy nevelnék, az sem látszik, az ifjúságot magok közé nem válogathatván, csak olyant vesznek bé, amilyent kapnak. Már az olyan ifjú, akinek se természetéhez képest, se másféle nevelése nincsen, mint az isteni, mind másféle tudományokba, nem tudom, hogy tehet nagy lépéseket. Midőn collégiumak oly szegényen vadnak fundálva, hogy aki közülek novitius, egyszem mind tanító. Aki tanító, két-három ifiúnak különös praefectusa, hanem ezek a becsületes emberek a világ szemei eleibe sokan hálót tudnak húzni, mert leginkább olyanokba magukat gyakorolják, amelyek az emberek szemei eleibe tűnnek, tudniillik szépírársba, rajzolásba, de ezek nem teszik a valóságos tudományt, hanem csak ennek eszközei. Vajon a piaristák olyan emberek-é, akik a tanyítást professiójoknak tartásák, s arra különösen készítsék arra rendeltetett tanyító által, mint a jesuiták a magok ifiakat. Ilyen iskolákat még közöttük nem hallottam. *Arbor ex fructibus cognoscitur*, a tudós ember munkáiból tetszik ki. Még egy tudományba se láttam egy piaristának is munkáját, amelyet valóságos tudós munkának lehetne mondani, kivévén egy olasz piaristát *Beccaria de electricitate*,<sup>174</sup> de e se nem erdélyi, sem magyar piarista.

---

<sup>174</sup> Beccaria, Joannes Baptista: *Novorum Quorundam in Re Electrica Experimentorum Specimen, Quod Regiae Londinensi Societati Mittebat Die 26 Aprilis, 1766.*

Hát a nationalis, főként erdélyi oktatás meg vagy-on-é ezekbe az emberekbe, akik közül egyik se idevaló lévén, csak egyedül, hogy az ifúságot isteni félelembe akarják nevelni, vagy nevelnék, a sem igen látszik ki, aki csak fizetésért tölti ki óráit, csak arra vigyáz, hogy óráit kitölthesse. Hazánkhoz való szeretetiből az ifjúság nevelésin nem igyekezik, mert az hazától semmit nem vár. Ha pedig kötelességit nem teljesíti, avval büntetik, hogy Magyarországra más-hová küldtetik, amely büntetését várva fogja várni, főként, ha egyszer itten is regulába fog élni, és fizetése nem neki, hanem az előljárójának kezébe adatik.

Egyszóval minden emberséges embernek így kellene gondolkoznia, hogy ő reá bízott hivatalját egész igyekezettel folytassa, hogy mű, világiak közül sokan eztet nem teljesíttyük, oka az, hogy nekünk hivatalunk kívül sok egyéb bajoskodásaink vadnak, úgymint gyermekeinkkel, jószágunkkal, pereinkkel, de az életünk fundamentuma nem a hivatal, hanem a gazdaság. Ezért valósággal nem csuda, hogy ebben néha hibázunk is. Hanem egy papi ember, akinek élete fundamentuma az egy fizetése, ha hivatalyát egész igyekezettel nem folytattya, semmi mestersége nincsen. Nekem pedig úgy látszik, hogy ezen emberek nem egész igyekezettel folytattják hivatalyakat. Valósággal a Gymnásiumokban sokkal jobban tanyítanak most is a világi papok, és talán a Catholica Comissio is veszi észre, hogy a Gymnasiumokból sokkal kevesebb panasz mégyen hozzája, mint a Kolozsvári Académiából.

Hát még micsoda successiót remélhetünk a mostani piaristákba, tudniillik hogyha egyik nem tetszik, vagy rosszul tanít, a provinciálistól mást kérünk, és így az ő akarattyára bízuk, hogy olyan tanyitót tégyen, amilyent akar. De ha jól megfontolnók a professorokat, se mű, se a provinciális nem igen fog találni válogatni való embereket, de nem is lehet töllek is, hogy válogassanak, midőn arra való candidátussai nincsenek is, midőn nincsenek is, kiket neveljenek.

Az én csekély vélekedésem a volna, hogy a tanítást különösen se egy szerzetre, se papságra nem kellene bízni, hanem akármely szerzetből, világiból, vagy világi papból jó, ahhoz értő, hasznos ember találhatóik, azt tanítónak fel lehet venni.



Itten ez a kis ellenvetés lehetne:

- a, Most is az a panasz vagy on, hogy a piaristák minden előljáró nélkül élnek, és semmi regula közötték nincsen, ha tehát mindenféle ember lészzen a tanító, következés az, hogy még kevesebb piaristák lésznek. A kevésnek annál inkább nem lehet előljárót tartani, fundus nem lévén hozzá. A piaristák között vadnak valóságos derék emberek, de azok, ha a klastromba jó emberek, a klastromon kívül is jók lesznek, a jó embernek becsülete regulája és klastroma.
- b, Tagadhatatlan dolog az is, hogy a tanítás egész embert kíván, tudniillik, hogy más foglalatosságtól elvonván magát, elsőbbször egész igyekezettel addig tanuljon, amíg tanításra alkalmas lészzen. Alkalmas lévén pedig egyszer a tanításra, mind tovább tanulni, mind tanítani kell, a világi embernek pedig sok házi, s különös foglalatosságai lévén, mind az hasznos tanulásra, mind tanyításra reá nem érkeznek, azért leginkább ezekre reá érkezik a papi rend, amelynek annyi sok foglalatossága nincsen.
- c, Tagadhatatlan dolog az is, hogy főként az alacsonyabb ifjúságnak, amég a jót a rossztól jól el tudja választani, isteni félelemben kelletik neveltetni. Már a papi, főként ecclesiasticusi statusnak az az egyenes propositiója, hogy a lelkeknek üdvöségét keresse, azért ezen papság egyszersmind a tanyító hivaltalt folytatván, maga professiójának eleget fog tenni, és azon fog igyekezni inkább, mint világi, hogy az ifjúságot isteni félelemben nevelje.
- d, Az bizonyos, hogy valamely natiónak palérozása és világa a papságtól vagy on, a tudatlanságnak vakságában vagy on mindaddig egy nemzet, valamedig a papja tudatlan. Innét nem kell messze mennünk, hogy példát vegyünk. Nézzük csak a közöttünk lakó olá nemzetet. Mivel a pap tudatlan, a nép is tudatlan, és mind addig tudatlan fog maradni, valamedig a papja tudatlan marad. Ebből kilátszik, hogy egy nemzetnek világossága legtöbbet a papok tudományától függ, tehát ha a magyar és erdélyi nemzetet nagyobb világosságra akarjuk

vinni, magunknak azon kelletik lenni, hogy a papjainkat tudósoknak tegyük. Erre pedig könnyebb alkalmatosság nincsen, mintha őket annyira oktadjuk, hogy sokakat találjunk közülek, akik annyira mentek, hogy másokat taníthassanak.

- e, Más religion lévő atyánkfiai látom alamizsnák által is azon igyekeznek, hogy tanítókat formállyanak, különös költségekkel Académiákra őket küldvén, akik között tudós és tanult embereknek neveztetnek. Hát nekünk csak a piaristákra kelletik-é bizni magunkat, hogy ők tudós embereket és nem hazánk bélieket neveljenek. Szükséges itten szívünknek titkában megvizsgálunk, valljon egynehány rendű forintoktól az ifjúság nem inkább erkölcstelenséget, világi hivságot, kacérságot tud tanulni, mintsem hasznos és idvesség tudományokat.

Ezek egynehány cikkelyekbe eléhozott argumentumaim, hogy arra céloznak, ki-ki észreveszi, hogy arra fordul gondolatom, s kívánságom, hogy én minden embert, akárki arra való, tanyításra teném, de főleg az erdélyi ecclesiasticus státusból tanyítóknak nevelném, úgy, hogy itten Erdélybe az Ecclesiasticus Statusból lenne Successio Professorum Docentium.<sup>175</sup> Most is elég vagyom, aki ezen statust inhalálja,<sup>176</sup> de ha egyszer az ecclesiasticus status fog mindeütt tanyítani, bizonyára még többek találtnak.

Ezen tanításra nevelendő papok, nemesi, de sokak főnemesi, mások székely, tehát úgyis nemesi, de legalább városi becsületos rendből való ifjúság. Ennek mindennek hazájához való kötelessége vagyom, ezeket lehet úgy oktatni, hogy az ifjúság általok magyar nevelésbe neveltessék, és a hazájához való szeretetet és tiszteletet megtanulják. De emellett a tanítóknak való fizetés felmenvén esztendő alatt, főként, ha a jesuiták kihallnak, harmincezer forintra, jobb lesz eztet mind professzorokra, az erdélyi született ifjakra bízni.

Ezen tanítóknak nevelése nem éppen olyan nagy és bajos, amint talán némelyek képzelik. Lássuk meg, hogy volt a jesuitáknál. A

---

<sup>175</sup> A tanárok utódlása (tehát a világi papok lépnének a „tanító professzorok” helyébe).

<sup>176</sup> felveszi

jesuiták tanító mestereknek kétféle tudományra készítették az ifjakat, az ékes tudományok tanítására és a felsőbb iskolák tanítására. Az egyiket hívták repetitio humaniorumnak, a másikat repetitio matheseosnak. Erre válogatott professzorokat tettek, az egyiknek a szebb tudományok, a másiknak a Mathesis úgymondván ujjába volt. Én ugyan keveset tudok, de amit tudok, ennek a két repetitcionak köszönem. Hanem az ékesebb tudományok repetitcióját egy kisség másképpen kellene folytatni, mintsem a jesuiták tanyították. Úgy, hogy azon ecclesiasticusnak használhasson, akik valaha nem tanítának. Tudniillik kellene egyszersmint tanítani, autem Concionandi.<sup>177</sup> Az ifjú midőn poesist és rethorikát tanul, akár micsoda jó professzora légyen, nincsen néki meg annyi judiciuma, ha esze és szorgalmassága vagyon is, hogy a tanítóját jól felvegye. De ha egyszer az ecclesiasticus jól elvégzi Philosophiáját, és Theológiáját, a világi a philosophiát és just, már akkor tudománya is nagyobb vagyon. Az esze kinyílt, judiciuma vagyon, Manductorra<sup>178</sup> tanál, aki ötet a tudományokba vezérelye, ki vele a könyveket megismertesse. Nem lehet kimondani, egy ifjú egy esztendő alatt is mennyit tanul. Tehát, hogy successio Docentium légyen, igen szükségesnek állítanám azt az iskolát Kolozsvárat felállítani, amely iskolát minekutánna az ecclesiasticusak elvégeznék, a Theológiát utána egy évig tanulnák. Mely iskolának, mivel valósággal azt tanulnák benne, Aestetica nevet adnék. Nem vagyok elégséges a leírására, micsoda hasznot tene ez az iskola a Clerusnak. Itten a könyveket megismerné, a szép tudományokba magát gyakorolná, azoknak valóságát megtudná, minden könyvekről és tudományokról igaz iteletet tene. Már akkor lehetne belőlek valóságos, jó contionátorokat várni, midőn professorok velek Boudalon, Messilion, Rueff és több concionátorokat megismertetné. Midőn a több teologiai studiumokat egybe tennék a szebb tudományok tanulásával, akkor a papnak sem azon nem kelletnék törőködni, hogy mit, se hogy miként mondgya. De a mi a legfőbb, a clerus s tudományokhoz és a könyvolvasáshoz gusztust kap-

---

<sup>177</sup> beszéd megtartására

<sup>178</sup> manductio – segítség / manductor – segítő, mentor

ván, ezeket egész életében gyakorolná, s csak 15 vagy 20 esztendő alatt meglátja, a jövő világ, mely nagyon excolálva<sup>179</sup> léssen az erdélyi clérus, főként azok, akik tanításba fogják idejeket tölteni. Ezen iskolától nem zárnám ki a világiakat is, akik tanulni akarnák, mert valósággal ebben az egy esztendőben többet tanulna, mint hat esztendeig, midőn az alsó és középső iskolákat tanulta.

De itten talán azt mondja valaki nékem, ide derék professor kívánatik ám. Hol kapunk Erdélybe ilyen professort, aki mind a tudományokat, mind a nationalis nevelést az ifjú tanítandó papokba belé tudná oltani. Éppen nem olyan szűk Erdély, nem egyet, hanem hármat is lehet tanálni, úgymint Cserei Józsefet,<sup>180</sup> Edent és Daniel Imrét, aki most a püspök őexcellentiája bibliothecarius. E mindhárom olyan, hogy akármicsoda universitásba a szép tudományokba taníthat, és akiknek a Belle Letrébe<sup>181</sup> bővséges tudományok vagon, hátha még közülek valamelyik az Aestetikát több esztendőig tanítaná. Ezen iskolát mindazoknak a franciskánusoknak, minoritáknak, és piaristáknak egy esztendeig tanulni kellene, akik Cantán, Csíksomlyón és Medgyesen tanítanának. Ez a professorak tanítása csak az alsóbb, középsőbb iskolákra tartozik, de a felsőbb iskolákra is kellene készíteni, amelyeket philosophiának nevezünk. A mostani philosophia leginkább a Mathesis segítségével tanultatik, azért, amint fellyebb leírák, az Aestheticának, a Subtilior vagy Altior Mathesistről is aztat lehet mondani, ahol némelyek készítettének a felsőbb iskolákra, de amint a jesuitáknál kevés tanulta ezen tudományt, úgy itten is csak azok tanulnák, az ecclesiasticusok közül, akik a felsőbb iskolák tanyítására készülének. Mivel pedig ezen professorok csak négy ötből állanak, itten oly könnyű vácántia magát elé nem adja, és azért erre sok professorokat készíteni nem szükséges. Hanem ha a fundus engedné, felette jó volna egy Subtilioris Matheseos professort itten tartani, aki két esztendő alatt, maga cursusát elvégezvén, tanítaná a philosophia professorságra menendőket, és azokat, akik a

---

<sup>179</sup> kiművelve

<sup>180</sup> Marosvásárhely plébánosa 1795-ben.

<sup>181</sup> szépirodalomban

vármegyében geometrákra menendők volnának, úgy is most a geometrák mind külső országiak, azon kívül a világiak közül azok, akiknek kedvek volna ezen szép tudományokba magát gyakorolni. Erre hirtelen, megvallám, bajos professort találni, de ha ugyancsak a dolog consultázióra gyün, gondolom, hogy találunk.

Hogy az ifjúságnak a tanulásra minden mód adassék, a mostani Bibliothecát, publice Bibliothecának kellenék tenni, de ez igen csekély Bibliotheca, amint hallám. Azért a püspök öexcellentiája igen nagy kegyességet cselekednék az erdélyi ifjúsággal, ha a maga Bibliothecáját, főként, ha a gubernium itten maradna, akkor maga is élhetvén vele, ide által hozná, hátha még az erdélyi ifjúságnak hagyná, örök emlékezetet tenne magának. Ezen Bibliothecának minden nap bizonyos órájában nyitva kellene lenni, ahol minden, akinek teszük, olvashatna benne, de hogy új, arra érdemes könyvek megszereztessenek, legalább ötszáz forintokat kellene minden évben reá szálni.

Eddig mind arról beszéltem, hogy kellessék az ifjúságnak alkalmatosságot arra adni, hogy tanulhasson. De ha jól megfontolom a dolgot, a felsőbb iskolákba valók is, de főként az alsókba, közönségesen olyan az ifjúság, hogy kevés vagyon, aki maga jó akarattából tanuljon. Azért azért az ifjúnak ösztönzők is kellenek. De sok vagyon közép elméjű ifjú is, akikből sokszor jobb emberek válnak, mintsem a legjobb elméjűekből, mivel a felette jó elméjű ember sokszor látván, hogy mindenhez könnyen jut, minden dolgot könnyen viszen, magát negligálja, és az jó elméjű, közönségesen véres természetű lévén, rosszra is adgya magát. Azonba(n) a középszerű elméjű, ha segítetik, ösztöneztetik, a maga igyekezetivel meghaladgya a jó elméjűt. Aki tanulni nem akar, nem kell hajtani, mind a középszerűt segíteni, e másképpen nem lehet, hacsak az ifjúság regulába nem tarttatik, azaz a régi convictus, seminárium fel nem áll. Ennek szükségéről nincsen is mit írjak, annál inkább, mivel eztet kegyes fejedelmünk is megesmérte, és azoknak felállítását megparancsolta. Azért, hogy itten való rendről és tanyítás módjáról írván, felette hosszas ne legyenek, megyek azon, hogy micsoda fundusból és hány professorokat kellene tartani, és azokat hogy kellene fizetni.

De ha a fundus azoknak a fizetésére elegendő nem lészen, azon fundust miképpen lehetne compedizálni.

A gymnasiumba kellenék a Rhetorices, Poeseos professoroknak 400 forintokat, a harmadik és negyedik classisnak háromszázat, az első grammaticai és elementáris classisba 250-et, az épületek tartására 100 forintokat, és azért egy Gymnasium menne 1050 forintra. Már négy Gymnasium lévén Erdélyben, úgymint Szeben, Udvarhely, Vásárhely, Károlyfejevárvár. Ezeknek tartása menne eszerint 4200 forintra, de hogy a szerzetesek is Medgyesen, Cantába(n), Csíksomlyón a tanításra nagyobb kedvek lenne, ha mivel magokat az ide való tanítás módgyához alkalmaztatnák, lehetne az első professorért adni 80 forintokat, a másodikért 60, a harmadikért 50, a premiumokra 10, azaz egy Gymnasiumra 200 forintokat. És így a Gymnasiumokba(n) való tanyítás lenne egész Erdélyre Rft 4800.

Kolosvárt professor Matheseos Sublimionis	Rft	800
professor Aestiticae	Rft	800
Primarius professor theologiae	Rft	700
Secundarius	Rft	600
Scripturae	Rft	500
Canonum et Controversiae	Rft	400
Három juris professor, mindenik hétszáz forinttal	Rft	2100
Professor Logices	Rft	500
Matheseos	Rft	500
Physices	Rft	500
Historiae universalis	Rft	500
Physicae experimentalis et mechanicae	Rft	500
Graphicis	Rft	400
Professor Rhetorices	Rft	500
Poesos	Rft	500
Négy alábbvaló professornak 350 forinttal	Rft	1400

Bibliothecariusnak	Rft	500
Vice Biblio.	Rft	150
Két szolgának	Rft	80
A Bibliothecára szerzendő könyvekre	Rft	500
A Bibliothecába való költségekre	Rft	200
Duo professores montanistici unus geometriae subterraneae, alter chimiae et montanicus a 800	Rft	1600
Apparamenta Chimicae	Rft	400
<u>Pro conservacione aedificii</u>	Rft	500
Summa	Rft	19 430

Mostani professornak fizetése mégyen mindenestől fogva 13 766.

Aként a mostani menne 5664 forinttal többre, a fundus studiorum pedig mégyen 26 240 forintokra, amelyből úgy tetszik, főként, ha a mostani élő pensionáló jesuiták deficiálnának, bőven kitelnék ezen professornak fizetése.

Hanem hogy a professoroknak is jobb kedvek légyen, és a tanyítástól is el ne kívánkozzanak, látván, hogy holtig való kenyerek léssen, tehát arról is kellene gondolkodni, hogy tovább nem szolgálhatván, pensiókat kaphassanak, és úgy fundust kellettén hadni némely iskolákat lehetne compedizálni.

- (a) Egyik professor, ugymint sublimionis matheseos lehetne convictus regense, amely fundusból fizettetnék neki 300 forint, ugyszintén professor aestiticae lehetne regens seminarii, és neki is a seminarium fundusából fizetődnek 300 forint.
- (b) Ugy tudom, hogy a fejevári káptalanba három kán[tor]nak fundálva egy vagyon, hogy theológiát tanyítsák, tehát az háromnak a fizetése benmaradna a studiorum fundusba, és csak olyan casusba kellene a studiorum fundusnak azan fizetést megadni, midőn a három közül valamelyik nem pro-

moveáltathatnék, és megbetegesedvén, tanyítását nem folytathatná.

- (c) A *studium iuridicum* csekély vélekedésem szerint olyan, hogy aztat akármely religioból való professor tanyithatja, úgy is a *iuris* professoroknak kevés tanyitványok lévén, ha minden religioból valok az iskolákat frequentálnák több tanyitványok, és nagyobb volna az *aemulatio* is, tehát csekély gondolatam szerint minden religioból lehetne tenni, és mivel a juristák többnyire megélemedett ifjak, és már a iskolai disciplinát nem is igen szenvedik. Legjobb volna az egész *iuridicum studiumot* Marosvásárhelyre által vinni, ahol mind a professorok, mind a tanyitványok a Királyi Tábla, főként a *praeses*, és ítélő mester *directio*jak alatt volnának, ottan *theoriát* és *praxist* is egyszersmind tanulnának. A professorokat pedig úgy kellene *considerálni* mind akármicsoda *dicasteriális* embereket, akik a religiok *proportiója* szerint a Királyi Táblától *proponáltatnának*, tehát valójában ezen professoroknak vagy az ország által kellene fizettetni, vagy ha az ország nem fizetné, legalább két *iuris* professornak a fizetése, amelyet a más két *studiorum fundus*ba benmaradna.
- (d) Eszerént és talám jobban lehet beszélni, hogy a bányászti tanyitokat, és ahhoz való eszközöket az országnak kellene fizetni, ilyen hivatalakra mind a négy religioból valok *kévánkoznak*. Ha tehát az ország nem illő legalább, hogy ezen tudamánynak *felállítására*, és *folytatására* mind a négy *religio concurráljon*, és így a *studiorum fundus*nak vagy negyed része csak maradna *terhire*, vagy semmi sem a bányászti tanyitokra nézve.
- (e) A *historiae universalis* professor lehetne egyszersmind *bibliothecarius* is, annál is inkább, mivel az ő kötelessége *lészen tanyításra menendőkkel* főként a könyveket *megismértetni*, és így ötszáz forint evvel is a *studiorum fundus*ba maradna. Ha ezeket mind *egybeteszük*, amelyeket *studiorum fundus*nak meg lehet *kimélni*, még kevesebb mégyen



az iskolákra, amint most, és mégis sokkal jobb moddal fognak folyni.

Talám a püspök őexcellenciája, és másak is töllem eztet fogják kérdezni, az iskolai tanyításra készülendő clerust, miből lehet addig tartani, amíg ők az aestethikát, sublimionis mathesist megtanulják. Eztet talám így lehetne alkalmaztatni, hogy azokból négyen lennének a concretusba, s seminariumba subregensek. A két elsőnek 80, egyiknek egyiknek, a más kettőnek külön 60 forint fizetéssel, amely ugyis csak köntösre valo volna, a victust és lakást ugyis a concretustól, vagy seminariumtól kapván. Az ötödik lehetne vice-bibliothecarius, ha többbe volnának, és az uraság gyermeke mellett külön instructor kívántatik illendő fizetés mellett, ezeket lehetne melléjek tenni. Már osztán az ilyenekből, akik mind in theoria, mind in praxi már a tanyítás modgyát tudgyák, a consessus literariusnak a dioecesanus consensussával előbször a gymnasiumakba professorakat kitenni, akiknek azután promotiojak ex suprema grammatices classe lenne promotiojak a kolosvári liceumba, a négy alsobb iskolákra, innét a gymnasiumakba rhetoricára, poesisra, onnét esmét Kolosvárra az ötszáz forintos rhetorices, vagy poesios professorságra. Akik ezek közül a subtilior vagy altior mathesist tanulták data apertura a philosophiai tanyításra promoteáltathatnának.

Csekély vélekedésem szerént igen jo, hasznas, de talám szükséges volna, ha a clerus tanyítása, tudniillik a theologia ide Kolosvárra Fejérvárról által hozattatnék következendő okakból.

- (aa) A clerus itten lévén, az ifiuság megismerné, és több és jobb embereket kaphatnánk közikbe.
- (bb) Ugyis ezen planum szerént az ifiuság nevelése majd csaknem egészen a clerusra lévén bizattatva. Sokkal jobb volna, ha a clerus az ifiakkal meg lévén ismerkedve, jövendőben olyan ismert emberekre.... (hiányzik a lap alja és a köv. lap teteje)
- (cc) De sokat téssen a még ifiu korában ismeretséget vetni aval, akivel valaha egy faluba fog a clericus lakni, midőn lelkipásztora plebánussa lészen.

- (dd) Mig philosophiába bé lehetne a clericába venni az ifuságot, és így erre nem kellene Fejérvárt különös professorakat tartani.
- (ee) A catholicus status is jobb szivel aplacidálja a theologiae professorakra valo fundust, ha a theológiát itten tanyitanák.
- (ff) A clerusnak nagyobb aemulatioja volna, ha itten sok ifuság között neveltetnék.
- (gg) Itten mind franciscanusaknak, mind minoritáknak clastrumuk lévén, a magak ifuságakat a közönséges iskolába theológiában jártattathatnék, ugyis nem volna jó, ha a magok klastrumukba a régi subtilitásakra visszatérnének.
- (hh) A clerusnak maga példás viselete sokat használna az ifuságnak.
- (ii) Fejérvár mind professorakra nézve, mind ifiakra felette egészségtelen. Kolosvár pedig sokkal egészségesebb hely, vadnak több ilyen okak is, amelyeket ha hasznas akarnék lenni, bővebben leírnám. Hanem még csak ezt teszem mellé, hogy felette nagy diszire szolgálna a kolosvári iskoláknak, ha itten ka[...]akból és más érdemes emberekből valo professorak lennének. Az ifuságban is nagy tiszteletet gerjesztenének, midőn látnák, hogy érdemes[...] egy rendből vagy statusbol lévő professoraktól tanyitatnak, s vezéreltetnek.

Utoljára szollák ezen iskoláknak directiojáról. Ezt kétfelé osztám, az egyik oeconomica, a másik politica. Az oeconomica directionak kellene folyni a catholicus status által, vagy pedig az által ki-rendelendő különös személyek segítségével, ugy mindazonáltal, hogy mindenkor a publicumnak az az catholicus statusnak inspectioja alatt lennének.

A politica administrátíot folytatni az ugy nevezendő, és Kolosvárat helyheztetendő senatus literarius, amelynek következendő tagakbol kellene állani, ugymint a catholicus status által rendelendő iskolák fő directorából, a tanyítandok két professorából, ugymint ex professore sublimionis matheseos, et aesteticae, minden facultásnak decánussából, vagy seniorából, egy activariusbol, akit lehetne tenni

azon clericusból, aki tanyitonak készülne 200 forinttal. Ez az archi-  
vumát rendbe tartani, és az expeditiokat vinné, a scripturistikumra is  
lehetne rendelni 190 forintokat. Minden facultásnak professorai,  
vagy tagjai közötték történt hibákat jelentenek a decánusnak, aki ha  
nagyobb dolug lenne, jelentené a senatus literariusnak igazítás vé-  
get, amely senatus minden héten legalább egyszer consessust tartana,  
vagy ha szükséges volna, kétszer is bizonyos órákba, ahol ezek  
megláttatnának és igazításba vétetnének, vagy ha nagyobb dolgok  
volnának a senatus feladná a status catholicusnak. Ezen senatusnak  
volnának még következő dolgai:

Primo. A tentamenekbe examenekbe, ha nem mind, legalább nagyobb  
részen megjelennének.

Secundo. A senatus proponálná a dioecésánusnak és status catholicusnak  
a professorakat.

Tertio. A catholicusak iskolájában kiadando könyveket ennek  
kellenék censura alá venni, és talám a catholica typographiában  
kiadando könyvek az ők censurájuk által mennének ki.

Quarto. A vácáns fundátiókra a senatus literarius proponálna  
individumakat a catholicus statusnak.

Quinto. A gymnasiumakat is e dirigálná, és ha valami nagyobb  
dolug volna, ez által informálná a catholicus statust.

Sexto. Minden professornak azt az activitást meg kellene adni  
egy tanyitványán, ami egy atyának vagyon a fián, hanem ha az ifiu  
nagyobb büntetésre érdemes volna azt a senatus literarius igazítsa  
el. Egyszoval ennek a senatusnak kellene az egész politica directionját  
folytatni az iskoláknak és csak a felette nagy helyekbe kellene  
magát jelenteni a catholicus statusnak, ugy mindazonáltal, hogy  
minden három holnapba protocolumát annak felküldené.

A fő directornak pedig minden esztendőben meg kellene a gymnasiumakat  
visitálni, amely visitatioba arra kellene leginkább vigyáznia, hogy a  
tanyítás modgya egyaránt folyjon, a professoraknak joságát, vagy  
alacsanságát megismérje, hogy a promotiojak a szerént lehessen,  
azonkivül a válagatabb ifiakat megismérje, hogy apertura lévén a  
fundátiókra azok a literarius status által a catholicus

statusnak proponáltassanak. Előtte kellenék megadni minden examenaknak azakból, amit az utolsó examentől fogva tanult az ifiúság.

Ezen directornak olyannak kellene lenni, aki mind a dolgakat értse, mind pedig olyan, hogy fizetést ne kíványon szolgáltyáért, nehogy evel is a fundus studiorum terheltessék, hanem csak a forspont és utiköltsége fizetessék meg a studiorum fundusból.

Ezekhez másak jobbakat és többet tehetnek melléje, és mind olyanak, amelyektől azonvég elállok, miként valaki jobbat mond és gondal.

*A tervezet hátoldalán:*

*Néhai édesatyám, Jósika Antalnak a kidolgozott némely planumai  
(Jósika János kézírásával)*

## **Jósika Antal Hunyad és Zaránd vármegye gyűlésén tartott beszéde (1792)**

Tekintetes Nemes Vármegye!

Nemes gyülekezett kedves Atyámfiai, szíves Barátaim és igen jó Uraim!

Felséges Fejedelmünk, Mária Thérézia halála után, kitül való elválásunkat szintén úgy, mint midőn kedves anyánktól elhagytunk, méltán sirassuk vala. Nemes Hunyad és Zaránd vármegyénknek keserves viszontagságait, ha megfontoljuk, olyanok valának, amelyek nemcsak ezen vármegyék lakosságait, hanem más igaz hazafit is könnyárba borítottak. De kedves atyánkfiai, ki ne siránkozott volna közülünk, midőn láttuk alacsony nemzet által atyánkfiainak, némelyeink gyermekeinek, feleségeinknek hallatlan és kegyetlen megölettetéseket, vagyoninknak elpredálását, házainknak porrá tételéseket, egyszóval nemcsak magunk tulajdon keresményeinknek, hanem őseinktől maradt minden vagyonainknak tőlünk erőszakos elvételését, amelyet még csak keresni, vagy nyomozni sem vala szabad.

Ki ne csüggedett volna le közülünk, midőn soknak ami kevés vagyona ezen dühös zürzavarból megmaradt is, vagy ezután szerzetett, azt a török ellenség szeme láttára égette és pusztította, úgy hogy már némely falunak csak a neve maradt.

Ki ne szenvedett volna végsőképpen, midőn láttuk, hogy azon hadinép, amely fejedelmünktől hazánk védelmére volt rendeltetve, az pusztította, rontotta gyűjteményeinket.

Mely jó hazafi ne szánakozott volna rajtunk, midőn látta, hogy ezen hajdan volt virágzó két vármegyének ezekben az esztendőök-

be(n) vagy idegen nemzetű, vagy alacson kormányzói minden választás nélkül adattattanak, akik nemhogy nemesi szabadságainkat védelmezték volna, sőt azután szüntelen áskálódtak. Szegény Hunyad és Zaránd vármegye ezen tetemes és végső pusztulásod még ezeken egyedül meg nem állatt, a közönséges magyar hazának viszontagságai is veled közönségesek valának. Itten is mind másut(t), a nemesi elégett házaknak falai, szintén, mint a parasztházak egyenlő szám alá vétettetnek, itten is a tisztjeinknek törvény szerint szokásban volt szabad választása tőlünk elvétettetett, idegen és új módi törvénykezésnek módja behoztatott vala. Már a nyelvünkön se vala szabad se kérnünk, se törvénykeznünk. Annnyira mentünk vala, hogy elpusztult hazánkba(n) az hazánkat kerestük. Vártuk már naponként, mi lesz a vége nagyobbára tőlünk fizetett föld mérésének, tudniillik, hogy nemesi szabadságunk nevezetes sérelmével, adózók és parasztjainkkal egyenlővé tétessünk. Ezen mind vármegyénken, kin közönségesen hazánkon esett sebek úgyannyira elbágyasztottak és ellankasztattak vala bennünket, hogy már egyébbe(n) semmi-be(n), hanem csak egyedül az Isteni segedelembe(n) vala minden reménységünk. Nem is csalatkoztunk meg ezen reménységünkben, kedves atyámfiai, mivel megmutatta a mindenható szent, fenséges Isten, magyarok istene, hogy meg nem rövidültek ezen szegény elhagyatott, irigyeitől már már elnyomattatott nemzetén az ő kezei. Megmutatta, hogy a királynak szíve az ő kezében vagyon, meglágyította *F. Fejedelmünknek, megholt József császárnak szívét, aki is minden törvények ellen tett rendelkezéseit F. Mária Theresia haláltól fogva, visszavonta.*<sup>182</sup> Hármat egyedül megtartá. A tekintetes nemes vármegye bővebben meg fogja érteni a tisztelt Királyi Guberniumnak a Nemes Gyülekezethez küldett insimátumából. Örökös hálaadással tehát tartozunk a mindenható Istennek, ezen hozzánk mutatott kegyelméért, de mivel tudgyuk azt, hogy az Isten mindenkor az isteni eszközök által munkálódik, ezen szabadságainkban is lesz(nek) örvendetes változásainknak eszközei és közbenjárói. Voltunk, akik tudva vagynak, úgymint a Státusnak Fő Minisztere és

---

<sup>182</sup> Az eredeti kézirat-szövegben ez a rész – feltehetően a kiemelés kedvéért – alá van húzva.

Kancelláriusa Kaunitz herceg, gróf Bánffy György, ezen kis hazánknak főkormányzója és gróf Pálffy Károly, Magyar és Erdélyországnak Fő Kancelláriusa, akiknek csekély itiletem szerint méltó léssen megköszönni foganatos lett közbenjárásukat.

Végre, ha kérésem foganatos lehet a tekintetes és nemes vármegye előtt, arra kérem, hogy annak az hazának, amely minket szült, nevelt és tartott, legyünk igaz fiai, törvényünkhez ragaszkodjunk, amellell álljunk, amellől el ne mozdullyunk, hazánk köntösét és nyelvét mind eddig sokan cselekedtünk, meg ne vessük, egyet értsünk, mert üdvözítők szava szerint, amely ország magába meghasonlik, annak el kelleltek pusztulni. Ezen nagy szükségében hazánkat védelmezzük, katona és eledel béli segítséget nékie tehetségünk szerint nyújtunk, egymást szeressük, előljáróinknak törvényünk szerint szavát fogadjuk, és töllek hallgassunk. Így léssen, hogy visszanyert szabadságainknak gyümölcsével mind magunk, mind maradékunk állandóul élhessen.





## **Planum qua ratione defectus sacerdotum catholicorum in Transylvania pleni possit**

Si in Transylvania partes Siculicas demus, numerum Romano-catholicorum inviduorum praesertim in pagis, paucis in locis ad tantum exurgit numerum, ut catholici in pagis habitantes capaces sint proprium suum parochum intertenendi, quo factum est, ut ex immortalis clementia divae quondam imperatricis Mariae Theresiae in sublevamen sustentationis parochorum talium sic dictus fundus Lusitanicus adsequeretur, et una ab eadem ordinaretur, ut in ratam horum parochorum sic dicta portio canonica (quae nunc in proximis comitiis tam strenue oppugnabatur) excinderetur.

In his parochiis, jam antea subsidentibus, et per clementiam caesaream dotatis, vel vero de novo erectis observare est quod multis in locis divinis pauci intersint catholici, cujus non alia subest ratio quam quod catholici aliis religionibus et nationi Saxonicae et Valachicae immixti dispersi inter eos degant, et non nisi ii, qui parochiae huic vel illi viciniore sunt comparere possint, reliqui remotiores omni divino cultu et solatio spirituali carerent. Nisi mos ille omni laude dignus in Transylvania invaluisset, ut magnates, et nobiles catholici in pagis residentes capellanos ex fratribus Franciscanis intertenerent, quos vel eo facilius conducere licuit, quod in defectu aeris in Transylvania parati, naturalibus etiam Franciscanorum superiores eo consentire potuerint, quorum capellanorum, si semet defectus exeruerit (quo in casu jam esse incipimus, et inter quatuor quinque annos ex toto erimus) sequetur, ut tam nobilitas in bonis suis residens, quod vero plebeae praesertim conditionis catholici omni divino cultu et solatio spirituali carituri sint, exinde ve-

ro ulterius sequetur quod tales aut alias amplectentur religiones aut vero propria neglecta, nullius erunt religionis, et prouti absque omni sacramentorum usu vixerunt, absque illorum etiam usu decedent, casus prioris exemplum jam adest in pago Tur comitatus Tordensis, ubi ob defectum sacerdotis catholici ultra triginta animae partim reformatam, partim unitariam amplexae sunt religionem, plures similes certo certius eventuri sunt casus, si capellani Franciscani in Transylvania defecerint, casus vero alter, quod emersurus sit, id optime adducto exemplo ob oculos ponetur: in comitatu Hunyadensi et sede Szászváras in quo tercenti viginti duo pagi sunt, numerare licet parochias praeter capellanas in Dobra, Ilie, Devae, Cserteo, Hunyad, Hatzeg, Szászváras in hoc comitatu et sede si loca etiam fodinalia accipiantur ad minimum sunt bis mille catholici, jam si Franciscani defecerint, remanebunt solum parochiae Dobra, et Hatzeg in limitibus comitatus clarissime videbit quivis, quod in tot pagis dispersi catholici ad divina conventuri non sint, neque convenire possint, neque hi parochi duo suffecturi sint, ut moribundis adsistant.

Pariter in comitatu Zarandiensi hodie sunt parochiae in Körösbánya, Halmágy, Boisza et Trestia, ubi ad minimum quingenti catholici in nonaginta duobus pagis dispersi resident cessantibus patribus Franciscanis, hae pariter parochiae omnes cessabunt, cum ab illis administrentur: quorsum hi ad divina audienda ibunt?

In toto districtu Fogaras, et sede Rupensi, sunt parochiae in Fogaras, Rupe, et Porumbak, cessantibus patribus Franciscanis, hae etiam parochiae cessare debebunt, cum nunc ab iis administrentur, adeoque catholici nunc ibidem residentes, ut divinis interesse possint, aut Cibinium, aut Coronam, aut Udvarhelium ire debebunt, cum vero duos, et aliqui tres etiam dies in hoc iter in itu, et reditu insummere debeant, se ab aditu templi merito dispensatos esse credent, idem dici potest de plagis omnibus Transylvanicis praeter pagos Siculicos, in quibus etiam locis quaeri potest, quis infirmum parochum, aut mortuum suplebit, donec alter loco illius constituatur, hucusque enim Franciscani suplebant.

Defectum in capellaniis jam nunc experimur, ultra quinquaginta enim capellanos jam nunc pauciores sunt, ac antea fuerint, neque superiores petentibus magnatibus et nobilibus dare possint, se ad exiguum redactos esse numerum reponentes.

Quod autem Franciscani intra quatuor, vel quinque annos defecturi, aut saltem tam exiguo futuri sint numero, ut publico inservire non possint, id evidens est argumetari enim stare licet a posterioribus ad priora, si intra duodecim annos ex tercentis sexaginta patribus Franciscanis (tot enim circiter erant ante 12 annos Stephanitae, et Bulgari) ad tam exiguum redacti sunt numerum, ut vix centum sacerdotes reperiantur, concludere ad evidentiam licet, intra quatuor, vel quinque annos eos aut defecturos, aut certe tam exiguo futuros numero, ut publico amplius inservire non possint, manentibus enim iisdem causis, et non mutatis, ut effectus iidem eveniant, necesse est. Verum ad haec, quae per me adducta sunt aliquis repone-re posset sequentia et quidem primo.

Sit ita, prouti asseritur, quod patres Franciscani intra paucos annos defecturi sunt, aut ad tam exiguum redigendi numerum, ut publico inservire non possint, quid tum, certo praesul noster zelosissimus, et vigilantissimus loca superius nominata, uti fuere Deva, Hunyad, Szászváras, Körösbánya, Fogaras, Rupes et his similia vacua relicturus non est. Sed ea per parochos idoneos suppleturus est, ita etiam de reliquis minoribus locis provisurus est.

Quem excellentissimus noster praesul in moderanda, et dirigenda dioecesi sua adhibet zelum, ille notus omnibus est, neque ab eo ulterius quidquam hoc in negotio desiderarint, ceperimus enim, quod is zelo apostolico ductus ut penuriae sacerdotum mederi possit, obvios quosque in numerum clericorum recipit (cum nunc tale tempus non sit ut seligi possint) eos supra numerum, et supra vires foundationis alit, clericos certe hos etiam excellentissimus praesul haud acquireret, nisi in gymnasiis ecclesiastici docerent, verum defectum in parochiis et praesertim administraturis nec hoc tam indigni conatu supplere aliter potest, quam si patres Franciscanos in auxilium vocet, qui passim omnes administraturas et capellanas in locis fodinalibus et contumacialibus suppleant, quid eveniet? eo tum

dum patres Franciscani deficient, aut ad tam exiguum redigentur numerum, ut publico inservire non possint.

Excellentissimus noster certe praesul adhibita quamvis pro zelo suo summa diligentia efficere id haud potest, ut indigentiam illam, quae in Transylvania desideratur, tam in doctione scholarum in gymnasiis, quam in constituendis parochis, et administratoribus, desideratur aliter suppleat quam in subsidiis vocatis patribus Franciscanis, cessantibus certe patribus Franciscanis, aut ad talem exiguum numerum redactis, ut publico inservire non possint indigentia quoque sacerdotum crescet ita, ut si loca etiam superius ementionata per parochos etiam supleri poterimus certe administraturae, capellariae loca fodinalia et contumacialia, ut vacua a solatio spirituali maneant necesse est, ut merito futuris his temporibus illud evangelii nobis dictum patemus: *orate dominum messis ut mitat operarios in vineam suam*.<sup>183</sup> Illud adhuc hic adjiciendum, quod parochiae quas nunc patres Franciscani administrant omni fundo et sustentatione destituantur plerique cum patres Franciscani (uti totum est) ex elemosinis benefactorum quibus inserviunt, sustentantur unde igitur, et ex quo fundo novi hi parochi sustentabantur fodatis ex fundo per divam imperatricem Mariam Theresiam assignato verum si fundus hic pro sustentatione novorum horum constituendorum parochorum assignatus fuerit necesse est, ut aliis indigentibus parochis detrahatur.

Neque hic istud subticendum quod pro intertentione parochi longe major requiratur fundus, quod pro sustentatione capellani Franciscani, qui fundus a multis hujatibus magnatibus et nobilibus suppeditari haud potest.

Secundo: Dicitur autem posset quod metus hic indigentiae et defectus sacerdotum promaturus sit expectandumque veniat, ut defectus hujus casus semet exarat praesenti enim morbo facilius, et oportunior medicina praeparatur.

Istud aserere audeo quod defectus hic jam proforibus sit non quidem tantus quantus praemetuitur jam nunc etiam uti superius atuli

---

<sup>183</sup> Máté 9. 38 és Lukács 10.2 után szabadon (eredetileg: *Rogate ergo dominum messis, ut mittat operarios in messem suam*).

magnus defectus est in capellaniis ita ut plurimi magnates et nobiles diebus Domini et festis aut longius iter facere aut vero divino cultu carere debeant egentiores vero, qui nectaris destituerentur id quam maxime persentiscunt, qui multis in locis absque solatio spirituali moriuntur, mortui per popas Valachienses sepeliuntur et infantes per eosdem baptizantur.

Certe male nobiscum ageretur si casum hunc expectaremus, ut aut patres Franciscani deficiant, aut eo deveniant, ut publico inseruire non possint, tunc enim eo res recidet ut morbum hunc hic in Transylvania nulla medicina sanare amplius possit quis enim tunc neo-suscipiandos fors Franciscanos erudiret? Quis illos secundum institutum educabit?

Oportet nos illius recordari, quod prioribus saeculis sub principibus catholicis expulsa ex Transylvania SS. Jesu in defectu episcopi et parochorum hi patres in claustris Csikiensi et Mikhaziensi residentes religionem catholicam ibidem sustentaverint tota reliqua Transylvania aliis adhaerente religionibus.

Tertio: Dicitur hoc etiam posset, quod notabilis decrescentia patrum Franciscanorum ex eo semet exeruerit, quod per aliquos annos prohibitum illis fuerit ne novitios in suum ordinem assumant jam nunc prohibitione hac sublata dubitandum haud est quod intra aliquod annos in priorem statum restituendi sunt neque sacerdotum in Transylvania indigentia et defectus taliter prometuendus.

Id quidem verum est quod a sua illustrissima majestate indultum sit ut tam patres Franciscani, quam aliae religiosi ordines coetu subsistentes novitios suscipere possint verum dicere liceat quid hic clementissime datus indultus aut nihil, aut valde exiguum illis suffragatur cum jam teste experientia a septem annis constet quod non solum patres Franciscani sed alii etiam religiosi ordines vix unum alterumve aquirant novitium quia imo ipse etiam status ecclesiasticus hac in parte magnum patere sua<sup>184</sup> defectum nisi in gymnasiis status ecclesiasticus scholas doceret, sed taliter etiam obvios

---

<sup>184</sup> sua – bizonytalan olvasat

quisque suscipi debet, ut defectus, qui ex de mortuis sacerdotibus semet exerit suppleatur.

Per indultam igitur hanc susceptionem defectus ille qui promittitur haud praevortetur.

Quocirca dispiciendum mihi est quonam sit ratio quod posteaquam sua sacratissima majestas clementissime indulgere dignata est ut tam patres Franciscani quam reliqui subsistentes ordines religiosi novitios suscipere possint neque tamen hi novitios acquirere possunt, ita ut promittendum sit, in defectu praesertim in Transylvania Franciscanorum ne catholici praesertim in pagis habitantes, et remoti a parochiis absque cultu divino vivere, et absque sacramentis mori debeant.

Dein vero considerandum veniet quo modo faciliori id effici possit, ut patres praesertim Franciscani novitios in Transylvania acquirere possint, sine quorum adjutorio, uti superius annui, defectus in Transylvania sacerdotum qui huc usque etiam semet exeruit et qui defectus major etiam non absque fundamento promittitur, suppleri possit.

Quo ad primum: Quae nam sit ratio videlicet, quod neque patres Franciscani neque alii religiosi ordines novitios acquirant, plane non est, ratio ulla, ut per longas disquiram ambages, istud non aliunde repetendum, quam a moderna dissoluta juventutis educatione, ut enim clarius rem in apricum ponam ad particularia descendenda: Quis a juvene tali desiderabit, ut talem amplectatur vitae societatem, ubi ante festa natalitia per octo septimanas jejunare debet praeter Quadragesimam, ubi nunc nec quidam in Quadragesima jejunat? Quis a tali juvene desiderabit, ut talem amplectatur statum, ubi omni die Dominico, et festo ad populum, e subgestu dicere sacrum cantatum celebrare debet, ubi nunc per totum annum vix unam alteramve audit contionem, et hanc etiam non ex obligatione, sed ex curiositate dum ipsi placet, sacro vero cantato vix aliquot vicibus per annum interest, plura his similia adferre possem, unde fit ut ex Academia Claudiopolitana, ubi maximus est juvenum numerus vix unus alterve inveniatur qui vel statum eclaesasticum amplecteretur, quin imo patres etiam Pyaristae jam a 20 annis a quo hic scholas

docent vix unum alterumve aquisivere novitium, certe ex aula comitissae Carolinae Haller Franciscanae Gyulaianae plures ingrediuntur religionem Franciscanorum, quam e scholis patrum Piaristarum. Educatio certe juventutis primum et ante omnia in virtute dein in literis fundari debent, de secundo non est quod conquaeratur, de primo vero taceo.

Hic dicere aliquis posset, longe alia est ratio quam haec sit, quam recte nunc attuli, quod religiosi ordines novitios aquirere non possint, quin imo videmus, et quidem cum solatio videmus praestantissimos moderno tempore e scholis nostris exire juvenes, rationes autem hae sunt sequentes.

Primo: Perversus moderni seculi genius, status eclaesiastici, et praesertim religiosorum contemptus, sed amabo quis ordo religiosus fuit in majori contemptu ante extinctionem ac ordo Jesuitarum, illi passim audiebant regum occitores, communis pacis turbatores, doctrina illorum qua qua versus proscindebatur, et tamen ad extinctionem ipsam usque selectos, et tot aquirere potuerunt novitios, quod voluerant, ita ut multi rejici debuerint, certe qui statum eclaesasticum, multo magis qui religiosum amplecti desiderat, non honores, non divitias ambit, sed a mundo contemni optat, verum magna est quaestio an moderni juvenes de hoc aliquid audiant, quod vera felicitas non in honoribus, et divitiis, neque in hominum veneratione, sed in eo consistat, quod aliquis statu et conditione sua contentus sit, alias enim pacem, quietem, et tranquillitatem animi sui aliquis non in semet ipso, sed ab objectis externis requirere deberet, olim haec juventuti inculcata sunt, talia in animis ipsorum radiens egere quae moli aliquo vento in adulta aetate excussa non sunt, verum si moderno tempore talia semina non seminantur, quid mirum si similem etiam fructum non ferant.

Secundo: Alia quae hic adferri posset ratio, quod patres Franciscani, et alii religiosi ordines nunc ex eo novitios aquirere non possint, quod professionem religionis non nisi impleto 24o aetatis anno emittere possint, ante ordinationem Josephinam jam juvenis 16 an-

norum professionem deponebat, qui fugaces hujus mundi leticias<sup>185</sup> nec dum persentiscere potuit neque de tali juvene dici potuit illud sapientis: *Bonum est si portaverit jugum ab adolescentia sua.*<sup>186</sup> Nunc ad 24um usque aetatis annum aperiuntur juvenibus oculi, si ingrediantur etiam aliqui illorum religionem, et sumtibus religionis alantur, non sine gravi religionis onere illam deserunt.

Certe quivis ordo religiosus tenui meo iudicio in eo laborare deberet, ut homines non coactos sed sponte religionem amplectentes, et ex motivis super naturalibus in ea permanentes, habeat.

Dum patrum Jesuitarum ordo substitit illi non tantum usque ad 24um aetatis annum, sed usque 36um religionem deserere poterant, status etiam eclaesiasticus non nisi 24o aetatis anno ordinatur, et usque ad illud tempus statui eclaesiastico valedicere potest, plures quidam tam apud patres Jesuitas, quam apud eclaesiasticos statum suum mutarunt, haustis vero religionis principiis boni saltem Christiani facti manserant, reliqui vero qui in vocatione sua permanserunt, et hodie dum intra eclaesiasticos permanent, dicere non possunt, quod re nec bene quidem pensitata statum hunc amplexi sunt, cum per 6 vel 7 annos sufficiens habuerint tempus debite perpendendi num status hic ipsorum circum stantiis et complexioni saluti item animae accomodatus sit, idem dicendum post hac erit de patribus Franciscanis, et reliquis religiosis ordinibus, certe si vir probus, et prudens pro magistro novitiorum selectus fuerit, qui novitiis sibi sub ordinatis mundi hujus vanitatem, et instabilitatem exemplum praeterea salvatoris nostri haec contemnentis in animum alte, et debite pro ut oportet impresserit, semen hoc in terram bonam seminatum talem proferet fructum, quem non solum 24 aetatis anni, sed nec adultior quidem aetas ex animis illorum evellet, unde sancte factum esse iudico, quod pro deponenda professione adultior constituta sit aetas.

---

<sup>185</sup> leticias – bizonytalan olvasat

<sup>186</sup> *Jeremiás siralmái 3.27 alapján* (eredetileg: *Bonum est viro cum portaverit jugum ab adolescentia sua*).



Quo ad secundum: Qua ratione in Transylvania effici posset, ut patres praesertim Franciscani novitios acquirere possint ne defectus ille sacerdotum qui in Transylvania praemetuitur semet exerat.

Observo istud, quod status eclaesiasticus in Transylvania subjecta aquirat ex gymnasiis Carolinensi praesertim, et Udvarhelyiensi ex Academia Claudiopolitana vix unum alterumve, quae hujus rei ratio sit, facile quivis perspiciet, quod videlicet juvenus in gymnasiis a statu eclaesiastico instituat, et cum exempla trahant mores illorum, et vitae institutum videntes ad statum hunc amplectendum facile alliciantur, idem sit etiam, cum patribus Franciscanis Csikiensibus, ubi cum iidem usque ad rhetoricam doceant exemplum patrum juvenes videntes ad amplectendam eorum trahuntur religionem, et plures traherentur nisi id obstaret quod status militaris plurima iisdem ponat impedimenta, praeterea cum juvenes finita rhetorica plerique vix 14 vel 15um aetatis attingant annum patres Franciscani tum juvenes haud suscipiunt, videntes eos per decem etiam ali debere annos, ut religioni inservire possint, tenui igitur meo iudicio, ut scopus hic assequi et patres Franciscani novitios acquirere possint in pago Mikháza ubi nunc etiam usque ad synatxim docetur, scholae erigi deberent, ubi tam omnes scholae inferiores, quam vero philosophia et theologia a patribus Franciscanis doceretur, hac ratione certe experiemur patres Franciscanos sufficientes aquisituros novitios juvenus enim ibidem scholas frequentans videns exemplum moderatur suorum et institutorum facillime certo habetur ad statum illum amplectendum, praesertim si clerici philosophi et theologi simul cum secularibus scholas frequentaverint, quod absque dubio fiet, pater provincialis enim Franciscanorum juvenes religionem anhalantes, et in juniore adhuc aetate existentes eo inviabit, ut per aliquot adhuc annos scholas frequentet, tum demum eos ad religionem suscepturus.

Nisi taliter nobis subvenerimus, paucos inter annos certo certius observabimus si defectum futurum in Transylvania sacerdotum maxime in pagis, quin imo ipsis etiam in civitatibus, communiter enim observamus, quod patres Franciscani in civitatibus etiam ad exauditionem confessionum ad adsistentiam moribundis adhibeantur.

Mirari certo non satis possum qua ratione id eveniat, quod aliae in Transylvania religiones evangelica, reformata, et unitaria summam adhibeant diligentiam ne defectus pastorum apud ipsos semet exerat, ubi tamen in religione praesertim reformata, et unitaria functio sacerdotalis tam necessaria non est, ac in religione catholica, praeter baptismum enim parochorum reliquae functiones pastorales omnes en[...]ere<sup>187</sup> possunt, his enim religionibus addictus se haud putat de necesse obligatum ut diebus Dominicis conciones audiat, et his similia, in religione autem catholica praeter baptismum parvulorum, quovis die Dominico et festo, de praecepto sacrum audiendum quovis anno saltem semel confitendum si non pluries, maxima et summa reputatur infelicitas, quae aeternam post se trahit infelicitatem, si aliquis ex hac vita absque usu sacramentorum ad vitam aeternam hauseat, quod prioribus temporibus inauditum fuit, ut aliquis ob defectum sacerdotum taliter inconsolate moriatur, quod tamen certo certius eveniet, si cum tempore nobis non consuluerimus.

Superius igitur attactus modus, si nimirum patres Franciscani in pago Mikháza scholas docuerint tam inferiores, quam altiores, erit ille quo metus hic defectus sacerdotum antevertetur, verum istud in considerationem assummi debet, quod patres Franciscani de se haud capaces sint institutum istud prouti oporteret in effectum deducendi, nisi subsidio aliquo sublevati fuerint, si enim ibidem scholae tam altiores, quam inferiores traditae fuerint, et clerici etiam Franciscanorum ibidem studuerint ut familia ejusdem domus in majorem crescat numerum necesse est, quam circum vicinia pagi Mikháza sustentare haud poterit, sed neque professores, et studentes pro mendicatione exire poterunt, et tempus studiis, et doctioni destinatum, taliter deperdere ut autem stipem e longioribus plagis acquirant vectura longior necessaria est, quae in Transylvania ob viarum difficultatem nimium quantum gravis igitur docentibus praesertim fundus aliquis suppeditari debent, ut claustrum hoc subsistere possit, qui tenui meo iudicio esse potest sequens:

---

<sup>187</sup> Olvashatatlan szó, a szövegkörnyezet alapján jelentése valószínűleg „ellátni, elvégezni”.

Notum est omnibus prioribus temporibus in gymnasiis, Cibiniensi, Carolinensi, Udvarhelyiensi, Mvasarhelyiensi, scholas inferiores semper docuisse tres solum professores, ita ut rhetoricam et poesin unus, syntaxin et grammaticam alter, principia et parvam tertius docuerit et hoc non absque ratione, in rhetorica enim et poesi, et, subinde in syntaxi etiam tam pauci sunt studiosi, ut rhetorices et poesios professores vix 7 vel 8 discipulos habeant, an igitur unus professor per integrum annum doctione trium quatuorve discipulorum occupabitur; dici hic quidem illud posset, quod institutum eo ex capite invaluerit, quod unus professor plures etiam materias tractare debeat, verum si 10 aut 12 discipulos habet, duplum etiam materiarum tractare potest, et certe facilius est cum 8 vel 9 discipulis duplum materiarum tractare, quam cum 60 dimidium, et an majus damnum sit in eo, quod unus professor in gymnasio duplum materiarum tractet, quam quod homines in pagis absque sacerdote more brutorum vivant, et eodem modo decedant, quisque si consideraverit, facile perspiciet, tenui igitur meo iudicio in gymnasiis his professores ad ternarium reducendi essent numerum, ita ut professor rhetorices et poesios 400 habeat florenos, synatxios et gramatices 350 ex eo quod uterque eorum duas doceat scholas, professor vero parvae 300 hucusque igitur in gymnasiis in doctionem quinque professores expendebantur florenos 1550 infuturum vero expendentur 1050, igitur ex quovis gymnasio manebunt Rf superflui 500, et sic ex 4 gymnasiis 2000 floreni, verum cum suspicer in gymnasiis Udvarhelyiensi et Carolinensi majorem juventutis esse numerum in gymnasiis vero Cibiniensi, et Mvasarhelyiensi tam exiguum, ut prout superius adtuli vix 4 aut 5 in rhetorica, aut poesi sint, igitur in prioribus duobus gymnasiis professores in moderno statu relinquendi, in reliquis duobus vero ad ternarium numerum reducendi essent, et super natantes hi mille floreni professoribus Mikhasiensibus adjiciendi, ubi pro professore uno abunde sufficient 150 floreni, ubi septem professores constituti fuerint in theologia duo, in philosophia duo in scholis inferioribus tres, scopum, qui propositus est certo certius assequemur, qui imo professores hi augeri possent incessu temporis etiam ad 10. Patribus enim Franciscanis etiam 100 pro adjumento sufficient, cum se magna ex parte elemosinis juvent.

Taliter stabilitis professoribus in eo elaborandum esset, ut occasio detur ut pauperiores ibidem juvenes, ex quibus Franciscani magna ex parte fieri solent, et qui semet sustenare non possunt ibidem alantur, fundatio igitur seminarii Mikhasiensis restitui deberet, praeterea fundatio Csikiensis eodem transferri, quid enim juvat in Csiksomlyo aliquot habere juvenes aliquot item in Mikháza, si scopus, quem desideramus attactus non fuerit neque dubito, quod certe sint aliquae fundationes, quae huic vel illi loco affixae non sunt, igitur pro majori catholicae religionis bono, et futuro spirituali solatio ad pagum Mikháza transferri debent, ubi pro alimento unius juvenis 25 floreni abunde sufficerent demisse.

Et hae sunt quae hac in materia proponere volui excellentia vestra gratiose recordari dignabitur, quod cum tota in plaga Kalotaszeg vocata, nullus catholicus fuerit sacerdos ad pagum Zentelke nunc expetent sacerdotem, quem difficulter ob defectum Franciscanorum acquirere potuit, si boni hi pratus gubernatori difficulter capellanum dare possunt, certe aliis difficillius dabunt, et nisi malo huic brevi tempore medicina adferatur, videbimus intra paucos annos homines praesertim in pagis habitantes absque divinis futuros.

## **Tervezet a római katolikus papok létszámhiányának pótlására Erdélyben (1797)**

Ha Erdélyben a székely részeket nézzük, a római katolikusok száma – főként a falvakban –, néhány helyen annyira megemelkedett, hogy a falvakban élő katolikusok képesek eltartani saját plébánosukat, ami annak köszönhetően történt, hogy a megboldogult Mária Terézia császárné halhatatlan kegyelméből a lusitaniai-alap eljutott az ilyen plébánosok ellátásának megkönnyítésére, s aztán elrendelésre került, hogy e papok számára úgynevezett egyházi telket (portio canonica) szakítsanak ki (amelyet mostanában a legutóbbi országgyűléseken oly kitartóan támadtak).

Ezeken a már korábban is lakott és császári kegy által adományozott plébániákon, vagy pedig az újonnan létrehozottakon megfigyelhető, hogy sok helyen kevés katolikus vesz részt az istentiszteleteken, s ennek nem más az oka, mint az, hogy a katolikusok a más vallásúakkal, egyrészt a szász, másrészt az oláh néppel keveredve, szétszórtan élnek közöttük, és csak azok tudnak megjelenni, akik egyik vagy másik plébániához közelebb vannak. A többiek, akik távolabb laknak, mindenféle istentiszteletnek és lelki vigasznak híjával vannak. Ha nem erősödött volna meg Erdélyben az a minden dicséretre méltó szokás, hogy a főurak és a vidéken élő katolikus nemesek a ferences testvérek közül káplánokat tartanak – akiket már csak azért is elég könnyen fel lehetett fogadni, mert az Erdélyben kinyert érc hiányában a ferencesek előjárói is egyetértettek a természeti javadalmazással – amely káplánoknak a hiánya, ha megmutatkozik (már kezdünk ebbe a helyzetbe kerülni, és négy-öt éven belül

teljességgel ebben leszünk), abból az fog következni, hogy a saját javaiban élő nemesség, éppúgy mint a paraszti helyzetű katolikus nélkülözni fog minden istentiszteletet és lelki vigaszt. Ebből pedig végül az következik majd, hogy az ilyen emberek vagy más vallásokat vesznek fel, vagy a sajátjukat elhanyagolva semmilyen vallást nem fognak követni, és ha már semmilyen szentséggel nem éltek, azok gyakorlásával is fel fognak hagyni. Az előbbi esetre már példát szolgáltat a Torda megyei Túr község, ahol a katolikus lelkész hiánya miatt több mint harminc lélek vette fel a református, vagy az unitárius hitet, és egész biztosan több hasonló eset is történik még, ha hiányoznak a ferences káplánok Erdélyből. Egy másik felmerülő probléma pedig az alább felhozott példából válik leginkább nyilvánvalóvá: Hunyad megyében, ahol háromszáz huszonnégy falu van, és Szászváras székhelyen vannak plébániák – a káplániakon kívül – Dobrán, Illyén, Déván, Csertőn, Hunyadon, Hátszegen, Szászvárasban. E megyében és székhelyén, ha a bányahelyeket is beleszámítjuk, legalább kétezerre tehető a katolikusok száma, azonban, ha nem lesznek ferencesek, csak a dobrai és a hátszegi plébániák maradnak majd meg a megye határán, és bárki a lehető legtisztábban láthatja majd, hogy a sok településen szétszórt katolikusok nem gyűlnek majd össze istentiszteletre, és nem is tudnának összegyűlni, s az a két lelkész még arra sem lesz elegendő, hogy a haldoklókat gyámolítsa.

Hasonlóképpen Zaránd megyében, ma Körösbányán, Halmágyon, Boiszán és Trestián vannak plébániák, ahol legalább ötven katolikus él elszórva kilencvenkét faluban, miközben ferences atyák nincsenek, hasonlóképpen nem lesznek ezek a plébániák sem, mivel az ő irányításuk alatt állnak. Hová fognak menni ezek az emberek istentiszteletet hallgatni?

Az egész Fogaras kerületben /espereskerületben (districtus) és Kőhalom székhelyen, Fogarason, Kőhalmon és Porumbákon vannak plébániák, azonban ferences atyák nincsenek, és ezeknek a plébániáknak is meg kell majd szűnniük, mivel azok (ti. a ferencesek) igazgatják őket. Ez olyannyira így van, hogy a most ott lakó katolikusoknak, azért hogy az istentiszteleten részt vehessenek, Szebenbe, Brassóba vagy Udvarhelyre kell menniük. Amikor pedig két, vagy

egyeseeknek akár három napot is rá kell szánniuk az oda- és vissza útra, joggal hiszik, hogy eltiltják őket a templom látogatásától. Ugyanez mondható el Erdély összes vidékéről a székely falvakat kivéve: ezeken a településeken lehet olyan lelkészt találni, aki a gyengélkedő, vagy elhunyt plébánost pótolja, míg helyére ki nem jelölnek egy másikat, eddig ugyanis a ferencesek pótolták.

A káplánságok hiányát már most tapasztaljuk, ugyanis már most több mint ötven káplánnal kevesebb van, mint azelőtt, és előljárokát sem tudnak adni, – hiába kérik a főurak és a nemesek –, azt felelve, hogy a számuk igen csekélyre csökkent.

Hogy pedig a ferencesek négy-öt éven belül el fognak tűnni, vagy legalábbis, annyira lecsökken a számuk, hogy a közösség szolgálatát nem tudják ellátni, az teljesen nyilvánvaló. A következőkben az okokra visszautalva bizonyítani lehet ugyanis, hogy, ha tizenkét éven belül háromszázhatvanról (tizenkét évvel ezelőtt ugyanis körülbelül ennyien voltak a stefaniták<sup>188</sup> és a bolgárok) a ferences atyák száma oly csekélyre csökkent, hogy alig száz papot lehet találni, akkor nyilvánvalóan lehet következtetni arra, hogy négy-öt éven belül el fognak fogyni, vagy bizonyosan annyira lecsökken a számuk, hogy többé nem tudják a közösség szolgálatát ellátni, amennyiben ugyanis ugyanez marad a helyzet, és nem változik, szükségképpen az eredmény is ugyanez lesz.

Az általam felhozott dolgokra azonban először is a következőket válaszolhatja valaki: Legyen úgy, miként állítják, hogy a ferences atyák négy-öt éven belül el fognak tűnni, vagy annyira lecsökken a számuk, hogy nem tudják a közösség szolgálatát ellátni. Hogyan volna ez lehetséges? A mi igen buzgó és éber rendfőnökünk a fentebb említett helyeket, mint Déva, Hunyad, Szászváras, Körösbánya, Fogaras, Kőhalom és hasonlókat, biztosan nem fogja magára hagyni, hanem a feladatra alkalmas lelkészeket helyez majd oda, és így fog gondoskodni a többi kisebb településről is.

---

<sup>188</sup> A ferencesek obszerváns ága Erdélyben.

Mindenki számára ismeretes, milyen buzgalmat tanúsít a mi igen jeles rendfőnökünk egyházkerületének igazgatása és kormányzása terén, és e munkában többet már nem kívánhatnak tőle. Megtudtuk ugyanis, hogy apostoli buzgalomtól vezérelve, annak érdekében, hogy a papokban való hiányt orvosolhassa, önkénteseket is a papnövendékek közé fogad (mivel most nem olyan idők járnak, hogy válogatni lehetne), az alapítvány (fundatio) létszámán és erején felül táplálja őket – de bizonyára még ezekre a kispapokra sem tehetne szert az igen jeles rendfőnök, ha a gimnáziumokban nem egyházi személyek tanítanak –, azonban a plébániákban és főként a lelkészségekben (administratura) való hiányt még e méltatlan próbálkozás ellenére sem lehet másként pótolni, csak ha segítségül hívja azokat a ferences atyákat, akik szerteszét a bányahelyeken és a veszteglő helyeken minden lelkészséget és káplánságot betöltenek. Mi következik ezután? Odáig jut majd a dolog, hogy a ferences atyák elfogynak, vagy a létszámuk annyira lecsökken, hogy a közösség szolgálatát már nem tudják ellátni.

A mi igen jeles rendfőnökünk bár buzgóságánál fogva igen nagy gondosságot tanúsít, azt mégsem tudja elérni, hogy azt a szükséget, amely Erdélyben jelentkezik – akár az iskolai oktatás terén a gimnáziumokban, akár a plébánosok és lelkészek (administrator) hivatalba állítása terén – másként pótolja, mint a ferences atyák segítségül hívásával, miközben a ferences atyák bizonyosan elfogynak, vagy annyira lecsökken a számuk, hogy a közösség szolgálatát nem tudják ellátni. A papok létszámhiánya is annyira megnő majd, hogy még ha a fentebb említett helyeket el is tudjuk látni plébánosokkal, a lelkészségek, a káplánságok, a bányahelyek és veszteglő helyek szükségképpen lelki vigasz nélkül maradnak. Ezen eljövendő időkre nézve méltán nyilvánítjuk hát ki az evangélium következő mondatát: *Kérjétek az aratás urát, hogy küldjön munkásokat az ő szőléjébe.*<sup>189</sup> Itt még hozzá kell tenni, hogy azok a plébániák, amelyeket most a ferences atyák igazgatnak, minden vagyon és támasz nélkül vannak, mivel a ferences atyák többsége (ha nem az összes) azokból

---

<sup>189</sup> Vö. Máté 9. 38 és Lukács 10.2



az alamizsnákból tartja fenn magát, amelyeket a jótévők adnak nekik, akiket szolgálnak, ezért tehát ezek az új plébánosok is annak a földnek a megműveléséből tartották fenn magukat, amely földet a megboldogult Mária Terézia császárnő utalt ki, azonban ha ez a föld az újonnan hivatalba állítandó plébánosok fenntartására lesz kiutalva, szükségképpen más, nélkülözhető plébánosoktól kell elvenni.

Azt sem kell elhallgatni, hogy egy plébános élelmezéséhez sokkal nagyobb föld szükséges, mint egy ferences káplán eltartására, és sok főúr és nemes nem tud ennyi földet megadni.

Másodsor: Azt mondhatja valaki, hogy ez a papok fogyatkozásától és hiányától való félelem túlságosan korai, és várható hogy a hiány problémája majd megoldódik, ugyanis könnyebb és megfelelőbb a jelenlegi betegség számára orvosságot készíteni.

Azt is meg merem jegyezni, hogy ez a hiány már a kapuk előtt áll, és bizony nem akkora, amekkorától tartanak: már most is, miként fentebb mondtam, nagy hiány van káplánokban, olyannyira, hogy nagyon sok főúr és nemes vásár- és ünnepnapokon vagy hosszabb utat kell megtegyen, vagy le kell mondania az istentiszteletről. A szegényebbek pedig, akiket megfosztanak a szentségekkel élés gyönyörűségétől, leginkább akkor sínylik meg ezt, mikor sok helyen lelki vigasz nélkül halnak meg, a holtakat oláh pópák temetik el és az újszülötteket is ők keresztelik meg.

Bizonyosan rosszul bánánk magunkkal, ha megvárnánk azt a helyzetet, hogy vagy elfogynak a ferences atyák, vagy annyira megfogyatkoznak, hogy a közösség szolgálatát nem tudják ellátni, akkor ugyanis odáig jut majd a dolog, hogy ezt a betegséget itt Erdélyben többé semmilyen gyógyszerrel nem lehet meggyógyítani. Mert hát ki fogja akkor az újonnan felveendő ferenceseket oktatni? Ki fogja őket a tanítás szerint nevelni?

Azt is fel kell eleveníteni, hogy miután a korábbi századokban a katolikus fejedelmek alatt<sup>190</sup> a jezsuitákat kiűzték Erdélyből, ezek az

---

<sup>190</sup> A jezsuitáknak a rendek követelésére 1588-ban, a megyesi országgyűlést követően, Báthory Zsigmond nagykorúsításakor kellett elhagyniuk az Erdélyi Fejedelemséget. A megyesi 1588-ki országgyűlésnek a Jézus-társaságiak ellen

atyák püspök és plébánosok nélkül a csíki és mikházai klastromban tartózkodva, e helyeken fenntartották a katolikus hitet, miközben Erdély összes többi része más vallásokhoz csatlakozott.

Harmadszor: Azt is mondhatja valaki, hogy a ferences atyák számának jelentős csökkenése abból ered, hogy néhány évig tilos volt számukra novíciusokat felvenni a rendjükbe. Most hogy ezt a tilalmat eltörölték, nem kétséges, hogy pár éven belül helyre kell állnia a korábbi állapotnak, és nem kell tartani a papokban való szükségétől és hiánytól Erdélyben.

Az bizony igaz, hogy őfelsége engedélyezte, hogy mind a ferences atyák, mind más, közösségben működő szerzetesrendek novíciusokat vehessenek fel. Azonban azt lehet mondani, hogy ez az igen kegyesen megadott engedély vagy semmit, vagy csak nagyon keveset kedvezett nekik, mivel a tapasztalatok szerint már hét éve köztudomásúlag nemcsak a ferences atyák, de más szerzetesrendek is alig egy, vagy két novíciusra tesznek szert, mert valójában maga a világi papság is e tekintetben nagy hiányosságot mutat. Kivéve, ha a papság a gimnáziumokban tanít, de még így is önkénteseket kell felvenni, hogy az elhalálozott papok miatt mutatkozó hiányt pótolni lehessen.

Az engedélyezett felvétel révén tehát a fogyatkozás, amelytől félünk, nem akadályozható meg. Ezért rá kell jönnöm, mi az oka annak, hogy – miután ő legszentebb felsége igen kegyesen engedélyezni méltóztatott, hogy úgy a ferences atyák, mint a többi fennmaradt szerzetesrend novíciusokat vehessenek fel – ezek mégsem tudtak novíciusokat szerezni, olyannyira, hogy attól kell tartani főként Erdélyben: a ferencesek hiányában leginkább a falvakban, és a plébániáktól távolabb élőknek istentisztelet nélkül kell élniük és a szentségek nélkül kell majd meghalniuk.

Azután pedig azt is meg kell fontolni, hogyan lehetne azt könnyebben elérni, hogy elsősorban a ferences atyák novíciusokat szerzhessenek Erdélyben, mert az ő segítségük nélkül, miként azt fel-

---

hozott határozata. In. Veszely Károly: *Erdélyi egyháztörténeti adatok*. Kolozsvár, 1860. I. 190–275. A jezsuiták végleg 1698-ban térhettek vissza, amikor Kolozsmonostoron újra taníthattak.

jebb állítottam, Erdélyben a pap-hiányt – amely eddig is megmutakozott, és nem alap nélkül félünk attól, hogy e hiány nagyobb lesz – pótolni nem lehet.

Ami az első pontot illeti: hogy mi lehet az oka, amiért sem a ferences atyák, sem más szerzetesrendek nem szereznek novíciusokat, nem világos. Ha hosszadalmas kitérő beszéden keresztül akarom vizsgálni ezt az okot, nem máshonnan kell kezdenem, mint az ifjúság jelenlegi könnyelmű nevelésétől, hogy pedig a dolgot egyértelműen világossá tegyem, bele kell mennem a részletekbe. Egy ilyen ifjútól ki fogja megkívánni, hogy olyan életformát vállaljon fel, ahol a nagyböjt mellett Karácsony ünnepe előtt is nyolc hetet kell böjtölni,<sup>191</sup> mikor most bizony még a nagyböjt ideje alatt sem böjtöl? Egy ilyen ifjútól ki fogja megkívánni, hogy olyan státuszt vállaljon fel, ahol minden vasárnap és ünnepnap a szószékről kell szólnia a néphez és énekes misét kell celebrálnia, mikor most egy egész év alatt alig egy, vagy két prédikációt hallgat meg, s azt sem kötelességből teszi, hanem kíváncsiságból, amíg neki tetszik, énekes misén pedig alig néhányszor vesz részt az év folyamán, s több ezekhez hasonló dolgot hozhatnék még elő. Ennek az a következménye, hogy a kolozsvári Akadémián, ahol a legnagyobb az ifjak létszáma, alig lehet egyet vagy kettőt találni, aki legalább az egyházi rendet felvenné. Sőt, valójában a piarista atyák is, akik már húsz éve itt tanítanak az iskolákban, alig egy-két novíciusra tettek szert. Bizonyosan többen lépnek be a ferences rendbe Gyulai Ferencné Haller Karolina grófnő<sup>192</sup> udvarából, mint a piarista atyák iskoláiból. Az bizonyos, hogy az ifjúság nevelésének mindenekelőtt az erényen, s aztán a tudományon kell alapulnia, a másodikra nincs mit panaszkodnom, az elsőről pedig inkább hallgatok.

---

<sup>191</sup> A nyolc hetes böjti időszak megjelölés szokatlan, bár az ortodox egyházban napjainkban is valóban hosszabb a négy hétnél a karácsony előtti böjt, ami november 14-én, Szent Fülöp napján kezdődik és január 6-án, Vízkeresztkor zárul. Elképzelhető, hogy az ortodox szokások lehetnek hatással a szerzetesekre. <http://www.patriarchatus.hu/boe.html> (letöltve 2015. június 15-én)

<sup>192</sup> Gyulai Ferenc gróf felesége 1773-ban tett 600 forintos adományt a csiksomlyói Szent Antal kápolna építésére, kibővítésére, s támogatta a ferenceseket.

Erre azt mondhatja valaki, hogy teljesen más az oka annak, amiért a szerzetesrendek nem tudnak novíciusokat szerezni, mint az, amit én most felhoztam, sőt, valójában azt látjuk, s bizony megnyugvással látjuk, hogy napjainkban igen kiváló ifjak kerülnek ki iskoláinkból. Az okok valójában a következők. Először is, a jelenkor rossz szelleme, a papi és főként a szerzetesi hivatás lenézése. Azonban, könyörgöm, melyik szerzetesrendnek volt része nagyobb megvetésben megszüntetése előtt, mint a jezsuita rendnek? Mindenfelé azt hallgatták, hogy királygyilkosok, a köznyugalom felbolygatói, tanaikat szinte sorról sorra szétcincálták, mégis egészen a megszűnésükig annyi – méghozzá válogatott – novíciust tudtak szerezni, amennyit csak akartak, olyannyira, hogy sokakat még el is kellett küldeniük. Aki a papi hivatást, s még inkább, aki a szerzetességet kívánja felvállalni, az bizonyosan nem a méltóságot, nem a gazdagságot keresi, hanem arra vágyik, hogy a világ megvesse őt. Nagy kérdés azonban, hogy a jelenkori ifjak hallanak-e arról valamit, hogy az igazi boldogság nem a méltóságokban és gazdagságban van, nem is az emberek irántunk mutatott tiszteletében, hanem abban áll, hogy helyzetünkkel és állapotunkkal elégedettek legyünk, másként ugyanis a békét, a nyugalmat és a lelki egyensúlyt nem önmagában keresi az ember, hanem külső tárgyak által kívánja megtalálni. Egykor ezek az ifjúságba voltak vésve, lelkükben ragyogva ilyen dolgokat kívántak, amelyeket felnőtt korukban sem söpört ki belőlük semmilyen szél ereje. Azonban, ha manapság ilyen magvakat nem vetnek, miért kellene csodálkozni, ha nem hoznak hasonló gyümölcsöt?

Másodszor: Egy másik felhozható ok az, hogy a ferences atyák és más szerzetesrendek azért nem tudnak mostanában novíciusokat szerezni, mert azok csak 24. életévük betöltése után tehetnek szerzetesi fogadalmat. A József-féle rendelkezés előtt már 16 évesen letette fogadalmát az ifjú, aki e világ mulandó örömeit még gyanítani sem tudta, s az ilyen ifjúról nem lehetett a bölcs azon mondását elmondani, hogy *Jó az, ha igát visel ifjúságában.*<sup>193</sup> Most 24 éves ko-

---

<sup>193</sup> Vö. Jeremiás siralmi 3.27

rukra felnyílik az ifjak szeme, és ha közülük némelyek a szerzetesi élet útjára is lépnek, és egyházi költségen tartatnak, a szerzetesség nagy terhe miatt végül elhagyják azt.

Szerény véleményem szerint minden egyes szerzetesrendnek azon kellene fáradoznia, hogy olyan emberei legyenek, akik nem kényszerből, hanem önként vállalják fel a vallást, és természetfölötti indokoktól vezérelve maradnak meg benne.

Amíg a jezsuita atyák rendje fennállt, azok nem csak 24 éves korukig, hanem 36 éves korig hagyhatták el a vallást, ugyanis az egyházi rendbe lépni csak 24 éves korig lehetett, és addig lehetett búcsút mondani a papi hivatásnak. Bizony úgy a jezsuita atyáknál, mint a világi papság körében többen is megváltoztatták hivatásukat, azonban miután magukba szívták a vallás tanait, legalább jó keresztények maradtak, a többiek pedig, akik megmaradtak elhívásukban, és ma is az egyházi emberek soraiban vannak. Nem mondhatják, hogy nem alapos megfontolás után vállalták fel ezt a hivatást, mivel hat vagy hét éven át elegendő idejük volt elkötelezetten megfontolni, hogy vajon ez a státusz igazodik-e az ő körülményeikhez, fizikai alkatukhoz, egészségükhöz, továbbá lelkiületükhöz. Ugyanezt kell elmondani a ferences atyákról és a többi szerzetesrendről is: ha egy derék és okos férfiút választottak a novíciusok előjárójának, aki a neki alárendeltekbe mélyen és kötelességtudóan, ahogy azt kell, belevéste e világ hiábavalóságát és állhatatlanságát, továbbá a mindezeket megvető megváltónk példáját, az a mag, miután jó talajba lett elvetve, bizonyosan olyan termést is hozott, amelyet nem csak 24 éves korban, de idősebb életkorban sem lehet majd kitépni az ő lelkükből. Ezért véleményem szerint helyesen tették, hogy egy már érettebb életkort jelöltek ki a fogadalomtételre.

Ami a második pontot illeti: Hogyan lehetne Erdélyben elérni, hogy különösképpen a ferences atyák novíciusokat szerezhessenek, nehogy megmutatkozzék az a pap-hiány, amelytől Erdélyben félnek?

Úgy látom, hogy Erdélyben az egyházi rend főként a gyulafehérvári (Carolinensi) és az udvarhelyi gimnáziumokból szerez embereket, a kolozsvári Akadémiáról, alig egyet, vagy kettőt. Hogy ennek mi az oka, azt bárki könnyen beláthatja, mivel tudniillik az ifjúságot

a gimnáziumokban a világi papság tanítja, s minthogy a példák befolyásolják az ő erkölceiket, látván azok életmódját, könnyű megnyerni őket e hivatás felvállalására. Ugyanez a helyzet a csiki ferences atyákkal is, ahol, ameddig az atyák tanították a rétorikát, példájuk az ő vallásukhoz vonzotta az ifjakat, s még többeket vonzott volna, ha nem jelentett volna akadályt az, hogy a katonai szolgálat igen sok terhet rótt rájuk. Továbbá mivel az ifjak rétorika tanulmányaik végeztekor többségükben alig 14, vagy 15 évesek, a ferences atyák ilyen életkorú ifjakat nem vesznek fel, látván, hogy azokat még további tíz évig kell eltartaniuk ahhoz, hogy szolgálatukat teljesíteni tudják. Szerény véleményem szerint, hogy ezt a célt el lehessen érni és a ferences atyák novíciusokat szerezhessenek, Mikháza községben, ahol most is egészen a syntaxisig tanítanak,<sup>194</sup> iskolákat kellene emelni, ahol úgy az összes alsóbb iskolát, mint a filozófiát és a teológiát a ferences atyák tanítanák. Ennek révén biztosan azt tapasztaljuk majd, hogy a ferences atyák elegendő novíciust fognak szerezni. Ugyanis az ifjúság, amely ugyanoda jár iskolába, látván vezetőik és tanításaik példáját, bizonyára igen könnyen vállalja majd azt a hivatást, főként, ha a filozófus és teológus papnövendékek együtt járnának iskolába a világiakkal, ami kétségtelenül meg fog történni, ugyanis a ferencesek tartományi felügyelője a válást magukba szívó ifjakat – még ha fiatalabbak is – arra utasítja, hogy járjanak néhány évig iskolába, s csak azután áll szándékában felvenni őket a szerzetesrendbe.

Hacsak nem segítünk ilyen módon magunkon, néhány éven belül bizonyosan megtapasztaljuk a papok létszámhiányát Erdélyben, leginkább a falvakban, de a városokban is, ugyanis azt mindannyian látjuk, hogy a ferences atyák a városokban is szolgálatukra állnak a haldoklóknak gyónásuk meghallgatása végett.

Nem tudok eléggé csodálkozni, mi az oka annak, hogy Erdélyben a többi vallás: az evangélikus, a református és az unitárius igen nagy gondot fordít arra, nehogy a lelkipásztorokban való hiány megmutatkozzék náluk, pedig ott, főként a református és az unitári-

---

<sup>194</sup> Vagyis a gimnázium negyedik osztályáig.

us vallásban a papi funkcióra nincs is olyan nagy szükség, mint a katolikus vallásban. Ugyanis a keresztelés kivételével a papok többi pásztori feladatát mindenki elláthatja, mivel e vallások híve nem gondolja, hogy neki szükségszerűen kötelessége volna vasárnapokon prédikációkat hallgatni és ezekhez hasonló dolgokat. Azonban a katolikus vallásban a kisgyermekes keresztelésén kívül, parancs szerint minden vasárnapon és ünnepnapon szent beszédet kell hallgatni, minden évben gyónni kell, legalább egyszer, ha nem többször, továbbá a legnagyobb és legfőbb szerencsétlenségnek tartják, amely aztán örökös szerencsétlenséget von maga után, ha valaki ebből az életből a szentségek magához vétele nélkül távozik az örök életbe. A korábbi időkben elképzelhetetlen lett volna, hogy valaki a papok hiánya miatt ilyen módon, vigasztalanul haljon meg, azonban ez egész bizonyosan be fog következni, ha idővel nem segítünk magunkon.

Tehát a fentebb említett célt el lehet érni, de csak akkor, ha Miháza községben a ferences atyák tanítanak, úgy az alsóbb, mint a felsőbb iskolákban, s ezáltal megelőzhető lesz a paphiánytól való félelem. Azonban azt is megfontolás tárgyává kell tenni, hogy a ferences atyák egymagukban nem alkalmasak arra, hogy ezt az intézményt olyan hatékonyan vezessék, ahogy azt kell, hacsak nem kapnak valamiféle segítséget, ugyanis ha ott alsóbb és felsőbb iskolák egyaránt átadásra kerülnek, és a ferencesek papnövendékei is ugyanott tanulnak majd, hogy e rendház családja nagyobb létszámúra növekedjék, azt Miháza község környéke aligha tudja fenntartani, azonban sem a tanárok, sem a tanítványok nem mehetnek koldulni, így elvesztegetve a tanulást, illetve a tanításra kijelölt időt, ahhoz ugyanis, hogy a távolabbi településekről szerezzenek alamizsnát, hosszabb utazás szükséges, amely Erdélyben az utak rossz állapota miatt, túlságosan nehézkes. Tehát főként a tanítóknak valamilyen földet kell adni, hogy ez a kolostor fennmaradhasson, amely szerény véleményem szerint az alábbi módon lehetséges.

Mindenki számára ismeretes, hogy a korábbi időkben a gimnáziumokban, Szebenben, Gyulaféhérváron, Udvarhelyen, Marosvásárhelyen, az alsóbb iskolákban mindig csak három tanár tanított: a rétorikát és a poézist egy, a syntaxist és a grammatikát egy másik, a

principiát és a parvát egy harmadik tanította, és nem ok nélkül, ugyanis a rétorikával és a poézissel, s olykor a syntaxisszal foglalkozó osztályokban is annyira kevés a diák, hogy a rétorika és poézis tanároknak alig hét-nyolc tanítványuk van. Vajon tehát egy tanár egy teljes éven át három vagy négy diák tanításával fog foglalkozni? Itt bizony azt lehet mondani, hogy az intézmény azért erősödött meg, mert egy tanárnak több tárgyat is oktatnia kell, azonban ha tíz vagy tizenkét tanítványa van, a tantárgyak kétszeresét is oktathatja, és bizonyosan könnyebb nyolc vagy kilenc diákkal tárgyalni a tantárgyak kétszeresét, mint harminccal. S vajon nagyobb kár-e az, ha egy tanár a gimnáziumban kétszer annyi tárgyat tanít, mint ha az emberek a falvakban pap nélkül, oktalanok módjára élnek és úgy is halnak meg? Ha bárki ezt megfontolja, szerény véleményem szerint könnyen megértheti, hogy ezekben a gimnáziumokban az oktatók létszámát harmadára kell csökkenteni, úgy hogy a rétorika és poézis tanároknak 400 forint, a syntaxis és grammatika tanároknak 350 forint legyen a fizetése, mivel mindketten két iskolában tanítanak, a parva tanárának pedig 300 legyen. Eddig tehát a gimnáziumokban a tanítás végett öt tanárra 1550 forintot költöttek, a jövőben azonban 1050-et fognak költeni, tehát minden egyes gimnáziumból marad 500 rajnai forint többlet, és így a négy gimnáziumból 2000 forint. Mivel azonban azt gyanítom, hogy az udvarhelyi és a gyulafehérvári gimnáziumban nagyobb az ifjúság létszáma, a szebeni és a marosvásárhelyi gimnáziumokban pedig oly alacsony, hogy miként fentebb állítottam, alig négy vagy öt diák van a rétorika és poézis osztályokban, tehát az első két gimnáziumban a tanárokat jelenlegi állapotukban kellene hagyni, míg a másik kettőben harmadára kellene csökkenteni a létszámukat, és az így fennmaradó ezer forintot a mikházai tanároknak kellene átadni, ahol tanáronként bőven elegendő lesz 150 forint. Hét tanárt kellene ott alkalmazni: két teológia tanárt, két filozófia tanárt és hármat az alsóbb iskolákba. A kitűzött célt így egész biztosan el fogjuk érni, sőt az idő előrehaladtával e tanárok száma tízre is növekedhet. A ferences atyáknak 100 forint is elég lesz a segítségért, mivel ők nagyrészt alamizsnákból tartják fenn magukat.



Miután a tanárok ügye ilyen módon elrendezésre kerülne, azon kellene fáradozni, hogy alkalom adódjék ugyanott tanulni a szegényebb ifjaknak is – nagyrészt közülük szoktak a ferencesek kikerülni – és azoknak, akik nem tudják fenntartani magukat. Fel kellene újítani tehát a mikházi szeminárium alapítványát (fundatio), továbbá ugyanoda áthelyezni a csíki alapítványt. Mit használ ugyanis az, ha néhány ifjú van Csíksomlyón, néhány pedig Mikházán van, ha a kívánatos célt nem érjük el? S nem kétlem, hogy biztosan vannak más alapítványok is, amelyek nem kötődnek egyik, vagy másik helyhez, tehát a katolikus vallás nagyobb javáért és eljövendő lelki nyugalmaért át kell őket helyezni Mikházára, ahol egy ifjú nevelési költségére bőven elegendő lesz 25 forint.

Ezeket akartam előterjeszteni ebben a témában. Excellenciátok kegyesen emlékezni méltóztatik, hogy mivel az egész Kalotaszegnek nevezett vidéken egyetlen katolikus pap sem volt, Zentelke községnek most kérnek papot, de a ferencesek hiánya miatt nehéz beszerezni, ha ezek a jó földek a kormányzónak is nehezen tudnak káplánt adni, másoknak bizonyosan még nehezebben adnak majd, s ha csak nem kerül orvosság rövid időn belül e bajra, néhány éven belül azt fogjuk látni, hogy főként a falvakban lakó emberek istentisztelet nélkül maradnak.



## Hadi segedelem (1797)

Ezen Nemes Vármegyében lévő Fő Birtokosoknak, 15-dik Apr.  
1797.

Méltóztatott Felsőges Úrnak, méltóságos és gróf Gubernátor Úrnak őexcellentiájához intézett különös levele mellett azt kegyelmesen jelenteni, hogy ámbár az őfelsége atyai szorgalmatossága és alatta való híveihez viseltető gondossága abban határozott legyen meg, hogy a kegyetlen Francia Nemzet által az emberi vérnek kioltása a kívánt és kivethető feltételek által kötendő békesség által véget érjen, de a felfuvalkodott és megátalkodott, a néki, ámbár igazságos feltételek által ajánlott békességet elfogadni nem akarta. Mely Szenior, Felsőges Fejedelmünk, mind az mostani környülállásoknak nehézségit, mind a dolognak valósággal szükséges mivoltát méltóztatott úgy megítélni, hogy minden és a végső eszközök is, és mint egy uralkodásainak egész ereje arra fordítassék, hogy a keresztény vallást nyilván és szemlátomást megvető, a nemességet gyökereiből kifordítani kívánó, a népeket megtámadó, vagy mintegy árvíz módgyára elborító, a szabadságnak színe alatt, az emberiség ellen kipurzító ellenség azon békességnek, amelyet megvetett, elfogadására kényszerítettnek. Mely célnak elérésére őfelsége királyi birodalmát ezen nagyfejedelemségbeli híveinek gyakorizben megbizonyított hívségében helyeztette, hogy őfelsége más örökös tartományainak példájok szerint minden erejeket és igyekezeteket annál nagyobb kézséggel arra fogják fordítani, hogy ezen ellenség az őfelségek által el nem foglalt tartományaitól egész erővel visszavét-

tessék. Mentől bizonyosabb lenne az, hogy a távol levő veszedelem, hogyha idejénkorán és egész erővel el nem fordíthatnák, oly hirtelenséggel és oly öldökléssel terjedhetne el, hogy annakutánna semmi emberi erővel, semmi igyekezettel vissza már nem tartathyák...., amelyet a mostani hadakozásnak példái eléggé megbizonyítottak. Mivel pedig ezen célnak elérésére katona, pénz, gabona, ló és ökör kívántatik, és a kérelem késedelmet nem szenvedhet, méltóztatott őfelsége azt is kegyelmesen meghatározni, hogy egyfelől a mostani szűk időben a költségeknek eltávoztatása miatt, másfelől pedig a dolognak siető és haladékot nem szenvedő volta miatt ország gyűlése a kívánt hadi segedelemre nézve nem tartathatik. Őfelsége királyi bizodalmit híveiben úgy helyhezeti, hogy minden igaz hazafi megfordulván ott, hogy szorosán legyen egyben kötve személyének és vagyonának bátorsága a törvénynek és szabadságnak megmaradásával, melyek veszedelemben forognak. Országgyűlésen kívül is bizonyosan minden igaz atyafia minden egyéb akár-micsoda tekintetek elmellőzése mellett ezen fő célra fog törekedni, hogy őfelsége fennebb írt tekintetekkel egyben köttetett szentséges akarattját maga megszorításával is, nem csak előmozdítja, hanem voltaképpen teljesíteni is fogja. Melynek következésül kérem magát nálam az iránt kijelenteni méltóztassék, hogy a kívánt hadi segedelmet akár pénzben, akár ökörben, akár gabonában, akár pedig katonákban mennyit határozott légyen meg magában adni. Minthogy gróf és Gubernátor úr őexcellentiájának oly lajstromat kelletik bé küldennem, melyben ezen nemes vármegyében lévő minden birtokosnak nevek fel legyenek írva, és utána jegyezve, ki mit ajánlott az hadi segedelemre, de egyúttal azoknak neveit is feljegyezzem, kik semmit nem ajánlanának.

*Mely jelentésemmel állandó tisztelettel maradok... (az egész levelet más írta, csak az utolsó mondat Jósika Antalé.)*

## Az adózásnak módgyáról (1797)

Minekelőtte a mostani előveendő adózás módgyáról a tekintetes Státusok és Rendek eleibe valamit terjesztenénk, szükségesnek látuk rövideden leírni: ebben az hazában micsoda módok tartattattak eddig az adózás dolgaiban, hogy ezeket az új elé adandó móddal egyben vetvén, ezeknek héjányossága és rész szerént, főként az újabb időkbén törvénytelen volta, ennek az újnak pedig tökélessége inkább szembe tünjék.

Az adózásnak a módgyát (valamint a történetek mutatják) három szakaszba – periodusra – osztjuk.

Amidőn a nemzeti fejedelmek alatt az adózás kapuszám szerint vétetett fel, ezen adózásnak mennyisége az ország szükségéhez képest, felszedésének módgya, elosztása mindenkor az ország közönséges gyűlésiben határozottatott meg, amind ennek világos bizonyósága törvényünknek, *Approbat. Constit.*<sup>195</sup> harmadik részének második titulusunak első articulusa, ahol is minekutána leíratik a kapu számra való rovás az ország szükségletéhez képest, miként szállat és

---

<sup>195</sup> *Approbatae constitutiones regni Transilvaniae et Partium Hungariae eidem annexarum* (1653) az 1652-ig megalkotott országgyűlési végzések rendezett változata. Az 1652. évi gyulafehérvári országgyűlés által kiküldött biztosok munkáit, akik II. Rákóczi György erdélyi fejedelem megbízása alapján végezték tevékenységüket, az 1653. évi országgyűlés felülbírálta. Szövegkiadás: *Magyar Törvénytár 1540–1848. év erdélyi törvények*. Fordították Kolosvári Sándor és Óvári Kelemen. Bp., 1900. 1–245. A harmadik rész a rendekre vonatkozó cikkelyeket jelenti.

hagyat végire, határoztatik következendő szókban: *Hogy ennek-utánna is a kapuszám után való adózásnak számát, módgyát és rendit az ország közönséges gyűléseiben szokta elrendelni az állapotoknak mivoltához képest.*

Ezen adózásnak módgya az írott törvény után is szokásba maradt, és minekutánna Erdély tractatusok által a Felséges Austriai Ház védelme alá adta volna magát, az ország által határoztatott meg, valamint ezt világosan megmutatják dicső Leopoldus császár 1691-ben, karácsony havának negyedik napján költ Diplomájának 12-dik punctuma, a következendő szókban: *Tempore pacis 50 000 Imperialium tributo, tempore autem Belli contra Hungariam et Transylvaniam 400 000 Rhe. florenorum contributione computatis etiam naturalibus contenti erimus, repartitionis et exactionis forma, penes fideles status et officiales provinciales relicta & ab ipsis sine partium studio ad justam proportione reducenda.*<sup>196</sup>

Ezen Szent Diplomának szavaiból világosan kitetszik, hogy az adó summának elosztása, s felszedése egyedül a rendeket illeti. De ebből kihozni éppen nem lehet, hogy az adó summának meghatározása, amint itten látszanék, egyedül a fejedelem jussa volna. Mivel amellet, hogy ezen Diplomában az adónak meghatározása az ország rendjeinek feladásából esett, a következendő országgyűléseinek végzéseiből világosan kitetszik, hogy az adó summának meghatározása az ország szükségeihez képest a statusok, rendek és a királyi regius plenipotentiárius között az ország tehetségét és a környülállásokat is méltón tekintetben vévén, accorda és conventio mellet határoztatott meg, úgymint

- a, 1699-ben egymillió adóból tulajdon akaratyából magára vállalt a székelység 90 000 forintot, taxális helyeknek, görögök-

<sup>196</sup> A lipóti diplomáig vezető utat és a dokumentumot elemzi Trócsányi Zsolt: *Habsburg-politika és Habsburg kormányzat Erdélyben 1690–1740.* Bp., 1988. Az erdélyi rendek 1690 nyarán Bethlen Miklós erdélyi kancellárt küldték Bécsbe, hogy Thököly seregei és a török fenyegetésének árnyékában érje el a Habsburg udvar támogatását. Az udvari bizottságokkal történt hosszas tárgyalások után született meg a Diploma Leopoldinum, amely a fejedelmi hatalom elismerése helyett guberniumként határozta meg Erdélyt.

nek és zsidóknak az ország gyűlésin bizonyos számnak a kifizetése határozatott meg. A többi a magyar és a szász nemzet egymás között egyaránsan elosztatta, amint ezeket abban az időben folyt dietális acták megmutatják.

- b, 1714-ben a katonai adózás volt 600 000 forint, ebből a székelység 86 000, a szász natio 181 700, a vármegyék 163 300. A többi a taxális helyek fizették és naturák által pótoltatott, amint ezeket abban az esztendőben költ articulus mutatya.
- c, Anno 1746-ban a katonai adózás volt 609 940 Rft 35 krajcár, amely mellé a statusak aplacidáció által tétetett 111 892, az elmúlt esztendőről 73 564. Ajándék pénz 33 200, a közönséges szükségre 129 295 Rft 30 krajcár. Summa: 957 892 Rft és 5 krajcár.
- d, 1748-ban a katonabéli adózás volt 609 940 Rft 35 krajcár. Az elmaradott adónak fele 55 946, a közönséges szükségre 120 000, summa 785 886 Rft, 35 krajcár, amint azon esztendőnek actái mutatják.

Ezen elébb feltett summák, amint feljebb írok, az előbbeni időkben a porták szerint osztattak, amely portáknak száma volt a vármegyékben 1050, a szászság(b)an 1450, tíz gazdaembert vévén egy portára – amint ezt az 1692-ben, a natiók között közmegegyezésből készült contractus bizonyítja – de azután, hogy a nemzeteknek erejek szerint esnék inkább a terhek felosztása, e következő proportio tartatott (tudniillik 100 forintokat kelletvén felosztani). A vármegyékre tétetett 38, a szász székekre 38, székelységekre 17, taxális helyekre 7 (amint ezt mutatja 1748-ban 19-dik Junii 630 szám alatt költ repartitio). Ezen számot mindenik nemzet az ország gyűlésin elosztotta vármegyékre, székekre. A vármegyék és székek a közönséges gyűlésekben elosztották a falukra, amelyről hiteles protocollumat csinálván, azt a Fő Igazgató Tanácsnak is felküldték. A falusi bírák és esküdtek maguk között felosztatták a tisztek vigyázása alatt. Tétetett pedig az adó a főre, marhára, az elvetésből lett termésekre, azoktól, akik legjobban tudták minden személynek erejét.

Ezen felállított és szokásban vett adózásnak módgya üdő jár-tával megváltozott, azoknak a panaszokra, akik azt állították, hogy az adózás módgyába nem volna egyenlőség, a felosztások csak csu-pán tiszta akarattól függne, és nem volna az adózó népnek tehetsé-géhez mérsékelve. Ezért még Károly császár alatt 1726-ban, amint hívták *Domestica Conscriptio* rendeltetett, amelyben mind az adózó nép, mind pedig annak ereje és vagyona feljegyeztetett. (mutatták ezt 1747-beli diétális acták) Prot. Pag. 17. Sub. No. Gub. 6., de ezen conscriptionnak hibás volta, és sok hadakozások nem engedték, hogy ezen adózás módgyának második szakasza (*periodusa*) beho-zassék, amíglen 1750-be (*Rescriptum de Anno 1750. 19-a Martii*, Sub. No. Gub. 200.) az három natioból kiküldetett *comissariusok* ál-tal az úgy hivatott *Domestica Conscriptio* megtétetett.

Ezen *Comissionak* munkája felmenvén *öfelségéhez* (*Rescriptum 1754. 12-a Aug. Sub. No. Gubern. 1148.*) 1754-ben az udvar által meghatározatott, hogy minden adózó személy mit fizessen, amely is, (hogy hosszasak ne légyünk) rövideden abból állatt. Az ország el volt osztva 4 vásáros helyekre, minden helyeken plágák adattattak, amelyek szerént az adózó nép, amint könnyebben vagy nehezebben kaphatta a pénzt, aszerint fizette a fő pénzt, egyéb vagyonyaira is volt vetve az adózó népnek, de azon vagyonokról mindenütt egy-aránt adatott az adó, nem nézvé az vásáros helyekre, s azoknak plágáira. Azon kívül felvétetett, az adózó személynek hány köbölre való földgye vagyon, és amely forduló bevettetett, arra is bizonyos taxa tétetett, de nem a földre, hanem a köből vetésre.

Ezen adózásnak módgya tartatott egészen 1764. esztendeig, de ebben is következő változások estek.

- a, 1759: a katona adózás határozatott meg a közönséges ország gyűlésin 719 033 forintokba és 33 krajcárakba, és mivel az ország a katonaságnak ingyen húst, kenyeret, szénát, zabot adott, annak megváltására adott 160 000 forintokat. Úgy, hogy semmi ingyen való terh hordozással ne tartozzék az orszá-g, hanem azok bizonyos, akkoron a *militare regulamen-tumban* meghatározatott áron a katonaságtól quietálván a *contributioba* acceptáltassanak, amint ezeket bizonyítja 1759.



5-dik Julii költ Felséges Császárné Rescriptuma, ugyan Militare Regulamentum, amely költ ugyanazon esztendőben, első novemberben.

- b, 1762-be a marhákra vetett adó kevesedett, a fő pénz nőtt, a vetésre tett adó változtatatt, és jugerumokra tétetett. Minden nemesség mellett lakó személyre, amely 15 esztendőt meghaladatt, 18 krajcárak rótattak, amint bizonyítja Felséges Császárnének 10-dik Április 1762-ben költ Rescriptuma.
- c, Ezen taxa nemcsak a nemesi cselédekre, hanem minden házigazdának cselédjeire kiterjedett, úgy a fejér népekre is, akik ugyan csak egyharmaddal kevesebbet fizettek.
- d, Megállítatván ezen időszakaszban, hogy a haza közönséges szükségire minden forint után 20 krajcár vettetnék, amely 20 krajcárból 13 krajcár marad az vármegye és szék, a városok szükségire, 7 krajcár pedig menne az ország közönséges szükségire az ország cassájába. Ugyanazon 13 krajcár fundusa a vármegyéktől, az székektől az ország cassájába bévétetett, oly feltétel mellett, hogy a vármegyének és a széknek minden szükségéről tenni fog a Fő Igazgató Tanács.
- e, 1763-ban 14-dik októberben költ Rescriptum szerint megparancsoltatott az országnak, hogy Limitanea Militia fenntartására 170 000 forintokat fizessen az országnak meghallgatása nélkül. Ezen második szakasz, vagy periodus hivattatott Systema Bethlenianumnak.

Az harmadik szakasz gyütt le Felséges Császárnének 11-dik Julii 1764-ben költ Rescriptuma által, amelyben megállapítatik, hogy amely conscriptio ezen esztendőben költ, és amely adózás utána megállítatott, az hat esztendeig tartson, és másképpen meg se változzék, valamely személynek adózása, hanem ha halál, vagy valamely különös változások estenek volna, amely nyilvánosságossá tétesék Rectificatio által.

De annakutánna későbbre, azaz 1769-ben 3-dik 9bris költ Rescriptum által ezen harmadik szakasznak regulai gyütttek le, amelyek rövideden ezek voltak.

- a, Hogy mivel Őfelsége bizonytalan és változás alá vettett objektumokról bizonyosabbakra akarná az adót vetni, tehát ezután a köből vetések helyett tétetnék az adó a jugerumra, úgy, hogy a nép lassanként szoknék a föld alá való adózásra. Ezen jugerumok pedig classificáltatnának, és a classificációk szerint tétetnék az adó reájok, nemkülönben a szénarétek is, nem proventus, hanem jugerum és classificatio szerént taxáltatnának.
- b, A városok classificáltatnának, és ezután vettetnék fel a polgárainkon a Fő pénz.
- c, A Fő pénz az egyházi nemesek, szabadok, jobbágyak, zsellérek, impossessionátus,<sup>197</sup> vagusok,<sup>198</sup> kinek kinek conditiói szerint tétetnék.
- d, Ökör, tehén, tulok, juh, kecske, disznó az egész országba egyképpen taxáltatnék.

Ezen két periodusba(n) hozatott bé a Contributionalis Comissio, úgy az Exactoratus is a mostani nagy száman szaporittattott, úgy-hogy méltán lehet mondani, hogy a felséges Udvar be akarván hozni a terheknek egyaránsó viselését, a terhet ugyannyira szaporította, hogy elviselhetetlenné vált.

Következik itten a harmadik szakaszba(n) miként az ország meghallgatás nélkül az adózás nevededett.

#### N. B. a fizetések

1759 az ország gyűlése által megállapított adó tett Rft 719 033 és 25 krajcár

<u>Salgamum</u>	160 000
Summa Rft	879 033 és 25 krajcár

---

<sup>197</sup> impossessionatus – birtoktalan

<sup>198</sup> vagus – kóborló, csavargó

Az ország gyűlésin kívül hozatott bé a Limitanea Militia felállítása alkalmatosságával

	Rft 170 000
A gárda felállítása alkalmatosságával	Rft 100 000
A limitanensek kvártélyaira	Rft 8 000
A katonaság szükségeire	<u>Rft 15 398</u>
Summa	Rft 203 398

Tehát ezen summa az ország híre nélkül, törvényeinknek megsértődésivel behozattatott. Félre tevén azon költségeket az országba(n), amely az új adózásnak manipulációjával és a dicastériumoknak nagyobbításával az ország híre nélkül százezer forinton felyül minden esztendőben tétetik, úgy, hogy adózásnak első szakaszában az ország szükségleteivel együtt egyszer se ment az adózás egy millióman felyül. De miolta az ország híre nélkül emeltetik, másodfél millióra felemeltetett az adózó népnek nagy romlására, egy ilyen tartományba(n), ahol a pénznek circulatioja igen csekély, és a kereskedés mindenkor passivum. Ha pedig történt, hogy az ország cassájába a pénz meggyült, az az ország híre nélkül az országból ~~Bécsbe~~ ~~fel~~ vitetett<sup>199</sup> a Leopoldinum Diplomának világos tartása ellen, ahol a T., jó emlékezetű Császár világosan kötelezi magát az adónak mennyiségire, és ha az országnak több szükségei lennének is, arra kötelezi magát, hogy aztat a fiscális proventusból pótolni fogja.

De már visszatérvén az adózásnak módgyára, hogy a harmadik szakaszba tartatott adózás az adózó népnek terhes, értékek szerint mérsékelve légyen, sok embereknek utolsó romlást ne okozzon, törvénytelen fundamentumokra építetve ne légyen, annak manipulatioja és felszedése egyben zavarva, azt ki ki gondollyuk által látja, amelyet maga mostani okos, és kegyes Fejedelmünk által látott, midőn a királyi propositióknak hatodik cikkelyébe ilyen szókkal él:

---

<sup>199</sup> Az áthúzott szövegrészt az értelmezés miatt tekintettük meghatározónak.

Quoniam vero moderna Contributionis ratio collectio et manipulatio nimis inadaequata et etiam contribuentibus valde gravis est.<sup>200</sup>

Ennek a harmadik szakaszban lévő adózásnak nagyobb hibáit azért szükségesnek tartjuk elérkezni, hogy az új feladandó Systemába láttassék meg, miként távoztatnak el azon hibák:

Primo. Ezen adózás módgya törvényünk világos tartása ellen nagyon.

- a, Mivel földre tétetik, hazánk világos törvénye ellen. A földre azért nem tétethetik az adó, mivel a föld a possessoré, aztat bíró paraszt a birtokosnak szolgál utána, vagy ha a nem tetszik, pénzt is fizet. A törvénytelenység mellett tehát igazságtalanság is, hogy ugyan egy objektumtól kétszeresen taxáltassék valaki.
- b, Törvénytelen azért is, hogy az ország szüksége, a require nem lévén az országtól kimérsékelve. Az országnak akár kisebb, akár nagyobb szüksége légyen, a Fő pénz jügerumak, marhák és egyéb taxatiók mind egyaránt infligáltatnak.<sup>201</sup> Aki ezen plánumat az udvarnak feladta, bizonyosan arra vigyázat, hogy ha az ország szükségin felyül meggyül a pénz az ország cassájába, azzal az udvarnak kedveskedjék, amint meg is történt, midőn F. Császárnának kétszázezer forint felvitetett. Szükséges tehát, hogy az ország gyűlésiben, az ország szüksége szerint, az ország mérsékellye az adónak summáját, nehogy szükségén felyül terheltetvén a nép, a terhek viselésire elégtelen legyen.

Secundo. Ennek manipulatioja az adózó népre nézve felette terhes, eztet a történetek világosabbá teszik:

- a, Sok adózó személy nagyon, aki akkor fizeti az adót, midőn ötöt minden terhtől mentté kellene tenni. Egyik porig ég, másoknak a vízáradás mindenit elviszi, harmadiknak a jég min-

---

<sup>200</sup> Mivel pedig az adózás mai mértéke, beszedése és kezelése túlságosan egyenlőtlen, és nagyon nagy terhet ró az adózókra is.

<sup>201</sup> kiróváásra kerülnek

denit elveri, másnak marhadög által minden marhái eldöglenek, úgyhogy pénzen kellek szántását és vetését folytatni. Főként az három első történetben az ilyen rendű embert nem terhelni, hanem inkább nyomorúságából ki kellene segíteni, amint sokan kódulások által, keresztényi szánakozás által segítik ki magukat az utolsó veszélytől. Ezen adózó szakaszba tartozik az ilyen el ko[ldu]sdat személy a maga adóját, valamint a *rectificatio*<sup>202</sup> alkalmatosságával találtott megfizetni. Egynek, kettőnek nem *conscribáltatik* a kára, hanem a károk egy *circulusba* egyszeribe *conscribáltattak*, amelybe idő telik, és addig utolsó szükségre s mások irgalmasságára jutatt személy nyög a terh alatt. Azon *conscriptio* felmégyen a *Exactoratusra* a maga keserves utjain, onnan két-három esztendő múlva legyün a *rebonificatio* akkor, mikor a károsodott személynek arra kevés szüksége vagyon, már magát más utakon helyre állíttatta. De ezen *rebonificatio* is sok kezek között forogván, a *praevaricatora*<sup>203</sup> út nyíttatik, és ritkán gyün annak keziben, akit valósággal illetne.

- b, Ezen *manipulatio* rendeletlen, mert hol kel rendeletlenebb dollog egy jó rendelt országban, mint midőn az adózó személy fizetvén a maga adóját, annak *quantitását* nem tudja előre. Egy részre a *militare regulamentumba* a parancsoltatik, hogy az adónak nagyobb része a téli holnapokba megfizetessék, más részről, amig *rectificatio* meg készül, az az *Exactorátus* által *aprobáltatik*, az esztendő vége felé adatik ki, vagy másinak elein, mit kellek fizetni az adózónak. Némely fellyebb fizetett, amint kellek volna, innen micsoda egybe zavaradásak származnak, ki ki által láthatja, de e mellé gyün az is, hogy a *Naturák administratioja* által sokszor felyül haladgya az *incassatio* az *impositiot*. Innen következik azután az úgy hivatatt *rebonificatio*, amely teméntelen sok *praevaricatiók*nak alkalmatosságot szolgál, midőn vagy a *perceptornál* ma-

---

<sup>202</sup> *rectificatio* – helyesbítés, kiegyenlítés

<sup>203</sup> *praevaricatio* – összejátszás

rad, vagy a Commissáriusnál, falusi nótáriusnál elenyézik, vagy maguk a bírák, esküdtek zsebekbe teszik, megisszák és ritkán gyün annak a keziben, akit illetne.

- c, Ezen manipulatio sok embert, de majd mindenik perceptort szerencsétlenné téshen. A perceptornak nemcsak az adó beszedése és administratioja kötelessége ezen adózó szakaszban, hanem imputatio,<sup>204</sup> rebonificatio,<sup>205</sup> igne grandine damnificatorum indemnizatio.<sup>206</sup> Ezen sok foglalatosságok, a sok teméntelen Diáriumok és írásak vitele mellett egész confusioa hozzák a perceptor számadását, amely confusio avval is neveltetik, hogy az Exactorátusnál ámbár teméntelen individuum legyen, a számvétel a manipulationnak nagysága mián mégis úgy halasztatik, hogy közönségesen a Perceptorok kihalnak belőle. Özvegyekre, gyerekeire jut a számadás, akik soha ki nem gyühetnek belőle, és így utolsó koldulásra, szegénységre jutnak, amint ezt minden nap példák bizonyítják. Akár micsoda jó rendelt gazdaságban igen szükséges, hogy a számadó szolgáltól minden esztendőben szám vétessék, hogy a rossz szolga megesmértetvén, hivatallyától félre tétessék, a tett kár tőle könnyebben megvétethessék, és a további praevaricatora néki alkalmatosság ne adattassék. Aki gazdaságát másképpen folytattya, hibás. Mennél hibásabb az olyan manipulatio, amely az ország jövedelmeit kockáztattya és annak rossz administratorit maga idejében félre nem téshen.
- d, Kegyelmes Anyánk, Mária Therézia midőn az ország gyűlésivel együtt accorda mellett aztat végezte, hogy a katonaság szabad tartása váltassék fel 160 000 forinttal, bölcs céljok a volt, amint mind a Militare Regulamentumból, mind a fellyebb nevezett Rescriptumból kitetszik, a volt, hogy az adózó népnek könnyebbséget szerezzenek. De valósággal ezen szakaszba lévő manipulatio miá merjük mondani, hogy az adózó nép-

---

<sup>204</sup> imputatio – beszámítás

<sup>205</sup> kártalanítás

<sup>206</sup> kártalanítás tűz- és jégkár esetén

re sokkal nagyobb terh háramlik, mert amellet, hogy a 160 ezer forint Salgamális pénzt megfizeti, maga productumait csekély pénzü kapja meg, de azt is szerencsének tartaná, ha megkapná, a Manipulácionnak hibája mián. Nagy terh valósággal az adózó népen az adózás, de merjük mondani, hogy sokkal nagyobb a naturák és vecturák praestatioja, amely annál keservesebb, hogy a bonificationak, imputationak az hangja meg vagyon, de igen ritkán látja az, aki a naturát adta, vecturát praestálta, annak valóságát. Nem tagadjuk, hogy az tiszték vigyázatlansága mián néha esik meg ezen hiba, de a legnagyobb hiba vagyon a manipulatioba, mert tegyünk akár mely jó vármegye tisztit és perceptort, nincsen módgya benne, hogy az adónak kárát elhárítsa, eztet a példák jobban megmutatták:

- a, 15-dik 9-bris mégyen Déván keresztül egy strázsamester, 50 szekérrel viszen mundért, az oeconomica comissionának Fejérvárra. Azon 50 szekér kirendeltetik öt, hat, vagy több falukból, egy paraszt ad egy ökröt, vagy kettőt. A strázsamester egy generális quietanciát ad az 50 szekérről, amely quietancia májusban bevitetik a computusra, minek utána későre a Bellicus Comissariatus által acceptáltatik, megfordul az Exactórátuson, megyen a perceptornak a parancsolat, talám még más esztendőben, hogy importállya a contributioban. A perceptor azt sem tudgya, hogy melyik falunak importállya, ha legemberségesebb ember is, de talán mondhattya itt valaki, hogy ezeket a vármegye tisztjeinek kellene Supleálni,<sup>207</sup> vagy nótáriusnak. A vármegye tisztje hogy érkezik reá? Hol az az emberséges nótárius, aki ezt supleállya? Ilyen casus Déván minden héten kétszer is történik, ahol nagy a Transenna.<sup>208</sup> De maga a paraszt se tudgya egy esztendő múlva, mikor és mit vitt. Ez ebben a casusban vagyon, midőn emberséges ember a Perceptor, hát mikor tíz esztendő múlva a számadásából

---

<sup>207</sup> supleál – kiegészít, pótol

<sup>208</sup> katonai átvonulás

észrevétetődik, hogy a praejuncturát nem imputálta, hogy és miképp tudatik meg, hogy melyik adózó személynek kelletik rebonificalni a praejuncturát.<sup>209</sup>

- b, Így vagyon a Salganális krajcárral is. A quietancia a tiszttül az holnap végén az egész helységnek adatik. Akik csak egy nap strázsán, vagy ordinantiára máshová mennek, azok kihagyattatnak a Regimentel, vagy Batalionnal való computusba. Ezen particularis quietanciák beadattatnak, ottan generális iratik az egész Salgamumról, azon generális quietancia, amint fellyebb írok, megjárja a Bellicus Comissariátust, Exactorátust, esztendő múlva mikint inputáltatik, a fellyebbi írásból kitetszik.
- c, A falukon lévő katonaságnál a strázsaháznak, ispotálynak gyertya kell. A katonaság aztat praetendállya, hogy mivel ő a salgamumat quietállya, abból az ispotálynak, qvártélyháznak gyertyája légyen. Egyébb mód nincsen (a vármegyék cassája nem lévén) a Comissarius előre gyertyát vészen, annak megveszi az árát, s az idén a gyertya drága lévén, az egész Salgamum a kvártély és strázsaházra mégyen, a Comissariusok úgy is jó emberek lévén. Ezen manipulationak megmutatására per specifica lehetne a Naturáktól is Specificus Casusokat előhozni, ha a T. Statusokat és rendeket nem akarnók terhelni, mert valósággal ezen manipulatio alkalmatosságot adván a sok praevariációkra az in effectu megtörténik, hogy ritkán jut az az adózó személy a maga adott naturalénak és tett praejunctumának árához, és így mind a 160 000 megfizeti, mind a katonát ingyen tartya, ez a tetemes hiba ugyan mind a két periódusra tartatik.

Árkusokat kellene írni, ha ezen két periódusnak hibáit mind le-rajzólnók, azért mennyünk jó Felséges Urunk királyi Propositionjának azon punctumára, amelybe ezek jobbítását a tekintetes rendeknek javasolja a következő szókban: volumus ut actualis contributionis pro ratione absolutae necessitatis publicae determi-

---

<sup>209</sup> praejunctura – vontatás, szállítás, fuvar



natae, a proportione facultatum repartiendae et colligendae justa mensura et ratio ad sublevandos cives contribuentes comuni statuum & ordinum deliberatione stabiliatur.<sup>210</sup>

A Felső Császárnak Kegyes és első akarattyaúbul kitetszik, hogy előbb is azt kívánna meghatározottnak lenni, mi légyen az ország-  
nak közönséges szüksége, és aztán az adót ahhoz mérsékeltetni kívánna.

Az ország közönséges szükségeit meghatározni, az adót ahhoz szabni, hogy az ország gyűlésit illeti, az minden kérdésen kívüli dolog. Ezt mutatja mind a munkának elein citált törvény, mind az azután következett dietalis acták.

Egy adózásnak módgya, hogy jó legyen, szükséges, hogy az ország törvényeivel nehogy ellenkezzék, hanem egyezzek. Az adózó nép adóját arról fizessen, amije vagyon, mind eztet a Regia propositio is jelenti a *propositione facultatum repartiendae*. De itten ebben az hazában az a fő dolog, hogy mivel minden katonabeli adományak kész pénzül megváltattak, az adózó személynek minden katona béli adománya készpénzül kifizetessék.

Hogy tehát mindezek végben menjenek, e következő principumokat gondolnók jónak lenni, hogy megállíttassanak

Törvényeink, szokásaink tartása szerint elkerülhetetlen dolognak látszik, hogy az adó az ország szükségeihez képest minden esztendőben accorda mellett az ország és Regius Plenipotentiárius között határozottassék meg, mely adónak summája így meg lévén határozva, a nátiók között, valamint első szakaszba szokásba volt, osztassék fel, és a taxális helyek is magukra a régi propositio szerint a terhet vegyék fel.

A nátiók az ország gyűlésein osszák fel vármegyékre, székekre. A vármegyék, székek a maguk gyűléseken az helységek, az helységek az adófizető személyekre. Az adónak objectumai légyenek

---

<sup>210</sup> Azt kívánjuk, hogy a teljesen szükségszerű számítás alapján nyilvánosan meghatározott jelenlegi adónak – amelyet a vagyon arányában kell kivetni és begyűjteni – a jogos mértéke és összege tartassék fenn, az adózó polgárok megsegítésére, tekintetbe véve közrendű állapotukat.

azok, amikkel az adófizető bír, tudniillik a maga személye, amelyet terhelni lehet a conditiója szerént, tudniillik, ha szabad ember, kevesebb házi terhel lévén megterhelve, maga kézi munkájával többet kaphat, és ezért az ország cassájába is többet adhat, ha colonus, kevesebbet. Az adózónak marhája és termése, ebből következik, hogy az adózó arról fizet, amije vagyon, és amiből pénzt kaphat. Hanem ezen szokásban volt adózás módgya ellen sok ellenvetések támadnának, úgmint

*Először:* Ezen osztás módgya bizonytalan. Erre könnyű a felelet, ha egyszer az országból az haza szükségéhez és az adózó népnek tehetségihez képest meg határozatit, és a vármegye, vagy szék magára vállalja az uralkodóhoz képest, bizonyos lészen, annyival is inkább, mivel az adó éppen olyan objektumokra vettetik, amelyek existálnak.

b, Áthúзва a szöveg, ami a következő:

~~Azon ellenvetés lehet, hogy ezen első szakaszba(n) gyakorlott adózás módgya egyenetlen, csupán tiszta akarattól függ, és könnyen megtörténhetik, hogy (amint történt ez előtt) a statusak és rendek az adónak felosztásában meg nem egyezzenek.~~

~~Ezen két utóbbi szakaszban volt manipulatiot éppen úgy lehet képzelni, mint egy házi gazdát, aki bizonyos rendet akarván házában bé hozni, az házi rendre való költség oly sokra megyen, hogy majd a jövedelmet elemésztí. Ezen Systéma az adózó nép között egyenlőséget akart behozni, aztat sem érvén el, az arra tett költséget annyira nevelte, hogy az adó és az adózásra tett költségek majd elviselhetetlenekké lettek. Attól se lehet félni, hogy a terh osztásban a rendek maguk között meg ne egyezzenek, mivel már tapasztalva tapasztalták, az egyenetlenség mely sok kárt és az adózás módgyában zűrzavart okozzon.~~

De ha ezen első szakaszban gyakorlásban volt adózásnak módgya tiszta akarattal függő és egyenetlenség látszanék, csekély vélekedésünk szerént, hogy az adózás jobb rendbe lenni látszattassék, lehetne aztat a következő Principiumba állítani:

Az ország gyűlése félre tévén azon adó számokat, melyek haza meghallgatása nélkül gyűttek bé, az haza szükségét tekintvén, és a regius plenipotentiaáriussal aszerint accordára menvén, minden natio és taxális hely, a proportione modernaee contributionis vállalná magára a quantumat Semel, pro Semper. Úgy, hogy az quantum, amint az ország szüksége kívánná a proportione augeálódnék, vagy minuálódnék, aszerint a vármegyék és a székek is a mostani quantumnak proportioja szerént vállalnák magukra az adót, amely adó fizetés amint az egész országba proportio szerint augeálódni vagy minuálódni fog, úgy vármegyékbe is hol hágni, hol szállani kellenék. Ez példával legjobban világosíttatik meg:

Tesszük, hogy ezen repartitio szerént Hunyad vármegyére pro anno 1792/93. esik 90 000 forint, ennek tehát két része, azaz hatvan ezer forint lészen militare quantum, harmad része pedig domesticum, egy forintból 13 krajcár menvén a vármegye cassájába és 7 krajcár az ország szükségeire. Eszerint ki lévén csinálva a require, már azon kérdés gyün, ezen require miként osztassék fel a vármegye béli adózó nép között, hogy a terh egyaránt osztassék és a sok rebonificatiók indemnikiatiók, amelyek sok zürzavart és kint okoznak az adózó népbe, és a manipulatióba confusiót, elmaradgyanak.

Ezen requirét, vág adó summáját tudnia kellenék Hunyad vármegyébe október elein, hogy ekkor conscribáltatni kellenék minden adózó személynek conditióját, úgy mintha szabad kereskedő, mesterember, jobbágy, zsellér, cigány, özvegy, minden marháját, ökröt, tehenet, tulkot, lovat, juhot, kecskét, disznót, minden termésit, búza kalangyáját, törökbúza vékáját, veder borát, véka szilváját. Ezek eszerint conscribálva lévén, a vármegye gyűlésin már előre a requirét tudván, determináltatik, hogy minden speciesre mennyi essék, hogy a summa kitellyék. Az olyan speciesre, úgymint az idén Hunyad vármegyébe a szilvára és a törökbúzára, amely bőven termett és jó ára volt, bővebben lehetett volna az adót venni, a több speciesekre kevesebbet. Ezen adózás repartitiojából következnek a következő jók:

- a, Az adózó ki ki maga facultásaiból fizeti az adót, amije vagyon.

- b, Amiből abban az esztendőben inkább pénzt kaphat, abból fizet többet.
- c, Ezen felosztás olyan, amilyent maga a paraszt könnyen megérthet, és maga tudja, miből mit fizet.
- d, Esztendőnek elein mindgyárt tudni fogja az adójának mennyiségét.
- e, Itten a Colatióknak<sup>211</sup> is helye nem igen leszen, mert az adózónak a mennyi adózó társa, ahány falukba lakó nemes ember vagyon, annyi controlorja leszen. A két utolsó adózó tartozott repartitójának módgyába senki controlor nem volt, mert tudta azt az adózó paraszt, hogyha ő akár kimondgya caelatus<sup>212</sup> adózó társát, akár fő pénzt, marha taxáját, és a többit csak egyaránsan fizeti. De ezen osztás módgyába tudván a paraszt, ha több fő & ökor feliratik, az ő fejére, marhájára, termésire kevesebb esik. Bizonyosan egyik a másikat ki fogja adni.

De az egy faluban lakó nemesség is, hogy a maga embere inkább ne terheltessék, mint a másé, vigyázni fog, hogy a szomszéd embe-  
reinek minden vagyonyra felírassék, amint eddig éppen nem vigyá-  
zott, mivel ha más emberit kiadta is, a magáé éppen annyit fizetett.

Mely princípiumokat a vármegye tisztjei a parasztokkal, hogy jól megértessenek, igen szükséges. A capiti taxára<sup>213</sup> is nevezetesen, hogyha celálatnak<sup>214</sup> némely judiciumok, tehát a capiti taxa kevesebb részit fogná defalcálni<sup>215</sup> az falu impositiójából<sup>216</sup> és következésképpen a celált judiciumok capiti taxája a többinek facultássára acceptáltatik.

f, Ebben az osztás módgyában igen könnyű leszen jéggel, tűzzel károsodottakat kiségeíteni, ha minden elégett, a feljegyeztetik és

---

<sup>211</sup> „összehasonlítás”-nak

<sup>212</sup> eltitkolt

<sup>213</sup> capiti taxa – fejadó

<sup>214</sup> celare – eltitkol

<sup>215</sup> defalcare – levonni

<sup>216</sup> impositio – adókiivetés

abba az esztendőbe maga s vagyonai a repartitióból kimaradnak, és így midőn legnagyobb szüksége vagyon, megkönnyebbítetik. Ha jég, vízözön által megkárosodik, termése nem lévén, azokról semmit sem fizet, mivel a termés héjába semmi bé nem mégyen.

*Másodszor:* Eszerént az adó felosztódván és minden adózó tudván adójának summáját, azon lehet igyekezni, hogy a téli holnapokban a termésről és marháról való adóját lefizesse, nehogy amiye vagyon, megigya. A fő pénzt pedig nyárra, midőn munkájával valamit kereshet, kelletnék hadni. A bíró felszedvén az adót, vigye a perceptorhoz, aki a falu könyvébe, amint eddig, bérja a percipiált pénzt, úgy a maga Diáriumába is, amely Diáriumnak egyezni kellek a falu könyvivel. A perceptornak semmi egyéb dolga nem lévén, csak a perceptio, és minden forintból 13 krajcárnak a domesticus perceptornak való administratiónál, úgy a Generális Cassába való administratiónál. Az három perceptor reducáltatának kettőre, úgy, hogy az harmadik Cassa Domesticae Perceptor lenne, ily manipulatio mellett a perceptortól esztendőnek vége felé egy napszámot lehetne venni, a vármegyétől diarium mellett kirendeltetett három ember által, kik bevévén circulussában lévő minden falusi libellusokat, aztat a perceptor Diáriumával egybe tévén, a perceptumát igen könnyen figálhatták. A Domesticus perceptornak és Cassába lévő administratiojáról quietanziáinak kellek lenni, tehát az administratum conferáltván a perceptummal a ratio revisiója igen könnyű. Ezen revideált rátiók béküldetvén az Exactorátusra, minekutánna abban helyben hagyatik a perceptor, a vármegyétől minden esztendőben absolváltatnék. Ebből következő jók származnának:

- a, A perceptornak ratiói confusióba nem gyünnének.
- b, Ha a perceptor praevaricálna, aztat minden esztendőbe észre lehetne venni, és a praevaricáció oly hamar meg nem sokasodván, a Cassát hamarébb lehetne indemnizálni.
- c, A rossz perceptort hamarabb lehetne hivataljától elmozdítani, és nem történik az, ami a két adózás szakaszába megtörtént, hogy a perceptornál több pénz hevert 200 ezer forintoknál.

- d, Mivel ezen számadásnak módgya igen könnyű, nem kellene az a költséges, külső nemzetekből álló Exactorátus, hanem amint az első szakaszban volt, lehetne egy Gubernális Consiliarius Exactorice Praeses, az három natioból három assessor jó fizetéssel, és nagy tekintettel való assessor, egy archivaríus és három kantalisa azon assessornak. Ha a vármegyékben a számadásokban hiba történnék, aztat investigálhatná, és az Exactorátuson megjobbíthatnák.
- e, Magának a perceptornak igen hasznos volna ezen számadás módgya, mert minden esztendőben absolváltván, vagy liquidáltván, az házak nem romlanék el.

*Harmadszor:* Ezen contributiónak módgyában legnagyobb ellenvetés lehet, hogy arbitraria,<sup>217</sup> de ha annyi munka, írás és accuratio<sup>218</sup> után is, ha valami jó vagyon is a mostani contributiónak módgyában, talán az az lehetne, hogy mostanában mindenik vármegye annyit ad, amennyit adhat, tehát azon proportio szerént magára vállalván az adót, nem inmaginarie és arbitrarie<sup>219</sup> vállalja, hanem proportio szerént. Az helységeken pedig, hogy arbitrarie legyen az adózás, evvel a móddal, azt senki nem mondhattya.

Azt is lehetne ellenvetésül mondani, hogy a conscriptio sok munkával megyen véghez. De úgy tetszik, hogy a mostani rectificatióra majd éppen annyi munka kell, de ezen egy munkával sok munka vitettetik véghez. Sokszor az udvarnak, Fő Igazgató Tanácsnak szükséges tudni, de a vármegyének is, hány vonómarha vagyon, hány személy, micsoda procreatio. Akkor nem szükség, amint mostan, külön munkát csinálni és azt egynehány holnap múlva felküldeni, hanem egyszerűbe mindenről lehet tudósítást, és valóságos tudósítást, nem mint eddig, tenni.

*Negyedszer:* Hátra vagyon, ami legerhesebb, tudniillik a katonaság számára adminisztrálandó széna, zab és vecturák. Megmutatta-

---

<sup>217</sup> önkényes/ tetszés szerinti

<sup>218</sup> gondosság

<sup>219</sup> színleg és tetszés szerint

tott fellyebb, hogy az eddig való manipulatio igen káros volt, azon kevés fizetést se kapván a paraszt, ami nékie figáltatott. Eszerént a Systema szerént elvétetvén a Perceptortól a naturáknak, vecturáknak imputációja, bonificatiója, olyan módat kellett kigondolni, hogy az adózó a magáéhoz juthasson.

Tagadhatatlan dolog az (amit fejjebb írok), hogy 1759-ben az ingyen kenyér, hús és lótarás 160 000 forinttal megváltatott, tehát csekély ítéletünk szerént méltán kívánhattya az ország a Fejedelem jóságától, hogy a naturáknak ára a bennlakó regimentekre nézve úgy figáltassék, hogy azon pénz az országból ki ne menjen, hanem itten avval a katonák fizettessenek az ország egyetértésével meghatározandó áron és készpénzen. Hanem erre az az ellenvetés lehetne, hogy minden katonának, káplánnak nem lehet a kezébe készpénzt adni, mert ha megissza, eltékozolja, avval, hogy megveretik, a kár meg nem fordul.

Tehát hogy a Militare Regulamentumba is változás ne légyen, a paraszt is megkapja, ami a magáé, ezen következendő módot gondolnók, amely példából legjobban ki fog tetszeni:

Előbbszer minden adózó embernek tudni kellett, hogy ő ingyen semmi vecturával, naturák praestatiojával nem tartozik. Azt pedig azért, hogy ha instantanee<sup>220</sup> ki nem fizetnék, az előljáróinak panaszkodhasson.

Egy példa: mégyen keresztül Déván egy káplár 50 szekérrel, ahol nagy Transenna és most is Marsualis Comissarius vagyon. Annak a domesticus fundusból adassék aversionale quantum kevés, vagy 100 forint, hogy a szekereket mindgyárt kifizesse. A káplár adgyon nyomtatott quietantiát, amint ezen hadakozásnak idejiben a katonatisztek adtak a Magazinális Tiszteknek, ezen quietanciát vigye a Comissarius a perceptorhoz, aki készpénzül kifizesse, és a maga 100 forintját redintegrálja. A nyomtatott quietanciát loco para-

---

<sup>220</sup> azonnali

tae<sup>221</sup> vigye bé a Generális perceptornak, aki loco paratae transponálja a Bellica Cassába.

Ezen mód observáltathatik a Naturák administratiojába is, ahol az aversionale quantumból kifizetvén a Comissarius a paraszta, midőn Naturát hoz, a Compania vagy Squadron Commendánsától végyen nyomtatott czédulát, amint előbb.

Eszerént lehet a Salgamális krajcárral is bánni. A Comissárius minden héten fizesse ki az adózó és quartélyt hordozó személyt, és a Compania Commendánsától nyomtatott quietanciát vevén, a perceptorral fizettesse ki magát.

Itten talán az az ellenvetés lenne, hogy a Comissarius szintén, mind eddig némely tiszték praevaricálni fog. De ettől éppen nem lehet félni, mert ha a paraszta tudni fogja, hogy ő ingyen semmivel nem tartozik, ha meg nem kapja, bizonyosan panaszkodni fog. Eddig azt se tudta, hol keresse praetensióját, ha a Comissáriustól kérte, a perceptorhoz igazította. Az vagy azt mondotta, hogy még Szebenből le nem érkezett a fizetésnek az aplacidatioja, vagy hogy a falusbírónak adta. Ha a falusbírótól kérte, az azt felelte, hogy a falu költségire ment, vagy tagadta, hogy a perceptortól kapta, és így nem tudván, a manipulációnak implexiója<sup>222</sup> mián, a magáét hol keresse, inkább belé hadta. De ha a feljebb való tisztinek is panaszkolta, a se tudat rajta segélleni, úgy egybe zavarva volt a manipulatio, amint példák vadnak elegendők.

Így a manipulatio megkevesedvén, a paraszta tudván, hogy miről fizetett, és amit adván, mind készpénzül megkap, bizonyosan a mostani, majd elviselhetetlen terhtől sokat meg fog könnyebbenedni.

*Kívül: Kolos megyei főispán, Jósika Antal vélekedése az adózás felől (ismeretlen kéztől származó bejegyzés)*

*Néhai szegény édes atyám gondolati az adózás dolgáról (Jósika János kézírása)*

---

<sup>221</sup> készpénz helyett

<sup>222</sup> összefonódása



## MÉRTÉKEGYSÉGEK

### Pénznemek:

- 1 arany forint = 4 rajnai forint = 2 tallér
- 1 Rft, rajnai forint vagy rénes ft.(florenus Rhenensis) = 20 garas  
= 60 krajcár (100 Rft. = 80 magyar forint)
- 1 Mft, magyar forint (florenus Hungaricalis) = 100 ezüst dénár
- 1 tallér (birodalmi vagy imperiális) a 17. század végén = 1,5 magyar forint
- 1 tallér (közönséges vagy ezüst) = 2–3 Rft.
- 1 váltóforint, vonásforint = 60 krajcár = 20 garas
- 1 garas = 2 poltura, 3 krajcár, 5 dénár
- 1 krajcár = 2 dénár
- 1 poltura = 1 1/2 krajcár
- 1 máriás (márjás, a 18. században elterjedt ezüst váltópénz, a gyermek Krisztust tartó Mária veretekről kapta elnevezését, értéke változó) = 17 vagy 20 krajcár (avagy ezüsthúszas)

### Súlymértékek:

- 1 font (libra) = 56 dkg = 0,56 kg
- 1 lat = a font 1/32 része, 1,7 dkg
- 1 font = 32 lat
- 1 mázsa = 100 font (libra) = 56,12 kg (1712-től)

**Hossz- és űrmértékek:**

- 1 lánc = 10 öl (18,9 m)
- 1 öl (bécsi) = 1,896 m
- 1 királyi öl = 3,12 m
- 1 rőf (könyök) = kb. 77,8 cm
- 1 pint = térfogata 2 icce
- 1 icce (ítce) = 0,85 liter
- 1 meszely (borok kis tételben való mérésére) = fél icce = 0,425 liter
- 1 akó = 64 meszely
- 1 cseber vagy csöbör, tinna = 50 icce. N. Kis István szerint a tinna a váradi ún. kis köböllel azonos, vagyis 42,4 liter.
- 1 gönczi hordó = 8 cseber = 400 budai icce
- 1 köböl (gabonamérték) = a kassai köböl a 18. században 125,06 liter és 2 pozsonyi mérő. A váradi ún. öreg köböl 84,8 liter.
- 1 véka (szapu), quartale = gabona vagy más szemes termés mérésére, a kassai véka a 18. században 33,2 literes, a debreceni kb. 42 literes, a váradi 72,5 literes volt.
- 1 köböl (bormérték) = a kassai borköböl 13,57 literes
- 1 mérő (gabonamérték), metreta = a pozsonyi mérő 62,5 literes

**Területmértékek:**

- 1 hold = 2 pozsonyi mérő = 1200 □-öl (magyar hold) vagy 1600 □-öl (katasztrális hold). Az ún. királyi hold 896 □-öl volt.
- 1 pozsonyi mérős föld = egy pozsonyi mérő vetőmagot igénylő terület, a 18. század végén általában 600–800 bécsi □-öl.
- 1 kapás = 200 □-öl kötött, 250-300 □-öl homokos talajon
- 1 nyilas (szőlő) = 500 □-öl
- 1 vékás = 300–400 □-öl
- 1 kaszás rét = 1200 □-öl

## CSALÁDI PECSÉTEK



*Jósika Antal pecsétje*



*Jósika János pecsétje*



*Jósika János és Csáky Rozália közös pecsétje*



*Jósika Borbála pecsétje*

**SPECULUM HISTORIAE DEBRECENIENSE**  
**(SOROZATSZERKESZTŐ: PAPP KLÁRA)**  
**sorozat eddig megjelent kötetei**

1. MATTHIAS AND HIS LEGACY: CULTURAL AND POLITICAL ENCOUNTERS BETWEEN EAST AND WEST. Eds. *Attila Bárány, Attila Györkös*. Debrecen, 2009.
2. SZŐLŐTERMELÉS ÉS BORKERESKEDELEM. Szerk. *Orosz István, Papp Klára*. Debrecen, 2009.
3. *Ifj. Barta János*: „HA ZEMPLIN VÁRMEGYÉT AZ ÚTAS VISGÁLJA...” GAZDÁLKODÁS ÉS TÁRSADALOM ZEMPLÉN MEGYÉBEN. Debrecen, 2009.
4. ARISZTOKRATA ÉLETPÁLYÁK ÉS ÉLETVISZONYOK. Szerk. *Papp Klára, Püski Levente*. Debrecen, 2009.
5. *Orosz István*: A JOBBÁGYVILÁG MEGSZŪNÉSE MAGYARORSZÁGON. Debrecen, 2010.
6. *Csorba Dávid*: A ZÁSZLÓS BÁRÁNY NYOMÁBAN. A MAGYAR KÁLVINIZMUS 17. SZÁZADI VILÁGA. Debrecen, 2011.
7. DEBRECEN VÁROS 650 ÉVES. VÁROSTÖRTÉNETI TANULMÁNYOK. Szerk. *Bárány Attila, Papp Klára, Szálkai Tamás*. Debrecen, 2011.
8. *Szendrei Ákos*: JUSTH GYULA POLITIKAI PÁLYÁJA. A FÜGGETLENSÉGI POLITIZÁLÁS LEHETŐSÉGEI A 19–20. SZÁZAD FORDULÓJÁN. Debrecen, 2012.
9. „... ÉLTÜNK MI SOKÁIG ‘KÉT HAZÁBAN’ ...” TANULMÁNYOK A 90 ÉVES KISS ANDRÁS TISZTELETÉRE. Szerk. *Dáné Veronka, Oborni Teréz, Sipos Gábor*, Debrecen, 2012.
10. „NINCS EGY IGAZ BARÁTOM SE!” TANULMÁNYOK SZÉCHENYI ISTVÁN POLITIKAI KAPCSOLATAINAK TÖRTÉNETÉHEZ. Szerk. *Velkey Ferenc*. Debrecen, 2012.

11. *Jeney-Tóth Annamária*: „... URUNK UDVARNÉPE ...” UDVAR ÉS TÁRSADALMA BÁTHORY GÁBOR ÉS BETHLEN GÁBOR FEJEDELEMSÉGE IDEJÉN A KOLOZSVÁRI SZÁMADÁSKÖNYVEK TÜKRÉBEN. Debrecen, 2012.
12. A MAGYAR ARISZTOKRÁCIA TÁRSADALMI SOKSZÍNŰSÉGE, VÁLTOZÓ ÉRTÉKEK ÉS ÉLETVISZONYOK. Szerk. *Papp Klára, Püski Levente*, Debrecen, 2013.
13. FRANCIA–MAGYAR KAPCSOLATOK A KÖZÉPKORBAN. Szerk. *Győrös Attila – Kiss Gergely*, Debrecen, 2013.
14. SMALL NATIONS ON THE BORDERLINES OF GREAT POWERS. Eds. *Attila Bárány – Satu Matikainen*, Debrecen – Jyväskylä, 2013.
15. BETHLEN GÁBOR KÉPMÁSA. Szerk. *Papp Klára és Balogh Judit*. Debrecen, 2013.
16. KULTURÁLIS IDENTITÁS ÉS ALTERITÁS AZ IDŐBEN. Szerk. *Pieldner Judit, Pap Levente, Tapodi Zsuzsa, Forisek Péter és Papp Klára*, Debrecen, 2013.
17. „EKLEZSIÁKNAK, EGYHÁZI SZOLGÁKNAK EGYETLENEGY DAJKÁJA” TANULMÁNYOK BETHLEN GÁBOR EGYHÁZPOLITIKÁJÁRÓL. Szerk. *Dáné Veronka – Szabadi István*, Debrecen, 2014.
18. MŰVELTSÉG ÉS TÁRSADALMI SZEREPEK: AZ ARISZTOKRÁCIA VÁLTOZÓ TÁRSADALMI SZEREPE. Szerk.: *Bárány Attila, Orosz István, Papp Klára, Vinkler Bálint*, Debrecen, 2014.